

RUSZISZTIKA MA JEGYZETEK

Főszerkesztő:
SZVÁK GYULA

Marija Polozsihina

**OROSZORSZÁG
GAZDASÁGA**

Russica Pannonicana

М. А. Положихина (ИНИОН)
Современная российская экономика

Fordította:
PÁLOSI ILDIKÓ

Szerkesztő:
GURIN KATALIN

© Polozsihina, Marija, 2009
© Russica Pannonicana, 2009
Kézirat gyanánt

Tartalom

BEVEZETÉS	7
1. A GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉG FELTÉTELEI	9
1.1. Az államigazgatás felépítése	9
1.2. Természeti adottságok és erőforrások	12
1.3. A lakosság és a munkaerő-források	18
2. OROSZORSZÁG GAZDASÁGTÖRTÉNETE	25
2.1. Oroszország gazdaságának fejlődése a XX. századig	25
2.2. Oroszország gazdasága a szovjet korszakban (1917–1991)	27
2.3. Az 1990-es évek reformjai	32
2.4. Gazdasági fellendülés a 2000-es évek elején	42
3. OROSZORSZÁG GAZDASÁGA A XXI. SZÁZAD ELEJÉN	47
3.1. A pénzügyi intézmények sajátosságai	47
3.2. Az ipar szerkezete és helyzete	53
3.3. A mezőgazdasági komplexum és a lakossági termékek gyártása	69
3.4. A szolgáltató- és a szociális szféra helyzete	74
3.5. A jelenlegi helyzet sajátosságai	85
4. OROSZORSZÁG RÉGIÓI	92
4.1. Regionális különbségek	92
4.2. Költségvetésközi kapcsolatok és a regionális politika	95

4.3. Oroszország régióinak befektetési vonzereje és beruházási aktivitása	100
5. A VÁLLALATOK ÉS A VÁLLALKOZÓI SZFÉRA	106
5.1. Adórendszer	107
5.2. A koncentráció problémái	109
5.3. Az orosz vállalatok versenyképessége	114
6. OROSZORSZÁG A VILÁG GAZDASÁGI RENDSZERÉBEN	120
6.1. A tőke mozgás	120
6.2. Az export és az import struktúrája	122
6.3. A külgazdasági kapcsolatok földrajzi vonatkozásai	126
Ajánlott irodalom	131

Bevezetés

Oroszország gazdasága egy roppant gazdag és sokrétű téma, amelynek tanulmányozását nehezítik az ellentmondásos és gyakran egymással ellentétben álló értékelések és következtetések. Ehhez hozzájárul, hogy az ország társadalmi-gazdasági helyzete dinamikusan változik.

Jelen jegyzet célja Oroszország gazdaságának objektív, ideologizált szélsőségektől mentes jellemzése. Feladatának tekinti, hogy áttekintést adjon Oroszország gazdaságának sajátosságairól, kialakulásának történetéről és jelenlegi folyamatairól. A tananyag az alábbi szerkezeti egységekre tagolódik: a gazdasági tevékenység feltételei Oroszországban, a gazdaság alakulásának történeti vonatkozásai, az ország jelenlegi gazdaságának általános jellemzése (*makroszint*), az egyes régiók és ágazatok vizsgálata (*mezoszint*), valamint a vállalkozások jellemzése (*mikroszint*). Vizsgálat tárgyát képezik az Orosz Föderáció külgazdasági kapcsolatai is.

A közgazdaságtani kutatásokhoz szervesen kapcsolódik a statisztikai adatok elemzése és általánosítása. A statisztika a közgazdászok „kenyere”, aminek minősége (teljessége és megbízhatósága) nagyban meghatározza az elemzésből levont következtetések helyességét. Jelen jegyzetben alapvetően hivatalos adatok találhatóak. Ennek ellenére nem szabad túlzott bizalommal

vagy éppen ellenkezőleg, szőrszálhasogató módon viszonyulni a mennyiségi mutatók pontosságához. Egyfelől, minden adat (a hivatalosak és az „önkéntesen” korrigáltak is) némi közelítéssel tükrözik a gazdaság helyzetét és fejlődésének dinamikáját. [Белоусов: I/16–17]. Másfelől pedig nem szabad elfelejtkezni arról, hogy a statisztikai módszerek tökéletesítése globális feladat.

Oroszország gazdaságának tanulmányozása interdiszciplináris jellegű. A téma sokoldalúsága megköveteli a különböző tudományágak (gazdaságföldrajz, regionális közgazdaságtan, gazdaságtörténet, jogtudomány, politológia és szociológia) által felhalmozott ismeretek szintézisét. Jelen jegyzet elsősorban oroszországi szerzők munkái alapján készült, beleértve egyetemi tankönyveket, kutatói monográfiákat, az orosz sajtóban megjelent publikációkat, valamint különböző internetes oldalak anyagait. A statisztikai adatok a *RoszSztat* (Orosz Állami Statisztikai Hivatal) által közölt forrásokból származnak (amennyiben más nincs megjelölve). A törvényekre való hivatkozás a hivatalos orosz sajtótermékeknek megfelelően történik. Ezek az információk visszakereshetők a „KonszultantPljusz” jogi információs rendszer honlapján, ill. más jogi keresőoldalakon is. Emellett, több anyag megtalálható az Orosz Föderáció kormányserveinek és az egyes szövetségi szubjektumoknak hivatalos honlapjain.

1. A gazdasági tevékenység feltételei

1.1. Az államigazgatás felépítése

A mai Orosz Föderáció 1991-ben jött létre a Szovjetunió felbomlásának következtében: június 12-én elfogadták az Orosz Föderáció szuverenitásáról szóló törvényt, majd decemberben Belovezsszkaja Puscsában Belorusszia, Ukrajna és Oroszország vezetői meghozták a döntést a Szovjetunió felbontásáról és a Független Államok Közösségének (FÁK) megalapításáról. Nemzetközi értelemben Oroszország a Szovjetunió jogutódja és ebben a minőségében állandó tagja az ENSZ Biztonsági Tanácsának és más fontos nemzetközi szervezeteknek.

Az Alkotmány alapján az Orosz Föderáció köztársasági államformájú demokratikus föderatív jogállam. Az államhatalom a törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmai ág szétválasztásán alapul. Oroszországban elismerik és garantálják a helyi önkormányzatokat, amelyek saját hatáskörükön belül függetlenek és nem tartoznak az államhatalmi szervek rendszerébe.

Az Orosz Föderáció államfője az elnök, akit népszavazás útján választanak. Megbízatásának ideje 6 év. Ugyanaz a személy egymás után legfeljebb kétszer töltheti be az elnöki státuszt. A legfelsőbb végrehajtó hatalmi szerv az Orosz Föderáció kormánya, amely az elnök

által kinevezett kormányfőből, annak helyetteséből és a szövetségi miniszterekből áll. A szövetségi államhatalmi szerveknek (minisztériumoknak, ügynökségeknek és szolgálatoknak) lehetnek területi kirendeltségei a föderáció szubjektumaiban. A szövetségi végrehajtó szervek egyik legfontosabb feladata az ország gazdaságának állami irányítása és szabályozása.

Az Orosz Föderáció képvisleti és törvényhozó szerve a Szövetségi Gyűlés, amely két kamarából áll: a Szövetségi Tanácsból és az Állami Dumából. A Föderációs Tanácsot a szövetségi szubjektumok képviselői alkotják. Tagjainak sorába minden szubjektum két-két képviselőt delegál, egyet annak törvényhozó szervéből és egy másikat a végrehajtó szervéből. Az Állami Duma 450 képviselőből áll, akiket öt évre választanak.

Az Orosz Föderáció igazságszolgáltató rendszerét a szövetségi bíróságok, alkotmánybíróságok és a szubjektumok békebírái alkotják. Az Orosz Föderáció Legfelsőbb Bírósága a legfelsőbb igazságszolgáltató szerv az általános illetőségű bíróságok hatáskörébe tartozó polgárjogi, büntetőjogi, közigazgatási és egyéb peres ügyekben. Gazdasági viták eldöntésében a legfelsőbb igazságszolgáltató szerv az Orosz Föderáció Legfelsőbb Döntőbírósága.

A gazdasági élet szabályozására Oroszországban kiterjedt jogszabály-rendszert hoztak létre, ideértve az Orosz Föderáció Alkotmányát, több törvénykönyvet, elnöki utasítást, kormányrendeletet, a Föderáció szubjektumainak törvényeit és számos törvényerejű rendeletet. A jogszabályokat folyamatosan fejlesztik és tökéletesítik.

Oroszország az Orosz Föderáció Alkotmánya és a Szövetségi Szerződés alapján egyesíti a Föderáció szubjektumait, amelyek annak elválaszthatatlan részét képezik. Az Orosz Föderáció 83 szubjektumból áll (2008 májusa óta), úgymint 21 köztársaságból, 9 határvidékből, 46 területből, 2 szövetségi jogú városból (Moszkva és Szentpétervár), 1 autonóm területből (Zsidó Autonóm Terület) és 4 autonóm körzetből. A köztársaságoknak saját alkotmánya és törvényhozása van. A határvidék, terület, szövetségi jogú város, az autonóm terület és autonóm körzet saját alapokmánnyal és törvényhozással rendelkezik. Az államhatalmat az egyes szubjektumokban az általuk létrehozott hatalmi szervek tesztítik meg. A Föderáció szubjektumainak legfelsőbb vezetőjét (a szubjektum legfelsőbb végrehajtó hatalmának vezetőjét) a szubjektum törvényhozó (képviselő-) testülete nevezi ki az Orosz Föderáció elnökének javaslata alapján.

Az ellenőrző funkciók végrehajtása érdekében az Orosz Föderációt 2000-ben 7 szövetségi körzetre osztották. Ezek a körzetek központjaikkal együtt az alábbiak: Központi (Moszkva), Észak-nyugati (Szentpétervár), Déli (Rosztov-na-Donu), Volga-menti (Nyizsnyij Novgorod), Uráli (Jekatyerinburg), Szibériai (Novosibirszk) és Távols-keleti (Habarovszk). Oroszország területe 11 gazdasági körzetből (Északi, Észak-nyugati, Központi, Volga-Vjatka, Központi Feketeföld, Észak-kaukázusi, Volgai, Uráli, Nyugat-szibériai, Kelet-szibériai, Távols-keleti), és a Kalinyingrádi területből áll. Ezek mellett, különleges zónának minősül a Távols-Észak és a hozzá tartozó területek.

Az Alkotmány deklarálja, hogy az Orosz Föderáció jóléti állam, amelynek politikája azoknak a feltételeknek a megteremtésére irányul, amik biztosítják az emberek megfelelő életminőségét és szabad fejlődését.

1.2. Természeti adottságok és erőforrások

Oroszország földrajzi jellemzői az alábbiak: 1) hatalmas alapterület; 2) a természeti adottságok és erőforrások gazdagsága és változatossága; 3) a lakosság soknemzetiségű összetétele és területének etnikai mozaikszerűsége, számos területen az egyes nemzetiségek kompakt módon történő együttélése (az oroszok területi szétzórtsága mellett); 4) a terület gazdasági birtokbavételének hosszadalmas folyamata 5) a népesség egyenlőtlen területi eloszlása és területi kontrasztok.

Területi sajátosságok

Oroszország a világ legnagyobb kiterjedésű állama. 17,1 millió négyzetkilométernyi területet foglal el, határain belül 11 időzóna található. A térbeliség Oroszország gazdaságának alakulását alapvetően befolyásolja.

A nagy terület biztosítja a gazdasági tevékenységhez szükséges regionális adottságok és erőforrások sokféleségét. A hatalmas távolságok leküzdésének szükségessége a szállítással és a távközléssel kapcsolatos problémákat hozza a felszínre, és a szállítás költségeinek emelkedését eredményezi. Mindemellett, Oroszország egyes régiói, nagymértékben különböznek egymástól megközelíthetőség szempontjából.

A Szovjetunió szétesésének következtében új szuverén államok jöttek létre Oroszország szárazföldi határainak teljes kerülete mentén. Ez az ország geopolitikai helyzetének megváltozásához és a külföld két nagy részre – a volt Szovjetunió tagköztársaságaira (ún. közeli külföld, oroszul: *blizsnyeje zarubezsje*) és a többi országra (ún. távoli külföld, oroszul: *dalnyeje zarubezsje*) – történő felosztásához vezetett.

Az éghajlat

Összességében nézve Oroszország a világ leghidegebb országa (az éves középhőmérséklet $-5,5\text{ }^{\circ}\text{C}$). Az ország területének nagy része a mérsékelt és a hideg éghajlati övben helyezkedik el, nagy területei vannak az északi sarkkörön túl (az *arktikus* és a *szubarktikus* övezetben). A Kaukázus fekete-tengeri partvidékének kis része szubtrópusi éghajlatú. Oroszország területének több mint 70 %-a lakóhelynek nemigen felel meg, és földművelésre is kevésbé alkalmas. Oroszország megművelt területének 4/5 része mezőgazdasági szempontból veszélyeztetett övezetben helyezkedik el, az ország jelentős részén állandó fagy uralkodik.

Az alacsony hőmérsékletek a termékek gyártási költségének emelkedéséhez vezetnek, befolyásolják az építkezések, különösen az útépitések minőségét. Oroszországban több energiát kell fordítani a fűtésre, nagyobb helységeket kell építeni, több meleg ruhát kell vásárolni, kalóriadúsabb élelmiszert kell fogyasztani, különleges benzinfajtákat és gépolajat kell használni stb.

Természeti források

A természeti erőforrások potenciáljának nagyságát és sokszínűségét tekintve Oroszország a világ egyik leggazdagabb országa, amely képes biztosítani gyakorlatilag minden iparág fejlődését. A RoszSztat adatai szerint Oroszország erőforrás-potenciálja 150 trillió dollárra becsülhető, de léteznek ettől eltérő vélemények is.

Szárazföldi erőforrások

Az Orosz Föderáció teljes földalapja 2007. január 1-jén 1709,8 millió hektár volt, a megművelt terület pedig, a FAO (*Food and Agriculture Organization of the United Nations*) adatai szerint, ennek kevesebb mint 20%-a. A földalap szerkezetének 50,9%-át erdős területek, a fás és bozótos növényzet teszi ki. A mezőgazdasági területek aránya 12,9%, beleértve a szántókat is (6,9%), nagyságuk 117,5 millió hektár. Emellett Oroszország részesedése a világ megművelt területeiből kb. 10%-os, a szántóföld egy főre jutó aránya pedig itt a legmagasabb a világon – 0,8 ha/fő.

Oroszországban több fajta termőtalaj is megtalálható. Kiemelkedő értékkel bírnak a humuszos területek. De összességében nézve a talaj termékenysége nem túl magas.

Vízkészlet

Oroszország területén kb. 120 ezer 10 km-nél hosszabb folyó van, melyek közül majdnem mind befagy télen; több mint 2 ezer édes- és sósvízű tó; 40 nagyobb (több mint 1 km³ térfogatú) és rengeteg kisebb víztározó van.

Folyóinak vízhozamát tekintve Oroszország a világon a második helyet foglalja el. Az ország területének

és lakosságának vízellátása megfelelő: egységnyi területre egy évben kb. 250 ezer m³ víz jut, egy főre egy évben pedig 28,5 ezer m³. A vízkészlet belső elosztása azonban korántsem egyenletes: vannak víztöbblettel rendelkező és vízhiánnyal küzdő területek.

Mindemellett Oroszország felszín alatti vizekben és geotermikus vizekben is gazdag.

Biológiai erőforrások

Az erdővel borított terület Oroszország esetében 45%-ot tesz ki (655 millió ha), amely több mint Kanadában, az USA-ban, Finnországban, Svédországban és Norvégiában összesen. Az ország faanyag-tartaléka több mint 80 milliárd köbméter (ez világviszonylatban több mint 20%) és ezzel a világon első helyet foglalja el e tekintetben. Az erdőállományt a tűlevelű fafajták dominanciája jellemzi (az állomány kb. kilenctizede), a világ tűlevelű fafajtainak több mint fele megtalálható Oroszország erdeiben. Mivel a tűlevelű fafajták anyaga értékesebbnek számít, mint a lombos fafajtáké, az ország faállománya minőség szempontjából is kiváló. Az erdők túlnyomó többsége működő erdő, azaz vágásra érett vagy túlrett (az állomány háromötöde), de a faanyag forráshelyek elhelyezkedése az ország területén eléggé egyenlőtlen. A működő erdők alapvetően Szibéria, a Távol-Kelet, az Urál területén és az európai rész északi felén vannak.

A faanyagon kívül, Oroszország erdei gazdag leelőhelyei a másodlagos termékeknek (erdei gyümölcsöknek, mogyoró- és gombaféléknek), inkább szociális (többek között rekreációs) és ökológiai jelentőségük van. Többféle gazdasági értéket képviselnek a rétek és

a kaszálók, ahol egyebek mellett több mint 300 fajta gyógynövény is megterem.

Az ország növény- és állatvilága

Vad- és (édesvízi és tengeri) haszonhal-állomány tekintetében Oroszország a világelső között van. Oroszország a világpiac egyik fő szőrmeáru szállítója (sarki róka, nerc, mókus, róka, pézsmapocok stb.) Az értékes halak közül különösen jelentősek a lazac-, a tőkehal-, heringfélék. Oroszország halastavaiban található a világ tokhalkészletének négyötöd része.

Halkészlet szempontjából kiemelkedő szerepe van az Ohotszki-tengernek. A halfeldolgozáson kívül folyik itt még rákfélék (tarisznyarák, garnélarák), kagylófélék (osztriga, fésűkagyló, tintahal), tüskésbőrűek és algák feldolgozása.

Ásványkincsek

Oroszország többfajta ásványkincs készlet tekintetében is vezető helyet tölt be a világon. Első helyen áll a feltárt földgáz készletét tekintve (a világ kitermelésének több mint 30%), és a harmadikon a kőszén készletét nézve (a világ kitermelésének 17%-a). A működő olajkészletek a világ olajkészleteinek több mint 5%-át teszik ki. Oroszország különböző kohászati alapanyagokban is gazdag: vasérc – a világ készletének 28%-a (világelső), nikkel, platina, volfrám (második helyezett a világon), kobalt (a világ összkészletének 21%-a), ón (a világ készletének 27%-a – világelső), titán (világelső). A világon Oroszországnak van a legnagyobb arany- és ezüstkészlete, ezen kívül nagy készletekkel rendelkezik még az alábbi ásványkincsekből: gyémánt, bányászati és vegy-

ipari alapanyagok (apatit stb.), ásvány- és építőanyagok, drágakövek (smaragd, topáz, zafír, ametiszt stb.), urán stb.

Az alumíniumipar fejlődéséhez szükséges nyersanyagbázis, azonban, nem elégséges: kevés a bauxit, az egyéb alumíniumtartalmú nyersanyagok rossz minőségűek és technológiai szempontból is nehézséget jelent kivonni a hasznos anyagot belőlük. A Szovjetunió felbomlása után szükségessé vált, hogy saját foszfor-, mangán- és krómérc, kaolin, jód, bróm, bárium és stroncium nyersanyag-bázisokat hozzanak létre. Mindemellert Oroszország területe geológiai szempontból még nincs eléggé áttanulmányozva. Másfelől, sok lelőhelyet a nehéz megközelíthetőség, a fejtés és a feldolgozás összetett bányászati, földtani, valamint technológiai feltételei miatt nem tárnak fel. Az országban kb. 20 ezer ásványkincs lelőhelyet fedeztek fel, ezeknek kb. 37%-a működik.

Egyes közgazdászok állítása szerint Oroszország természeti gazdagsága majdhogynem fő akadálya a sikeres fejlődésnek, mivel a gazdaság erős nyersanyagorientációját és pazarlását, stb. segíti elő. Ám a világ más országainak tapasztalata (többek között az USA-é, Ausztráliáé, stb.) azt mutatja, hogy a hatalmas természeti erőforrások megléte nemzeti versenyelőnyé válhat, ha annak hasznosítása átgondolt és megalapozott stratégia alapján történik.

Ökológiai problémák

A természeti erőforrások aktív hasznosítását, az ipar és a városok növekedését a jelenlegi körülmények között az ökológiai problémák és a környezet lokális pusztulá-

sának erősödése kíséri. Oroszország komolyan foglalkozik az ökológia és a környezetvédelem kérdéseivel.

A krízis idején az ipari és a mezőgazdasági termelés visszaesésének következményeként egyes környezetvédelmi problémák súlyossága csökkent. Ugyanakkor erősödött a nyomás a biológiai erőforrásokon, nőtt az orvvadászat mértéke. Többek között, kihalás fenyegeti az orosz tokhal populációt a Kaszpi-tengerben és a tigriseket az Amur-vidéken. Kritikus állapotban van az Azovi-tenger halállománya, romlik a helyzet a Balti-tenger Finn-öblében, és az Ohotszki-tenger biológiai erőforrásainak felhasználása lassan eléri a veszélyes szintet. A törvénytelen fakivágások és erdőtüzek nagy kárt okoznak az erdőségekben.

Oroszországban létezik egy sor környezetvédelmi törvény, de egészében nézve a természetvédelmi törvényhozás nem elég hatékony. Ezen kívül elengedhetetlen a környezetvédelmi infrastruktúra fejlesztése, beleértve a hulladék tisztítását és újrahasznosítását, valamint a környezet állapotának ellenőrzését, az új erőforrás-takarékos és kevés hulladékkal járó technológiákra történő áttérést és a környezettudatos emberi viselkedés kialakítását.

1.3. A lakosság és a munkaerő-források

Lakosságának számát tekintve (a 2008. év eleji adatok szerint: 142 millió) Oroszország a nyolcadik helyet foglalja el a világon a Kínai Népköztársaság, India, az USA, Indonézia, Brazília, Pakisztán és Banglades mögött. Az Orosz Föderáció többnemzetiségű állam. A 2002-es

népszámlálás eredményei alapján 199 nemzetiséget regisztráltak. Számukat tekintve az első helyen az oroszok vannak (115,9 millió fő, ill. 79,8%), a második helyen a tatárok (5,6 millió fő, ill. 3,8%), a harmadik helyen pedig az ukránok (2,9 millió fő, ill. 2,2%). Oroszországban 80 irodalmi nyelv létezik. A hivatalos nyelv az orosz, és még kb. 30 nyelvet ismernek el hivatalosként a Föderáció szubjektumaiban (azaz ezek a területek kétnyelvűek, sőt többnyelvűek).

Oroszország a világ népességének 2,1%-át alkotja. A XX. század és a XXI. század elejének szociális megváltoztatásai többször idézték elő a népesség számának csökkenését. Napjainkban Oroszország a fent említett időszak negyedik demográfiai krízisét éli át (az elhalálások növekedése és a születések számának csökkenése miatt). A közvetlen veszteség már több mint 6 millió fő. A krízis pedig még nem ért véget.

A lakosság az ország területén roppant egyenlőtlenül helyezkedik el. Az átlagos népsűrűség az európai részen (a 2006. januári adatok szerint) 26,3 fő/km², a keleti területeken 2,1 fő/km². Csak viszonylag kevés területen éri el a városi és vidéki lakosság koncentrációja a 50–100 fő/km²-t, az agglomerációkban és a nagyvárosok vonzáskörzetében viszont akár 150–250 fő/km² is lehet. A lakott terület fő sávja (ahol a lakosság kétharmada koncentrálódik) a Kola-félszigettől a Kaukázus lábáig, ill. a nyugati határtól a Közép-Urálig húzódik. Jekatyerinburg után a sáv több ágra bomlik (Kuzbassz, Minuszinszki-medence, Amur-vidék, Tengermelléki határterület). A Távoli-Északon és a hozzá tartozó területeken (az ország területének mintegy 70%-a) a lakosság elhelyezkedése gócszerű. A 2002-es népszámlálás

szerint ezeken a területeken 10,6 millió fő, ill. az összlakosság 7,3%-a él.

Az Oroszország régiói közti migrációs áramlatoknak egészében véve hosszú távú tendenciájuk van: végbenment az Urál, Szibéria, a Távols-Kelet, az európai ország-rész északi részének benépesítése, a Szovjetunió szövetségi köztársaságaiban megnőtt az orosz lakosság aránya. Áttelepülők hatalmas tömegei áramlottak vidékről a városokba. A szovjet korszakban az erőszakos áttelepítések is jelentős méretet öltöttek.

Az 1990-es évek változásai, melyek az orosz társadalom gazdasági, politikai és szociális életét érintették, gyökeresen megváltoztatták annak szociális struktúráját. A társadalmi rétegek túlzott eltávolodása egymástól, a szegénység növekedése, tömeges lefelé mutató társadalmi mozgás. A lakosság migrációs mozgásának általános csökkenése mellett a másik tendencia, hogy a lakosok most inkább elköltöztek azoknak a régióknak a többségéből, ahová régebben a betelepülés volt a jellemző (a Távoli-Észak és a Távols-Kelet területe). Erősen csökken a falvakból a városba történő migrációs áramlás. Viszont tömegessé vált a városi lakosság szezonális falura költözése, különösen azoknak a városoknak a környékén, amelyeket leginkább sújt a munkanélküliség. Az 1980-as évek végétől kezdve Oroszországban (mint a volt Szovjetunió más köztársaságaiban is) megjelent a migráns lakosság új típusa: a menekültek és a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek.

Az Orosz Föderáció lakossága jelenleg 2443 városi településen (1095 városban és 1348 nagyközségben) és 155 ezer falusi településen él. Az össznépesség 73%-a városlakó. Az utóbbi 20 évben a városi lakosságnak a

nagyvárosokban történő fokozatos koncentrálódásával párhuzamosan a városi népesség arányának stabilizációja figyelhető meg. A városi lakosság magas aránya észak-nyugaton, a központi körzetben és az Urálban, valamint a keleti körzetekben jellemző, azaz a történelem során létrejött, vagy a szovjet korszakban iparosított területeken.

Oroszországban túlsúlyban vannak a maximum 50 ezres lélekszámú kisvárosok, (több mint 750, ill. a városok 70%-a), de a városlakók csupán 17%-a él ott. A városi lakosság több mint egyharmada 13 nagyvárosban él: Moszkvában, Szentpéterváron, Novoszibirszkben, Nyizsnyij Novgorodban, Jekatyerinburgban, Szamarában, Omszkban, Kazányban, Cseljabinszkban, Rosztovban, Ufában, Volgográdban és Permben. Az ország városi lakosságának aránya körülbelül megfelel a fejlett országokénak, azonban a városi közeg és a városlakók életkörülményeinek modernizációja még nem fejeződött be. Sőt, az átmeneti időszakban megjelentek a városok (különösen a közepes nagyságú és kisvárosok) ruralizációja felé mutató tendenciák, felerősödött a falvak patriarchális jellege. A területi szociális kontrasztok Oroszországot a fejlődő országokhoz teszik hasonlónak. Ugyanakkor létezik számos sajátosság is, amely csak Oroszországra jellemző. A falusi szegénység egyértelműen zonális jellegű, a település típusától is függ. A különböző városi településeken a szegénység jellege és mélysége eltérő.

Az oroszországi szakértők, fizikai dolgozók és köztisztviselők (a humántőke minőségének) magas szintű képzettségét a jelentős szintű oktatás, valamint a szovjet időkben kiforrott káderképzési rendszer biztosít

ja. A fizetés azonban, ahogy a munka termelékenysége is, alacsony marad. Az utóbbi években Oroszország gazdaságában növekszik a munkaerő-hiány, különösen a szakképzettséggel rendelkező dolgozók tekintetében.

Oroszországban a munkavállalás alsó korhatára 16 év, a felsőt az öregségi nyugdíjkorhatár határozza meg, amely a férfiak esetében 60, a nőknél pedig 55 év. A teljes lakosságból 23 millió fő a munkaképesség alsó határa alatt van, 29 millió a felső határ fölött van, munkaképes korban pedig 90 millió fő van (2007-es adatok). A humán erőforrások összlétszámából a gazdaságban foglalkoztatottak kb. 70%-ot tesznek ki. A munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népesség 3-8%-a között ingadozik.

A nyilvántartott és a rejtett munkanélküliség magas aránya rendszerint azokban a körzetekben jellemző, ahol magas a természetes népszaporulat, valamint azokon a területeken, ahol hadiipari komplexumok, könnyű- és gépipari vállalatok vannak. Kedvezőbb a helyzet azokban a régiókban, ahol nagyobb arányú az agrár- és a kitermelőipar (kivéve a szénbányászatot). Alacsony a munkanélküliség a nemrég benépesült területeken. Moszkvában és Szentpétervárott rengeteg új munkahelyet teremtenek, különösen az improduktív szférában, ezért a munkanélküliség aránya itt alacsony. A 2008-as válság kiélezte a munkanélküliség problémáját. Ráadásul a hivatalos adatok nem tükrözik pontosan a valóságot, mivel közel sem minden munkanélküli regisztráltja magát a munkaügyi központokban.

Az Orosz Föderáció a XX. század végén–XIX. század elején teljes mértékben részt vett a nemzetközi migrá-

ció globális folyamataiban, sőt, a migrációs ráta alapján a világszerte között volt. Egymást váltották a különböző emigrációs hullámok (száműzetés, kényszeremigráció, önkéntes, ill. etnikai jellegű emigráció), a kivándorlás új típusai jelentek meg (női- és üzleti emigráció). Említést érdemel az emigránsok magas szellemi teljesítményszínvonala. Egyes becslések szerint 1992-től kezdve a magasan képzett szakértők kivándorlása következtében Oroszország minden 5-7. évben átlagosan egyéves költségvetését veszítette el csak a közvetlen veszteségek miatt. Ezzel egyidejűleg a bevándorlás mértékének növekedésével kapcsolatban is felmerültek problémák. A (sok esetben illegális) bevándorlók többsége a Kaukázuson túlról és a közép-ázsiai köztársaságok valamelyikéből származó, alacsonyan képzett és hiányos szakmai felkészültséggel rendelkező egyén, akik csak képzettséget kevésbé igénylő munkát képesek elvégezni. Mindemellett a migráció valódi mértékéről és az illegálisan Oroszországban tartózkodók számáról nincsenek teljesen pontos adatok.

Kiegészítő irodalom

- Заславская Т. И. Современное русское общество. Социальный механизм трансформации. М.: Дело, 2004. 399 с.
- Нуреев Р. М. Россия: Особенности институционального развития. М.: Норма, 2009. 447 с.
- Паршев А.П. Почему Россия не Америка. М., 2000. 411 с.
- Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России. М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. 560 с.

Экономические и социальные проблемы России. Сб. научн. тр. РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отдел экономики; Ред. кол.: Макашева Н. А., гл. ред., и др. М., 2007. № 2: Миграционные процессы в России // Ред.-сост. вып. Былов В. Г. 198 с.

2. Oroszország gazdaságtörténete

*„A múlt ismerete nélkül
a jelenkort megérteni nem lehet.”*

2.1. Oroszország gazdaságának fejlődése a XX. századig

Oroszország gazdasági haladását hagyományosan egy időben „megkésétt”, és emiatt „felzárkózó” típusú fejlődésként szokás aposztrofálni. A Kelet-európai-síkság tavai és folyói mellett letelepedett szlávok állama, a IX. században létrejött Kijevi Rusz, a XIII. századig teljesen európai állam volt. Utána viszont, gyakorlatilag a XVI. századig, ki lett zárva az európai történelemből, fejlődése más irányt vett. Amikor a középkori európai országok gyökeresen megújították gazdálkodási módszereiket és emelték életszínvonalukat, a keleti szlávok évszázadokat vesztek különböző fékező, sőt pusztító hatású események következtében, mint például a nagyfejedelmek és a részfejedelmek közti kegyetlen és pazarló belviszályok, amelyek csak a XV. században értek véget, valamint a külső ellenségekkel folytatott kemény és elhúzódó küzdelem a moszkvai, majd pedig az orosz állam létrehozásáért, egészen a XIX. század elejéig.

Oroszország egy másik jellemző vonásának nevezik a „belső gyarmatosítást”, mint a gazdaság (és egészében véve az ország) fejlődésének sajátos irányát, amit a

keleten fekvő hatalmas területeknek sok száz éven át tartó bekebelezése útján valósított meg. Bizonyos fókig ez a folyamat hasonlít az USA keleti részének európaiak általi benépesítésére, de több elvi különbség is van itt. Az egyik alapvető eltérés a helyi lakosság megtartása a meghódított területeken, amelynek eredményeként már az orosz birodalom is többnemzetiségű (és többvallású) állam lett.

Végül pedig fontos említést tenni az ország fő termelő erejét jelentő parasztságnak az életét hosszú ideig befolyásoló sajátos jobbágyrendszer bevezetéséről, amely a felső (nemesi) társadalmi rétegek kötelező közszolgálat alóli felmentésével egyidejűleg lépett életbe. Ez utóbbi társadalmi réteg II. Katalin uralkodása idején, a XVIII. században vette fel végső formáját, a jobbágyok felszabadítása pedig csak 1861-ben történt meg. A II. Sándor kormánya által véghezvitt reformok a földkérdést csak félig oldották meg, fokozva ezzel Oroszország gazdasági lemaradását Európa legfejlettebb országaival szemben és kiélezve a szociális ellentéteket a társadalomban.

Ennek eredményeként a XX. század társadalmi-gazdasági problémákkal terheltten vette kezdetét. Egy részük, pl. az élelmezési- és a földkérdés, a múlt öröksége volt. Pjotr Sztolipin reformjai (1906–1915) ezeket voltak hivatottak megoldani, de a próbálkozás sikertelen maradt. Ezzel egyidejűleg erősödött az ország iparosítására vonatkozó igény. Minderre azonban időből volt a legkevesebb.

Az első világháború a társadalmi változások katalizátora lett. 1917-ben Oroszországban forradalom tört

ki, a hatalmat a bolsevikok (és a hozzájuk csapódott baloldali eszerek) vették át V. I. Lenin és L. D. Trockij vezetésével.

2.2. Oroszország gazdasága a szovjet korszakban (1917–1991)

Az új hatalom első lépései a földről és a békéről szóló dekrétumok voltak. 1918–1920 között az országban polgárháború dúlt, Anglia, Franciaország, az USA és Japán intervenciójával súlyosbítva. A polgárháború a bolsevikok győzelmével ért véget, de az ország nagy árat fizetett érte – több ezren pusztultak el vagy emigráltak. 1922-ben megalakult a Szovjetunió.

A marxistáknak, az orosz szociáldemokratáknak és a bolsevikoknak nem volt az új, szocialista (kommunista) társadalom felépítésére vonatkozó programjuk. Kormányzásuk első éveiben bizonyos fokig megismételték, ill. kiszélesítették az ideiglenes kormány gazdaságpolitikáját, többek között a központi élelmiszerelosztást (a falusi lakosságtól fizetség nélkül elvették a „felesleges” élelmet), a kényszermunkát, stb. (a hadikommunizmus politikája).

Ezen kívül államosították a földeket, az ipart és a bankokat. Az ország vezetői lehetségesnek tartották a piac és az áru-pénz kapcsolatok teljes felszámolását. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy az ilyen típusú politika kellemetlen következményekhez vezet. Az 1913-as év szintjéhez képest (ha azt 100%-nak vesszük) az ország ipari kibocsátása 1921-ben mindössze 14%-ot

tett ki. 1921–1922-ben Oroszországban kb. 5 millió ember halt éhen.

Az akkori irányvonal sikertelenségének felismerése 1921-ben az új gazdaságpolitika (*novaja ekonomicseszka-ja polityika*, rövidítve: NEP) bevezetéséhez vezetett. A városokban és a falvakban engedélyezték a kiskereskedelmet, „szabad kereskedelmet” hirdettek. A központi élelmiszerelosztást felváltotta a parasztgazdaságokra kivetett terményadó, amelynek mértékéről az adófizetők tavasszal, a vetés előtt értesültek. Végrehajtottak egy pénzreformot is, ami hiperinflációval végződött. Kidolgozták és elkezdték megvalósítani az ún. GOELRO-tervet (*goszudarsztvoennaja komisszija po elektrifikacii Rosszii*, értsd: Oroszország Villamosításáért Felelős Állami Bizottság), amely az egész népgazdaság újjáépítését és annak villamosítását tűzte ki célul. Koncessziós feltételek mellett külföldi tőkét is bevontak. Az állami vállalatokat önfenntartásra, önfinszírozásra és önelszámolásra állították át.

A NEP lehetővé tette az összeomlás gyors megakadályozását és komoly gazdasági eredmények elérését. A NEP-korszak alatt (1923–1927) a GDP éves átlagos növekedése 19,4% volt. Felélénkült az ország gazdasága, az emberek anyagi körülményei javultak. 1926-ban elérték a fogyasztói piac telítődését, a magánszektor részesedése az iparban elérte a 40%-ot, a gyárak egynegyedét bérbe adták [Попов: 107].

Az elért sikerek lehetővé tették, hogy nagyobb hangsúlyt kapjanak az ország iparosításával kapcsolatos feladatok. Az ehhez szükséges eszközök azonban nem voltak meg. Ez adott okot a NEP felszámolására és egy központosított gazdasági rendszer bevezetésére.

Az 1930-as évek elejétől kezdtek meghonosodni a Szovjetunióban a tervutasításos irányítási módszerek. A szövetkezeti rendszer létrehozásával megnyílt az út az előtt, hogy a falvakból elvont pénzt az infrastruktúra- és a nehézipari vállalatok kiépítésére fordítsák. A mezőgazdaság kollektivizációja az ipari termékek iránt gyors keresletnövekedést biztosított.

A gazdasági dinamikát ötéves népgazdasági tervek határozták meg. A Szovjetunió a tervezés területén úttörőnek számít, különösképp a hosszú távú tervezés tekintetében, hiszen ehhez hasonló korábban nem létezett. A tervezés elméletét és gyakorlatát fokozatosan, feszült viták során dolgozták ki. Ez a szemlélet jelentős eredmények elérését tette lehetővé. 10 év alatt a Szovjetunióban 6 ezer új nagy gyárat építettek fel. 1934-től 1940-ig a GDP éves növekménye átlagosan 8,6%-os volt [Тарасов: 73].

1936-ban a Szovjetunióban kikiáltották a *„szocializmus győzelmét a városokban és a falvakban”*. Az ország iparosítását és ezzel párhuzamos militarizációját, a mezőgazdaság kollektivizálását tömeges megtorlások, a szégyenletes koncentrációs tábor-rendszer, a GULAG, létrehozása, az 1931–1932-es éhínség és tömegáldozatok kísérték.

1941–1945 – a Nagy Honvédő Háború évei. Az ország gazdasága egyedülálló mozgósításának és a hadiállapotra való átállásának időszaka, amely lehetővé tette, hogy Oroszország felül tudta múlni a fasiszta Németország gazdasági potenciálját, így biztosította a fölötte aratott győzelmet. Meg kell jegyezni, hogy 1941–1942-ben az ország keleti területeire (az Urálba, Szibériába, Közép-Ázsiába) több ezer gyárat helyeztek

át, amelyeket a legrövidebb határidőn belül üzembe is helyeztek és megkezdték a termelést.

A háború utáni évek nem voltak könnyűek Oroszország számára, de a gazdaság növekedése folytatódott. A Szovjetunió nemzeti jövedelme, amelynek nagysága a háború előtti szinthez viszonyítva, a háború végére 83%-ra csökkent, 1950-ben 64%-kal meghaladta azt. A nemzeti jövedelem éves átlagos növekedési üteme 1951–1955 között 11,3% volt. Az állami költségvetés közoktatásra fordított költségei 1950-ben 2,5-szer meghaladták az 1940-ben erre szánt összeget, az egészségügy esetében ez az arányszám 2,4-szeres. [Белоусов: IV/392–393].

1949-ben megalakult a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST), amelynek tagjai (az 1970-es évek végén) Bulgária, Magyarország, az NDK, Kuba, Mongólia, Lengyelország, Románia, Vietnam, Csehszlovákia és a Szovjetunió voltak.

A szovjet gazdasági modellt gyakran nevezik „mobilizációs” modellnek. Közvetlenül ez a modell, a központosított tervezés és a felhasznált irányítási módszerek lehetőségeiből adódó sajátosság segítette elő a második világháborús győzelmet. Valamint számos komoly gazdasági feladat megoldását is (az elpusztult területek helyreállítását a háborús évek után, az atomfegyver létrehozását, az űr meghódítását, a nagy lakásépítkezések beindítását, a szűzföldek feltörését, stb.). A Szovjetunióban több (akkoriban még) eredetinek számító pénzügyi mechanizmust alkalmaztak: állami klíringrendszer, kamatmentes hitelek, transzferábilis rubel, mint a KGST-országok nemzetközi valutája.

Emellett ez egy extenzív növekedési modell volt,

amelynek korlátozott lehetőségei voltak, mivel nem történt meg a termelési tényezők gyors megújulása és cseréje. Inkább a foglalkoztatottak számának növekedését és a termelés mértékének növelését helyezték előtérbe, mintsem annak modernizációját. Komoly strukturális torzulások is történtek. Elsősorban az „A” csoportba tartozó iparágak, azaz a nehézipar fejlesztésének irányában, különös tekintettel a gépiparra, a színesfém-kohászatra, valamint a hadiipari-védelmi komplexumra. Ugyanakkor súlyosan lemaradt a fejlődésben a mezőgazdaság és fogyasztási termékek gyártása („B” csoport iparágai). Minél bonyolultabb lett a gazdasági komplexum, annál szűkebbek lettek a központosított tervezdélkodás és ellátás (az anyagi javak elosztásának) lehetőségei, gyakorlatilag minden termékből hiány volt („hiánygazdaság”).

Az 1960-as évek közepétől kísérletet tettek a rendszer megreformálására (A. N. Koszigin reformjai) és a gazdálkodás piaci módszereinek kiszélesítésére. A reformot azonban nem hajtották végre teljes mértékben és – bár a termelés növekedésének mértéke emelkedett és bizonyos strukturális elmozdulások is történtek – nem érte el a szükséges hatást. 1956–1960 között a nemzeti jövedelem éves átlagos növekedési üteme 13,3%-os volt, 1961–1965 között viszont 6,5%-ra csökkent. A nagy olajlelőhelyek felfedezése és az energiahordozók árának emelkedése a „*holland betegség*” idézték elő a Szovjetunióban. A következő olajár-csökkenéskor a helyzet azonban romlani kezdett, mivel kiéleződtek a társadalmi-gazdasági problémák. A nemzeti jövedelem évi átlagos növekedési üteme 1966–1970 között 7,8% volt, 1971–1975 között 5-5,7%, 1976–1980 között 4,3%. [Белойцов: V/34].

„Sok mindent sikerült megvalósítani, igaz, óriási erőfeszítések árán. Eközben rengeteg erkölcstelen, egyszerűen szörnyűséges tettet következett el, amelyek jelentős mértékben meghatározták a fennálló rendszer erkölcsi tekintélyvesztését. Az ország számára a múlt század 80-as éveit kétféle eredménnyel zárultak. Egyrészt létrejött egy impozáns humán-, termelési-, tudományos- és erőforrás-potenciál, katonai paritást értek el a nyugati világ vezetőjével szemben, a lakosság életszínvonala emelkedett. Másrészt viszont, a gazdaság túlzott mértékben a hadi- és a nehéziparra támaszkodott, a beruházásokat elhanyagolták.” [Белоусов: I/12]. Az ország inkompetens vezetése visszahúzó tényező volt.

„Nem szabad idealizálnunk az államszocializmus országainak múltját, de nem szabad elfelejtkeznünk a vívóanyaiokról, és e rendszer alapítóinak humanista céljairól sem. Hibáik elemzésével új stratégiákat és megközelítési módokat kell találnunk.” (D. Lejn) [Шкарата: 105].

2.3. Az 1990-es évek reformjai

„A túlélési ösztön kényszerítette rá a hatalmat, hogy elindítsa a peresztrojkat...” [Uo.:110]. Amikor Mihail Gorbacsov 1989-ben reformokba kezdett, a demokratikus piaci rendszer megteremtését kínálta fel, mintegy szocialista világítótorony gyanánt az egész emberiség számára. De ez az ötlet kudarcba fulladt.* Ebben az időszakban tör-

* Фонтанель Ж., Самсон И. Российское государство и экономика: Трудные взаимоотношения / Пер. с фр. Н.В.Буровой, А. А. Кручининой; Под ред. д-ра экон. наук, проф. Л.С.Тарасевича. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. С. 25.

ténelme során először nyílt lehetőség az ország előtt áttörő modernizáció végrehajtására tulajdoni alapon, saját erőből. De a „peresztrojka, demokratizálás és glasznosztj” politikájának hibái minden területen összeomlást idéztek elő. 1991 tavaszán felbomlott a KGST.

Egyre gyengült a hit, hogy a szocializmus maximálisan képes kielégíteni az emberek igényeit. Az olyan társadalom, amelyik elveszítette a hitét azokban az értékekben, amelyeken alapul, mindig labilis és könnyen megváltoztatja társadalmi viszonyrendszerét. Így volt ez Oroszország forradalmi évében, 1917-ben, így volt a Szovjetunióban, az 1980-as években és az 1990-es évek elején. [Тарасов: 82–83]. Előtérbe kerültek a tulajdonjogi kérdések és a magán-megtakarításokkal kapcsolatos problémák.

1986–1988 között végbement a magánszektor legalizálása. Ezzel egyidejűleg megszűntek az állam ellenőrzési és irányítási funkciói. 1988–1992 között a minisztériumok helyén konszernek jöttek létre, az állami bankok helyén kereskedelmi bankok, a *goszsznabok* (*Goszudarsztvennij komitet po matyerialno-tyehnyicseszkomu sznabzsenyiju*, értsd: Anyagi és Műszaki Ellátásért Felelős Állami Bizottság) és a kereskedelmi szervezetek helyén tőzsdék, közös vállalatok és nagy kereskedőházak jelentek meg. Ez már a látens (rejtett, *nomenklaturális*) privatizáció időszaka. A szovjet érában szokásos kizárólagosan szövetkezeti tulajdonviszony átalakult szövetkezeti-magán tulajdonviszonnyá. [IIIкаратан: 109, 112–114]. Az „újoroszokat” gazdagították a kedvezményes hitelek, a rejtett exporttámogatások és az import dotációja, amelyek 1988-ban jöttek létre, 1992-től pedig hihetetlen méreteket öltöttek.

Az új (kis)vállalkozások is gyorsan fejlődtek. A gazdasági tevékenység új formáit (szövetkezetek, kisvállalatok, közös vállalatok, stb.) azonban elsősorban kereskedelmi és közvetítői tevékenység végzésére hozták létre.

1991 végén az orosz politikai és gazdasági helyzet katasztrofális volt. Az 1981–1985 közötti nemzeti jövedelem éves átlagos növekedés üteme 3,3%-os volt, 1986–1990 között viszont 1,8%-ra csökkent. Csökkent a gabona terméseredménye, a hús- és tejtermelés. Az élelmiszerfogyasztást csak a növekvő importnak köszönhetően sikerült kielégíteni. Az import kifizetésére azonban az országnak már nem volt elég forrása [Белюсов: V/173-174]. Az állami apparátus stagnált, az állami ellenőrzés gyakorlatilag nem működött. Mindenki felismerte a változások szükségességét. Ezen körülmények között a Borisz Jelcin vezette orosz kormány a reformok radikális módját választotta (bár voltak más javaslatok is), mivel a fokozatosságon alapuló alternatívák nem garantálták volna a hatalom megőrzését.

A monetarizmus alaptételeire támaszkodva, nyugati szakértőkkel (Geoffrey Suchs és Anders Aslund) és nemzetközi szervezetekkel a háta mögött, Jegor Gajdar 1992-ben megkezdte a „sokkterápiát”. Ez a program az árak liberalizációjára, az állami tulajdon privatizációjára és a pénzügyi stabilizációra vonatkozó intézkedéseket tartalmazott. A piacgazdaságra való áttérés átmeneti folyamata állami irányításának igényét elvi alapon elvetették, az államnak a gazdaságból és a szociális szférából történő kivonulását célozták meg.

Az árak liberalizációja az áruhiány és a termelés mértékének csökkentése közepette az árak ugrásszerű emelkedéséhez és hiperinflációhoz vezetett: 1992-ben az infláció 2600%-os volt. A lakosság reáljövedelme 1990–1995 között 3,8-szoros mértékben csökkent, 1990 szintjétől az 1995. év összesen 26%-kal maradt el. Ezzel egyidejűleg végbement a társadalom szegényekre és gazdagokra való tagolódása. Nőtt a munkanélküliek száma: 1992-ben – 3,6 millió fő, 1995-ben – 6,4 millió fő. [Uo.: 215].

1992-től Oroszország vezetése *megszorító monetáris politikát* vezetett be. A pénzreform (új bankjegyek kibocsátása) eredményeképpen végbement Oroszország és a többi FÁK-tagország pénzügyi (rubel) térségeinek elkülönítése. De a likviditás mértéke csökkenésének (a pénztömeg csökkentésének) számos következménye volt. Felélénkültek a vállalatok közti barter kapcsolatok és elterjedtek a kölcsönös beszámítással történő elszámolások. A költségvetésbe kevesebb adó érkezett, ezért nőtt a költségvetési hiány. A fizetések és a nyugdíjak késedelmesen kerültek kifizetésre. Ezért pénzkibocsátáshoz (a pénztömeg növeléséhez) kellett folyamodni, valamint kiegészítő pénzügyi forrásokat kellett keresni.

A pénztömeg ilyen jellegű „pulzálása” a gazdaság még erőteljesebb egyensúlyvesztéséhez vezetett. A nemfizetés mechanizmusa a gazdasági szubjektumok (az állam, a vállalatok, a bankok, a helyi hatóságok) közti kapcsolatok teljes hálóját felölelte. 1994-ben Oroszország államháztartási hiánya elérte a 62.659 milliárd rubelt. [Uo.: 221]. 1994. október 11-én („a fekete ked-

den”) a rubel árfolyama 27%-kal esett a dollárhoz képest.

A külkereskedelem felszabadítása az import növekedéséhez vezetett. Ennek köszönhetően az orosz gazdaságban kezdtek kialakulni a versenyviszonyok és a piacok megteltek áruval. A hazai termékek mennyisége ezzel párhuzamosan tovább mérséklődött. Különösen a fogyasztási, a mezőgazdasági és a kutatásigényes termékek kibocsátása csökkent. A költségvetési bevételek attól a kisszámú vállalatától függtek, amelyek exporttevékenységet folytattak. 1985–1988 között a Szovjetunió külső adóssága 35–40 milliárd dollár volt, 1992-ben a külső adósság 102,7 milliárd dollárra duzzadt. [Uo.: 225].

1994 decemberében elkezdődött a csecsenföldi háború.

A tömeges privatizáció az alábbi szakaszból állt: 1. kuponos privatizáció – kuponok (utalványok, *voucherek**) cseréje vállalati részvényekre (1992–1994); 2. készpénzes (zálogos) privatizáció – a részvények készpénzért történő eladása (1994–1999). Az első szakaszban az elsődleges figyelmet a mennyiségi mutatók és a vagyon konfliktusmentes újraelosztása kapta, míg a második szakaszban a gazdasági mutatók (a költségvetési bevételek) és a viszonylagos társadalmi stabilitás fenntartására került a hangsúly, amelyet a befolyó jövedelmek

* Nem névre szóló, 10 ezer rubel névértékű értékpapír, amelyet az Orosz Föderáció állampolgárai számára adtak ki, és amelyet vállalatok vagy utalvány befektetési alapok részvényeire lehetett beváltani, ill. eladni.

rovására tudtak megvalósítani. A magánosítás az elfogadott állami programoknak megfelelően zajlott.

Az egész privatizációs időszak alatt a vállalatok vagyona árón alul becsülték fel, az utalványalap teljes névleges nagysága pedig (kb. 1,5 trillió rubel) 20-szor kevesebb volt, mint amennyibe a kuponárverésekre bocsátott ipari állóeszközök kerültek [Попов: 57]. A magánosítás során számos komoly visszaélésre került sor.

1992–1999 között több mint 133,2 ezer különböző vállalat és objektum került privatizálásra, amelyekért Oroszország 9.250 millió dollárt kapott, egyenként átlagban 69,5 ezer dollárt. A privatizációból befolyt jövedelemből az orosz lakosság minden tagjára 54,6 dollár esett (Ausztráliában 2560,3 dollár; Portugáliában 2108,6 dollár; Magyarországon 1252,8; Olaszországban és Nagy-Britanniában több mint 1100 dollár). A privatizációból származó összegekből a különböző szintű büdzsébe 7,628 millió dollár (60%) folyt be, beleértve a központi költségvetést is, ahová 5,545 millió dollár került (60%) [Шкаратан: 116]. 1998-ra az ország GDP-jének több mint 75%-át már nem állami vállalatok biztosították.

A „földreformról”, a „paraszt- (farmer-) gazdaságokról” szóló törvények elfogadása nagy mértékben ösztönözte a *gazdaság agrárszektorának átalakulását* és egy új szervezeti rend – a farmergazdaságok rendszerének létrejöttét. Végbement a kolhozok és a szovhozok új szervezeti és jogi struktúrába történő átszervezése, megvalósult a föld és a vagyon újraelosztása és magánosítása. A reform végrehajtása során a mezőgazdasági vállalatoknak három nagy kategóriája alakult ki: a ter-

melőszövetkezetek, az állami gazdaságok és a magán-gazdaságok, amelyek alatt a lakosság kiegészítő gazdaságait és a farmergazdaságokat kell érteni.

A „sokkterápia” és annak eredményeinek megítélése a közgazdászokat jelentős mértékben megosztja. A sokkterápia támogatói a kialakult helyzet kilátástalanságát, a szovjet restauráció veszélyét és a gyors változtatások szükségességét szokták érveként felhozni [Ясин: 44–56].

Számos szakértő úgy véli, hogy nem a reformprogramot kell megkérdőjelezni, hanem annak végrehajtási folyamatát (mindenekelőtt a privatizáció túl gyors ütemét és az azt megelőző lakossági és vállalati vagyonelkobzást), amely a korrupció és a bérleti viszonyok megjelenéséhez vezetett. Mások véleménye szerint a sokkterápia csak meghatározott feltételek mellett lehetett volna sikeres, mégpedig jó állapotú infrastruktúra, ill. a kereskedelmi intézmények, a törvények és a döntőbíróóságok megbízhatósága esetén.

Pozitívan lehet értékelni a következő eredményeket: lerakták a piacgazdaság alapjait, a régi rendszerhez való visszatérés elképzelhetetlen lett. Dominánssá vált a magántulajdon. Végbement az árképzés liberalizációja: az árak kevesebb mint 20%-a esik részleges állami szabályozás alá. A külgazdasági szférában kialakult a piaci mechanizmus és jelentős mértékben megnyílt az út a külföldi piacok felé. A rubel először részlegesen, majd 2006 közepétől teljes mértékben konvertibilis valuta lett. Más fontos piaci intézmények is létrejöttek, ill. megkezdték működésüket, mint például a monetáris, adó- és költségvetési rendszer, a munkaerőpiac, a tőzsde, stb. Kialakult a vállalkozói réteg. Folyamatban van a

lakosság mentalitásának átalakítása, a piaci társadalom működési szabályaihoz való hozzászoktatása.

Ugyanakkor Oroszország piaci átalakításának az alábbi **negatív** következményei voltak: 1. *Az átalakítás magas társadalmi ára:* a lakosság számának csökkenése, a lakosság életszínvonalának jelentős zuhanása, a munkanélküliség növekedése, a szociális szolgáltatások körének szűkülése, túlzott társadalmi differenciálódás. 2. *A termelőerők fejlettségi szintjének esése:* a munka termelékenységének csökkenése; számos, főként a tudományos-technikai haladással kapcsolatos termék gyártásának leállítása; a dolgozók szakmai tudásának részleges romlása. Sérült a befektetési folyamat, a megtakarításokat nehéz tőkebefektetésekké alakítani – 15 év alatt az országból való tőkeáramlás kb. 250–300 milliárd dollárt tett ki. A befektetések krónikus hiánya a termelőeszközök súlyos elhasználódását és az ipari katasztrófák egyre növekvő veszélyét idézte elő. Az ország a Szovjetunió által létrehozott ipari potenciált éli fel. 3. *A társadalom és a gazdaság kriminalizálódása.* Csak ilyen ideges kapkodás közepette fordulhatott elő az, hogy egy szűk csoport tagjai meg tudták szerezni egy hatalmas ország nemzeti vagyonát. A privatizált vállalatok potenciális és valódi ára közti különbséget tekinthetjük egy hatalmas pénzügyi tranzakciónak az állam és az új magánszektor között [Шкаратан: 118].

Az 1990-es évek reformjai során Oroszország gazdaságát az egyre szűkülő újratermelés útjára terelték. A GDP nagysága 1998-ban egy kicsivel több volt, mint az 1991-es szint 50%-a. Tulajdonképpen az ország ipartalanítása zajlott. A nemzetközi munkamegosztás területén Oroszországból leginkább nyersanyag és üzem-

anyag szállító lett, amely növelte a gazdaság függőségét ezeknek a termékeknek labilis világgpiacától. A feladatok, amelyek miatt belekezdtek a reformokba, nem oldódtak meg. Épp ellenkezőleg, a reformok végrehajtása rengeteg új, bonyolult problémát szült Oroszországban.

Az 1990-es évek közepén az orosz gazdaságpolitika megváltozott – megkezdődött a makrogazdasági stabilitásra való átmenet (Viktor Csernomirgyin és az utána jövők). A stabilizációs program a gazdaság állami szabályozásának közvetett módszereire támaszkodott, amelyek alapja a rubel stabil átváltási árfolyamának fenntartása, valamint külföldi kölcsönök felhasználása volt. Az államháztartási hiány finanszírozásának fő forrása az állami kincstárjegyek és a szövetségi hitelkötvények eladása lett. Kezdetben ez a stratégia hozott bizonyos pozitív eredményeket: 1996-ban és 1997 első felében az orosz pénzpiacon egészen kedvező volt a klíma ahhoz, hogy megoldják az államháztartás problémáit. Az infláció havi átlagos üteme a 1992–1995 közötti 21,6%-ról 1995 júliusa és 1998 júliusa közötti időszakban 1,6%-ra csökkent.

Ezzel egyidejűleg bontakozott ki az orosz gazdaság dollarizációja. A bankrendszer „távol tartotta magát a gazdaság reálszektorától”, forgalmát rövidlejáratú hitelek folyósításával bonyolította. Mivel a refinanszírozási kamatláb magasabb volt, mint 100% (1994-ben és 1995-ben 200%, 1996-ban 170%), a kereskedelmi bankok vállalatoknak nyújtott hitelfolyósítása elenyésző volt. Az állami kincstárjegyek és a hitelkötvények lettek a legelőnyösebb pénzügyi eszközök. Az államnak azonban nem volt elég eszköze ahhoz, hogy biztosítsa

a piac stabilitását. 1997-ben az ipari termelés mértéke mindössze az 1989-es szint 48,4%-a volt.

Az állami kötvények jövedelmezősége folyamatosan csökkent, a belső adósságszolgálat költségei viszont emelkedtek. A délkelet-ázsiai országokból kiinduló pénzügyi válság fokozódott. Az IMF (Nemzetközi Valutaalap) visszautasította a 700 millió dolláros kölcsön folyósítását, mert az orosz állam lazán kezelte az adófegyelmet. A helyzet kiéleződéséhez hozzájárult az exportbevételek esése (az olaj és más nyersanyagok világpiacon árának zuhanása miatt). Mindez 1998 augusztusában a következő döntések meghozatalára kényszerítette az orosz kormányt: a rubelt leértékelték, a külső adósság törlesztésére vonatkozóan (90 napos) moratóriumot vezettek be, a belső adósságra vonatkozóan pedig fizetéképtelenséget jelentettek be. A rubel árfolyama a dollárhoz képest 3,5-szeresen csökkent. 1999-ben a (devizakülföldiekkel szembeni) külső adósság 149,3 milliárd dollár volt, a belső adósság 270,4 milliárd rubel.

Az összeomlásnak és a rubel devalválásának megvoltak a maga előnyei és hátrányai. Sok kereskedelmi bank is fizetéképtelenné vált, a lakosság bankrendszerbe vetett bizalma erősen megingott. Ugyanakkor az állami kincstárjegyek és a szövetségi hitelkötvények piramisának összeomlása enyhítette az állami költségvetés kiadási oldalának terheit. A rubel árfolyamának több mint háromszoros esése következtében felment az importtermékek ára. Ez korlátozta a fizetőképes keresletet a belső piacon és kikényszerítette az élelmiszerek, gyógyszerek és más iparcikkek behozatalának csökkentését. A fogyasztói árak 2–3-szorosra emelkedtek.

A rubel leértékelésén szemmel láthatólag nyertek az energiahordozó- és nyersanyag exportőrök, az import korlátozásán pedig az orosz árutermelők, többek között a mezőgazdasági termelők. Megnyílt előttük a lehetőség, hogy betömjék a felszabadult belső piaci réseket.

2.4. Gazdasági fellendülés a 2000-es évek elején

A 2000-es évek elején Oroszországban gazdasági fellendülés kezdődött, amely egyrészt az importkiváltás rovására, másrészt a kedvező külföldi konjunktúrának köszönhetően történt (felment a nyersanyag-, elsősorban az olaj és földgáz világpiaci ára). Nőtt az államháztartás bevétele (2000-ben többlet keletkezett). 2006-ra kifizették a külső adósság több mint felét. Elérték a pénzforgalom viszonylagos stabilitását. 1999-2001 között az összeomlás után az infláció évi 15–20%-os volt, később pedig majdnem 10%-os. A rubel árfolyamának stabilizálása elősegítette a gazdaság dedollarizációját.

A „helyreállítási” növekedés gyors üteme (évi 5–6%) 2006–2007-ben lehetővé tette az 1990-es szint elérését. Csökkent a munkanélküliség, a munkavállalók reálbére egy kicsit növekedett, fokozódott a beruházási kedv és a külföldi tőke beáramlása. Felélénkült az építőipar, az energetikai és mezőgazdasági gépgyártás, a hajóépítés és a mezőgazdaság.

Az orosz kormány aktívabb iparpolitikába kezdett (különböző iparágak támogatása, befektetési alapok költségvetési forrásokból történő létrehozása, stb.). Intézkedéseket hozott a demográfiai helyzet javítására, elkezdődött a közigazgatási reform megvalósítása, az

államigazgatás gyakorlatába kezdtek visszatérni a hosszú távú tervezési elvek, stb.

2006-ban szociális területen négy, prioritást élvező nemzeti projektet fogadtak el (PNP): „modern oktatás”, „minőségi egészségügy”*, elérhető és komfortos lakást Oroszország polgárainak” és „az agráripari komplexum fejlesztése”.

2004-ben az exportjövedelmek növekedéséből származó pénztömeg sterilizációja érdekében létrejött a Stabilizációs Alap, amely a valutatartalékokkal együtt 2008. január elsejére elérte a 156,8 milliárd dollárt (több mint 3,4 trillió rubelt). Ezeket a forrásokat külföldi állampapírokba fektették az Orosz Föderáció Pénzügyminisztériumának felügyelete alatt. 2008-ban a Stabilizációs Alapot több részre bontották, többek között a Tartalék Alapra és a Nemzeti Jóléti Alapra. A hatalomnak ezt a meglehetősen konzervatív pénzügyi politikáját különböző módon értékelik a társadalom és a szakértők körében.

Az orosz gazdaság növekedése heterogén jellegű és labilis volt. A fejlődést egy sor probléma fékezte (és fékezi ma is). Az egyik legfőbb probléma a tulajdonviszonyok instabilitása és a valódi magántulajdonosok nem piaci magatartása. Az okok között szerepel még számos tőke bűnügyi jellegű származása, valamint a jövővel kapcsolatos bizonytalanság. A helyzetet súlyosbítja az a körülmény, hogy sokan a privatizált vagyon nagybirtokosait illegitim tulajdonosoknak tartják, mi-

* A „Minőségi egészségügy” PNP elnevezését később „Egészség” PNP-re módosították.

vel nem ők maguk dolgoztak meg a vagyonért, hanem machinációk útján szerezték azt a magánosítás során.

Ezen túlmenően, a befektetési reformok még nem fejeződtek be, ezért a piaci mechanizmusok nem működnek tökéletesen. A gazdaság állami irányítása alacsony hatékonyságú. A korrupció olyan méreteket és formákat öltött, hogy az már fenyegetést jelent a nemzet biztonságára nézve.

A gazdaság liberalizációja és az utána következő termelési recesszió a mindinkább a nyersanyag-oldal irányába deformált orosz gazdasági rendszer gyökeres megváltoztatásához vezetett. Két szektor alakult ki: a viszonylag virágzó export-orientált (nyersanyag szektor) és a hanyatlóban lévő (feldolgozó ipar) szektor. A dolgozók mérsékelt fizetése nem ösztönzi a termelékenység növekedését és a kreatív munkát. Nagyon jelentős a berendezések amortizációja.

A reálszektor lagymatag aktivitásának alapvető oka az ipari és mezőgazdasági vállalatok forgóeszköz-hiányában és a nyereség roppant korlátozott mértékében keresendő. A bankok továbbra is a vállalkozások többsége számára elérhetetlen hitelkamatokkal dolgoznak. Ugyanakkor maguknak a bankoknak is súlyos likviditáshiányt kellett leküzdeniük, különösen a hosszú távú befektetések vonatkozásában. A száguldó infláció elfojtása ellenére, az árak szemmel látható emelkedését nem sikerül megállítani. A megtakarítások nemigen alakulnak át befektetésekké.

Belátható tehát, hogy Oroszország a XXI. század elején egyrészt olyan problémákba ütközött, amelyek már az 1990-es évek reformjai előtt is megvoltak, másrészt olyan új gondokkal találkozott, amelyek a kiválasztott

reformpolitika eredményeképpen merültek fel. Ezen kívül, az ország gazdasági potenciálja csökkent és rengeteg idő kárba veszett. Ennek megfelelően Oroszország jelenlegi gazdasági komplexumának állapota még mindig bonyolult és ellentmondásos. Egyfelől, óriási lehetőségei vannak a gyors és progresszív fejlődésre, másfelől, van egy sor, az események menetét akadályozó tényező.

Kiegészítő irodalom

- Белоусов Р. А. Экономическая история России: XX век. в 5 т. М., 1999–2006.
- Бельчук А. Общие итоги системных реформ // Перспективы. Фонд исторической перспективы. Экономические обозрения. 2007.03.16.: http://www.perspektivy.info/rus/ekob/obschie_itogi_sistemnyh_reform.htm.
- Гайдар Г. Т. Дни поражений и побед. М.: Вагриус, 1997. 254 с.
- Тарасов А. Н. Государство в трансформирующейся экономике: Очерки экономической истории. Ростов-н/Д., 2006. 122 с.
- Фонтанель Ж., Самсон И. Российское государство и экономика: Трудные взаимоотношения / Пер. с фр. Н. В. Буровой, А. А. Кручининой; Под ред. д-ра экон. наук, проф. Л. С. Тарасевича. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. 204 с.
- Шкаратан О.И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России. М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. 560 с.
- Экономические и социальные проблемы России. Сб.

научн. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отдел экономики; Ред. кол.: Макашева Н. А., гл. ред., и др. М., 2001. № 2.: Десять лет российских реформ / Ред.-сост. вып. Жилина И. Ю. 152 с.

Экономические и социальные проблемы России. Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отдел экономики; Ред. кол.: Макашева Н. А., гл. ред., и др. М.: ИНИОН, 2009. № 1: Экономический рост в России: Глобальный контекст / Ред.-сост. вып. Семеко Г. В. 156 с.

Ясин Е. Г. Структура российской экономики и структурная политика: Вызовы глобализации и модернизации. Докл. к IX Междунар. науч. конф. «Модернизация экономики и глобализация», 1–3 апр. 2008 г., Москва / Гос. ун-т – Высш. шк. экономики. М., 2008. 200 с.

3. Oroszország gazdasága a XXI. század elején

Jelenleg Oroszország gazdaságát átalakulónak (*tranzitív*nak vagy átmenetinek) szokás nevezni. Ez alatt azt kell érteni, hogy az országban a piacgazdaság kezdeti, alapszintű kialakulása befejeződött, de a piaci mechanizmusok még nem működnek olajozottan. Amikor a „felülről jövő forradalomról” a súlypont áthelyeződik az „alulról jövő forradalomra” – a piaci önszabályozás tartós folyamataira –, akkor fog véget érni az átmeneti időszak. Eközben a 2000-es évektől kezdve az orosz politikai helyzet stabilizálódott, ami kétségtelenül kedvezően hat a társadalmi-gazdasági folyamatokra.

3.1. A pénzügyi intézmények sajátosságai

A szovjet időszakban eléggé egyszerű pénzügyi rendszer működött Oroszországban: állami költségvetés, a vállalatok készpénz nélküli ügyletei, állami takarékpénztár a lakosság számára és egy pár intézmény a külkereskedelmi tevékenység végzéséhez, valamint az állami felügyeleti szervek. Ma már az orosz pénzügyi szektorban jelen van az összes olyan elem, amely a piaci társadalomra jellemző, de fejlettségi fokuk eltérő.

Hagyományos módon, az ország legfejlettebb pénzügyi intézetei a bankok, bár a mai orosz bankszektor alap-

vetően a piaci reformok időszakában alakult ki. Jelenleg Oroszországban kb. 1200 kereskedelmi és számos állami bank működik. 2006-ban a bankhitelek az összeruházások kb. 10%-át adták, a részvénykibocsátásból származó bevételnek pedig kb. az 1%-át biztosították.

Látszatra a bankszektornak kétszintű szerkezete van (az Orosz Föderáció Központi Bankja [Központi Bank] és más hitelintézetek), de valójában többszintű. Létezik egy olyan réteg, amely egy-két nagy „állami” bankból (Szberbank, Vnyestorgbank, stb.) és nagy, oligarchikus bankok kis csoportjából (Alfa-Bank, Gazprombank, Roszbank, Menatep-SzPB, stb.) áll. Ezek a bankok rendszerint bekerülnek a különböző éves nemzetközi rangsorokba. Működnek különleges intézmények is, pl. az Oroszországi Bankszövetség (*Asszociacija rosszijszkih bankov*, rövidítése: ARB) és a „Hitelintézetek Átszervezéséért Felelős Ügynökség” nevű állami testület (*Agensztvo po resztrukturizacii kregyitnih organyizacij*, rövidítve: ARKO).

Az orosz bankrendszer megkülönböztető jege a kis hitelintézetek dominanciája és az ország területe jelentős részének alacsony banki ellátottsága. A működő orosz hitelintézetek több mint fele Moszkvában és a Moszkvai Területen található és ők képviselik az összes bank aktívumának 85%-át. A bankhálózat térbeli torzultságát valamennyire kompenzálja a minden régióban működő fiókinézetek és a kihelyezett irodák hálózatának fejlesztése. Erősödik a nagy fővárosi bankok vidéki régiókban való terjeszkedése. A bankhálózat sűrűsége csökken. Megfigyelhető még a hitelintézetek

számának csökkenése, ill. azok konszolidációja, bár ezek a folyamatok nagyon lassú ütemben haladnak.

Az orosz bankrendszer összetőkéjének, különösen a bankrendszer aktívumainak dinamikája egyenlőtlen és úgy lehetne leírni, mint egy oszcillációs folyamatot. Az orosz bankrendszer összaktívuma (2008-as adatok szerint) kb. 24 trillió rubel (kb. 600 milliárd dollár), ebből a hitelintézetek részesedése 70% körül van. Bár az orosz bankrendszer gyors ütemben fejlődik, aktívumainak nagysága csak kevéssel haladja meg a GDP 50%-át. 2008 elejére az orosz bankrendszer összetőkéjét 2,5 trillió rubelre (kb. 63 milliárd dollárra) becsülték. A bankrendszer összetőkéjének a GDP-hez viszonyított aránya alapján Oroszország Lengyelországgal és Dél-Koreával áll egy szinten (4–6%). Noha néhány orosz bank ott van az első tíz Közép- és kelet-európai bank között, világviszonylatban még a legnagyobbak is csak törpének számítanak. Az országban erősen érezhető a nagy bankok hiánya.

Az orosz bankrendszer sajátosságai közé tartozik a háromféle valuta szerinti számítási mód és a viszonylag alacsony pénzügyi stabilitás. A bankrendszer gyenge kapitalizálódása miatt a potenciális hitelkereslet jelentősen magasabb a kínálatnál. Az orosz bankok folyamatosan a források korlátozottságának problémájába és a saját hitel- és beruházási forrásaik kialakítási módszereinek bonyolultságába ütköznek. A gazdaság reálszektorába történő beruházások továbbra sem vonzóak a magas kockázat és a befektetési projektek lassú megtérülése miatt. Ezért az orosz bankok a magas kamatlábakra, valamint a betéti kamatokból származó haszon-

ra, hitelforrások külföldi felvételére; és főként rövidtávú üzleti és lakossági hitelfolyósításra (fogyasztói hitelek) támaszkodnak.

A banki törvények még nem tökéletesek, a Központi Bank szabályozási funkcióinak hatékonysága alacsony. Az orosz bankrendszer működése jelentősen deformált, még nem képes megoldani a megtakarítások befektetésekké való átalakítását. Ez a helyzet csak lassan változik.

A *részvénypiac* Oroszországban az 1990-es években jött létre, de kapitalizációja már 2006-ban a GDP mértékéhez közelített (több mint 1 trillió dollár). Emellett a jegyzett vállalati értékpapír-portfólió igen korlátozott és a mozgásokat hat iparág 20–30 vezető vállalata határozza meg. Az olajvállalatok részvényeinek részese-
dése több mint 50%-os.

Az orosz részvénypiacot egyelőre elég magas kockázat (a részvények *volatilitása*) jellemzi. Magas az ipari és területi koncentráció, az állam a kapitalizáció általános struktúrájában jelentős hányaddal (több mint 30%) rendelkezik, továbbá a likviditás szintje is alacsony. A Moszkvai Bankközi Valutatőzsde (*Moszkovszkaja mezsbankovszkaja valjutnaja birzsa*, rövidítve: MMVB) egy napi kereskedelmi forgalma 2006-ban 78,7 milliárd rubel volt, az RTS (*Rosszijszkaja togovaja szisztjema*, értsd: Oroszországi Kereskedelmi Rendszer) részvénypiacán az áruforgalom 137 millió USA dollár volt. Világviszonylatban ezek a piacok kicsinek számítanak, ezért kevés pénzmennyiség is elég ahhoz, hogy fellendítse, vagy épp ellenkezőleg, felborítsa azt. Az RTS részvénypiacon 2008-ban a maximális forgalom 1,431 milliárd dollár volt, a minimális pedig 54,5 mil-

líárd dollár. Az orosz részvénytőzsdén a kapitalizációjának szintje 2008-ban 73%-kal csökkent.

Az orosz értékpapírtőzsde jelentős mértékben függ a devizakülföldiek részesedésétől. A külföldi befektetők az RTS piacon, egyes becslések szerint, több mint 60%-os részesedést birtokolnak. Döntő többségében rövid távú spekulánsokról van szó, mivel a nagy értékvesztés kockázata a komoly befektetőket elijeszti. A részvények belső kereslete korlátozott. A lakosságnak mindössze 3–4%-a mutat némi érdeklődést az értékpapír-befektetések iránt (2007-ben a részvénytőzsde résztvevői között 368 ezer természetes személy volt).

Mindaddig az orosz részvénytőzsde nem vált az új projektek és vállalkozások megvalósításának hatékony mechanizmusává. Bár említésre méltó a pozitív mennyiségi és minőségi változások gyorsasága, még mindig számos, a fejlődését akadályozó probléma van.

A nyilvántartásba vett biztosító társaságok száma Oroszországban ezer körül van, 1995-től kezdve számuk egyre csökken. Alaptőkéjük viszont a 2000–2005-ig terjedő időszak alatt 16 milliárd rubelről 142 milliárd rubelre, azaz majdnem a 9-szeresére duzzadt. A biztosító társaságok hálózata kb. olyan sűrű, mint a bankhálózat, de a biztosítás jelentősége Oroszországban még elenyésző: a GDP kb. 2%-a. 2007-ben az egy főre jutó biztosítási díj mértéke 209 dollár volt. Megfigyelhető ugyan a biztosítási üzletág belső fejlődése, de a gazdaság számára még nem jelent komoly befektetési forrást. Ezen túlmenően, létezik számos, a biztosítási társaságok beruházási tevékenységének kiszélesítésére vonatkozó jogi korlát, és negatív hatású a meglehetősen magas infláció is.

Az orosz törvények szerint az Orosz Föderáció Nyugdíjalapjának (a legnagyobb nyugdíjalap) anyagi eszközeit nem lehet befektetési célokra felhasználni. A nyugdíjakra szánt összegek 90%-a a Vnyestorgbank vállalatának irányítása alatt koncentrálnak, ill. állami vagy jelzálog-fedezetű értékpapírokba, külföldi pénzügyi eszközökbe fektethetők. A többi, nem állami nyugdíjalapnak, amelyekből 2008 végén Oroszországban 270-et számláltak, a gazdaság igényeihez képest elenyészően kicsi pénzügyi kapacitása van (2009 elején a náluk lévő nyugdíj megtakarítások összege 46,9 milliárd rubel volt). Mivel a *nyugdíjellátási rendszer* reformja Oroszországban jelenleg is zajlik, ezeknek az alapoknak az anyagi eszközei csak perspektivikusan válhatnak befektetési forrásokká.

1992–1994 között a *befektetési alapok*nak a privatizációs folyamat egyik kulcsszerepét szánták. Ezzel kapcsolatban létrejött a befektetési alapok külön típusa – az utalványos (kuponos), amelyek tevékenysége a privatizációs utalványok (voucherek, kuponok) felhalmozásában és felhasználásában merült ki. Funkciójukat azonban elég sajátos módon töltötték be, később átszervezték őket.

A lakosság aktívumainak megbízható kezelésére irányuló piaci szolgáltatások fejlődése hívta életre a kölcsönös befektetési alap kategóriáját. Ez alatt egy jogi személynek nem minősülő, sajátos vagyonkomplexumot kell érteni. 2008 végére Oroszországban összesen kb. 1000 nyíltvégű, zártvégű és intervallumszerű kölcsönös befektetési alap (*Pajevoj investyicionnij fond*, rövidítve: PIF) működött. Annak ellenére, hogy a kölcsönös befektetési alapok száma gyorsan növekszik

(2008-ban 2003-hoz viszonyítva 8-szor több volt), a rendelkezésükre álló anyagi eszköz összecszerűen nem túl nagy (kb. 800 milliárd dollár). A kölcsönös befektetési alapok helyzete a pénzügyi-gazdasági konjunktúrától, a pénz ki- és beáramlásától függ.

Oroszország egyik legperspektívikusabb és legaktívabban fejlődő intézménye a *lízing*, amelynek az évi átlagos növekménye 1998–2006 között 33,7% volt. Lízing tekintetében Oroszország az utóbbi évek eredményei alapján szorosan felzárkózott a világ első tíz legnagyobb országához. 2007-ben a nemzetközi lízingügyletek majdnem 27 milliárd dollárt tettek ki. Három vállalat lízing tevékenységének mértéke már 2005-ben 300 millió dollár volt, 24 lízingbe adónak pedig több mint 300 millió dollár. A lízingtársaságok több mint fele moszkvai, és még kb. 15% szentpétervári. Jelenleg az üzleti tevékenység vidéki régiókba történő áttelepítése zajlik (fiókinézetek és képviseletek létrehozásával), a pénzügyi források azonban Moszkvában és Szentpéterváron maradnak.

A pénzügyi szektor, egyfelől, az orosz gazdasági komplexum legdinamikusabban fejlődő része. Másfelől viszont, rengeteg itt a probléma. A pénzügyi intézmények állapota nem felel meg az ország mai gazdasági igényeinek, és ezzel akadályozza azt a fejlődésben.

3.2. Az ipar szerkezete és helyzete

Oroszország iparának mai szerkezetében a legnagyobb hangsúlyt a kitermelő- és a nyersanyagok elsődleges feldolgozását végző iparágak kapták. Az üzemanyag-

ipar és a vas-, ill. színesfémkohászat adja az ipari termelés értékének több mint 40%-át. Ugyanakkor csökkent a feldolgozóipar, különösen kutatásigényes feldolgozó iparágak aránya. A gépgyártás és a fémfeldolgozás aránya kevesebb, mint 20%, a könnyűipar részese-
dése kb. 1%-os.

Az 1990-es években a termelés mértéke minden iparágban jelentősen csökkent. A 2000-es években az export fellendülésének köszönhetően egyenlőtlen növekedés vette kezdetét. A belső kereslet kielégítésére irányuló termelés (a könnyűipar és a szénbányászat) azonban stagnál vagy csak lassú ütemben fejlődik (elektroenergetika, gépgyártás). Ezzel párhuzamosan romlottak a vállalatok termelési hatékonyságának mutatói, jelentősen nőtt a géppark amortizációja.

Az üzemanyag- és energia komplexum

Az üzemanyag- és energia komplexum (*toplivo-energetyicseszkiy kompleksz*, rövidítve: TEK), elsősorban pedig annak kőolaj és földgáz komponensei biztosítják az ország GDP-jének kb. 20%-át, a központi költségvetés több mint 40%-át, az exportból befolyó bevétel és a beruházások több mint 50%-át. Mindemellett a kőolaj- és földgázipar egyrészt a szervezett gazdasági bűnözés, másrészt pedig az infrastruktúra elleni terrorista akciók állandó célpontja. Az ország nemzetgazdasági biztonságára a legfőbb fenyegetést viszont az jelenti, hogy a gáz- és olajüzletre való specializálódás ellenkezik a modern (*posztindusztriális*) társadalom fejlődési tendenciáival.

Az olajipar

Oroszország bizonyított és lehetséges olajtartalékait 62,7 milliárd tonnára becsülik. Az alapvető források a nyugat-szibériai kőolaj- és földgázmezőkön összpontosulnak – több mint 13,8 milliárd tonna, amely nagyjából megfelel a Perzsa-öböl egyes országai készletének. Olajat az ország más részein is találtak. Általánosságban véve a feltárt kőolaj- és földgáztartalékok északi irányba, egyre nehezebben elérhető és zordabb területekre történő „nyomulásáról” beszélhetünk.

Jelenleg az összolajkitermelés több mint 2/3 részét a nyugat-szibériai mezők, kb. 1/4-ét a volgai-uráli mezők biztosítják. A 2006-os adatok szerint ebben az iparágban 132 olajtársaság működött. Azonban a piacot tíz, vertikálisan integrált holding (*vertikalno integrirovannij holding*, rövidítve: VINK) uralja, amelyek közül csak a Rosznyefty olajtársaság van állami tulajdonban. A legnagyobb orosz olajholding a LUKOIL.

Az Orosz Föderáció területén jelenleg 27, évi 300 millió tonnás átlagos kapacitású olajfeldolgozó vállalat, valamint 8 szakosodott olajfinomító üzem működik. Az olajfeldolgozás során mindig is nagy hangsúlyt kapott a fűtőolaj gyártása. Az összes olajipari termékhez viszonyítva majdnem 2/5 részt ma is a fűtőolaj tesz ki.

Oroszországban a fő olajvezetékek hálózatának hosszúsága 47 ezer km, és több rendszert is alkotnak. Folytatódik az új csővezetékek kiépítése. A szállítást a Transznyefty és a Transznyeftyeprodukt nevű vállalatok végzik, amelyek természetes monopóliumok és állami tulajdonban vannak.

Földgázipar

Oroszország potenciális földgázkészletét 150–160 trillió m^3 -re becsülik. A feltárt készletek 48 trillió m^3 -t tesznek ki. Különös jelentősége van Nyugat-Szibériának, az ott található öt lelőhely az összes ipari tartalék felét biztosítja. Más területeken is nagy földgázkészletek vannak. A földgázon kívül Oroszország még olajgázban is gazdag, amely a folyékony fűtőanyag-forrásokhoz területileg kapcsolódik. Azonban ennek a nyersanyag-nak nagy része ma még elvész, óriási fáklyákban elégetik és az atmoszférába kerül.

A gázkitermelés alapvető központja a Tyumenyi Terület északi része. Mára létrejött az ország Egységes Gázellátó Rendszere (*Jegyijnaja szisztyema gazosnabzszenija*, rövidítve: ESzG), a fő gázvezetékek hosszúsága 2006-ban elérte a 162 ezer km-t. A gázvezetékek építése folytatódik. Fennáll viszont a gázzállítás problémája az elsődleges külföldi fogyasztók (Európa országai) felé más országok területén keresztül. A távlati célok között szerepel több nagy nemzetközi projekt megvalósítása és Oroszország gázellátása biztosításának folytatása.

A földgáz kitermelését, feldolgozását és szállítását a Gazprom Rt. végzi, amely a világ legnagyobb gázkitermelő struktúrája, Oroszország egyik legfontosabb természetes monopóliuma.

Szénbányászat

Oroszország feltárt szénkészlete kb. 200 milliárd tonna. Az ország területén minden ismert széntípus megtalálható, de a legfontosabbak a kőszenek. Az alapvető széntartalékok a Kanszk-Acsinszki- (114 milliárd tonna), a Kuznyeck- (57 milliárd tonna) és a Pecsora-

medencében (8,9 milliárd tonna) található. A keleti területek adják az ország széntermelésének 96%-át. Említést érdemel, hogy a kitermelés jóval meghaladja a fogyasztást.

A szén több mint 65 %-át külső fejtéssel bányásszák. De az alacsony megtérülés súlyosan korlátozza a vállalatok korszerűsítésének lehetőségeit. Kb. 150 bányát már bezártak. A többiben is egyre több a baleset és a sérülés.

Elektroenergetika

Oroszország üzemanyag-mérlegének struktúrájában túlsúlyban van a gáz és a fűtőolaj, kevésbé jelentékeny a szén és a vízenergia, még kevésbé az atom- és más energiaforrások. Az orosz villamosenergia-ellátó rendszer 440 hő- és vízerőműből, valamint 10 atomerőműből áll. Ezen kívül működik még egy árapály erőmű és két geotermikus erőmű is. Az ország különböző régiói között hatalmas elektromos energiaáramlások mennek végbe, különösen keletről nyugatra. A 90-es évek elejére az elektromos hálózat hosszúsága elérte az 1 millió km-t, ebből nagyfeszültségű fővezeték (több mint 400 kV) 50 ezer km.

A szovjet időszakban a villamos energia ellátó rendszer fejlesztésének legfontosabb tendenciája az erőmű-építés volt. Mára az ágazatot megreformálták (az Európai Unió direktíváinak megfelelően), privatizálták a villamosenergia-termelő vállalatokat és elektromos hálózatokat. Állami tulajdonban maradtak az atomerőművek és a magasfeszültségű hálózatok. Létrejött és fokozatosan beindul a villamos energia- és kapacitás piac.

Az 1991–2000-ig tartó időszak alatt az energiakapacitás nem növekedett, most viszont egyre erőteljesebben érezhető a termelői kapacitás hiánya. A viszonylag alacsony hatékonyságot a tarifák emelésével leplezik, ami az infláció egyik forrásaként szolgál.

Építőanyag-komplexum

Az építőanyag gyártó iparágak komplexuma Oroszországban az ipari termelésnek kicsit több mint 20%-át adja. A termelés nagy része exportra irányul, bár növekszik a hazai fogyasztás is. Egy-két terméktípus importja is jelentős.

A komplexum egyes iparágaira (különösen a vas- és színesfémkohászatra, valamint a cellulóz- és papíriparra) a termelés magas koncentrációja és a nagyvállalatok dominanciája jellemző, amit nagyban meghatároz a nyersanyagbázis hatalmas mérete. A bázis állapota viszont romlik, a mangán- és krómérc, a timföld, a rézkoncentrátumok egy részét már importálni kell. Ezzel párhuzamosan lehetséges, hogy új lelőhelyeket üzemelnek be (pl. az udokanszki rézérc lelőhelyet).

Vaskohászat

A feltárt és működő vasérckészletek Oroszországban 55,6 milliárd tonnát tesznek ki (1991. január 1-jei adat). A vasérc alapvető tartalékai a kurszki mágneses anomália határain belül összpontosulnak (majdnem 40%), de vannak az országnak más területén is.

Az áru vasérc termelésének több mint 2/5 részét a Központi Feketeföld Gazdasági Körzet biztosítja (a töb-

bit az Urál, az Északi Terület, Kelet- és Nyugat-Szibéria). A kohászati termékek előállításának nagy része nyolc nagy kombinátban zajlik. Minden vaskohászati vállalatot, amelyet létrehoztak vagy átalakítottak a szovjet éra alatt, az 1990-es években magánosítottak. Az Urál viszont továbbra is őrzi Oroszország fő kohászati bázisának pozícióját. A második és a harmadik helyet a Központi és az Északi Terület (Szeversztal nevű vállalat) osztja meg, az ország keleti részének pedig sosem volt elegendő saját érce. A vaskohászat legnagyobb központjai Cseljabinszk (Mecsel nevű vállalat), Lipeck és Novokuznyeck.

Oroszországban még használatos a Siemens-Martin módszer, bár egyre kisebb mértékben. Nyersvasgyártást csak az Oszkolszki Villamoskohászati Kombinátban végeznek.

Színesfém-kohászat

A színesfém- és a ritka fémércek összetételüket tekintve több komponensből állnak és hasznosanyag-tartalmuk elég alacsony. Feldolgozásuk során nemcsak fémekeket, hanem más egyéb terméket is előállítanak.

A hólyagos réz előállításának fő területe az Urál. A gyártás utolsó stádiumát (a finomítást) a késztermék tömegfogyasztási körzetében végzik (Novgorod, Kolsugino stb.). A cink- és ólom előállítás legfőbb központja Cseljabinszk. A réz- és nikkelérc feldolgozása elsősorban Norilszkben (Norilszkij Nikel nevű vállalat) és a Kola-félszigeten történik (Nikel városában és Moncsegorszkban, a Szeveronikel nevű kombinátban).

Az alumínium ipar a timföldgyártáshoz különböző

nyersanyagot használ fel. Bauxitot (amit északnyugaton és Kelet-Szibériában bányásznak) és nefelint (az Északi Területről és a Kelet-Szibériából), amelyek feldolgozási technológiai eltérőek. A timföldgyártásban első helyen az Urál áll (a teljes kibocsátás 2/5 része), utána következik Kelet-Szibéria és északnyugat. A fémalumínium előállítására Kelet-Szibériában koncentrálódik (az ország össz mennyiségének majdnem 4/5 része). A legnagyobb üzemek Bratszkban, Krasznojarszkban és Szajanogorszkban vannak (Russzkij Aluminyij nevű vállalat).

A legalább 5 ezer tonnára becsült feltárt aranykészletek viszonylatában Oroszországot csak a Dél-Afrikai Köztársaság előzi meg, az USA-val pedig egy szinten áll. A kitermelés mértékét illetően az ország a hatodik helyet foglalja el a világon.

Az *arany* alapvető tömegét a Távolszibérián (Jakutföldön és a Magadani Területen) és Kelet-Szibériában (az Irkutszki Területen és a Krasznojarszki Határterületen) bányásszák. A maradék arany mennyiség az Urálból, Nyugat-Szibéria déli részéről és az európai rész északi feléről származik.

Oroszország a világ gyémántkitermelésének 25%-át adja. Jelenleg az összes orosz gyémánt Jakutföldről származik. Gyémántot találtak még a Krasznojarszki Határterületen, az Irkutszki és az Arhangelszki Területen. Potenciális gyémántlelőhelynek számít a Leningrádi Terület és Karélia.

Vegyipar

A vegyipari vállalatoknak igen magas a nyersanyag-, a víz-, a fűtőanyag- és az energiaigényük. Túlnyomó többségében a környezetre ártalmas termelésről beszélhetünk. Az üzemek többségét az iparosítás időszakában alapították és Oroszország európai részén helyezkednek el, bár számuk a keleti területeken fokozatosan növekszik.

A szintetikus gumigyártást területileg a gumiipar körzeteivel és az autógyártás központjaival (Togliatti, Jaroszlavl, Voronyezs, Kazany, Jefremov), továbbá az olaj- és a fafeldolgozással (Krasznojarszk, Sztyerlitamak, stb.) lehet kapcsolatba hozni. Megfigyelhető a komplex vállalatok létrehozásának tendenciája (Omszk, Nyizsnyekamszk).

A műtrágyaipar kibocsátott össztermékének több mint 40%-át a nitrogén műtrágyák alkotják, több mint 30%-át a kálium műtrágyák és kb. 10%-ot a foszfát műtrágyák. A maradék a foszfátliszt és a mikroműtrágyák (többek között bór műtrágyák) részesedése. Azok az üzemek, amelyek nitrogén műtrágya gyártásával foglalkoznak, leginkább a nyersanyagforrás (földgáz vagy olajfeldolgozás hulladéka) közelében helyezkednek el.

A foszfát műtrágyák gyártásához szükséges alapvető nyersanyagkészletek az európai országokban összpontosulnak (pl. hibinszki apatitlelőhely). A szuperfoszfát (a fő foszfát műtrágya) kb. 2/3 részét a Központi Körzetben (Voszkreszenszk, Meleuz, Rosszos) és északnyugaton (Kungiszep, Cserepovec) állítják elő.

Oroszország a kálisóhoz szükséges források tekintetében világszerte. Az összes kálium műtrágyát az Urál (Brezniki, Szolikamszk) adja, ott található az egyedülálló felső-kámai kálisó lelőhely (Uralkalij nevű vállalat).

A vegyipari termékek hazai fogyasztási mértékét alapvetően az autógyártás igényei határozzák meg. Az építő- és könnyűipar import alapanyagokat részesít előnyben (különösképpen vonatkozik ez a lakkokra, festékekre, műszálra és cérnákra). A háztartási vegyipar és a gyógyszeripar fejlődését pedig fékezi a lakosság alacsony fizetőképessége és a nyersanyagbázis hiánya.

Faipar

Oroszország teljes megengedett vágási területe meghaladja az 1,5 milliárd km³-t, de ennél kisebb mértékben használják ki (átlagban 10–12%-kal), mivel az erdővagyon nagy része a nehezen elérhető területeken helyezkedik el, távol minden összeköttetéstől. Azokban az erdőkben, amelyek a sűrűn lakott területeken találhatók, a megengedett vágási területet teljesen kihasználják, sőt helyenként még többet is. Ugyanakkor, a szakértők becslése szerint, az európai ország részen folyó fakitermelést még lehetne fokozni az erdővagyon állapotának károsítása nélkül (többek között a lombos fajták rovására). A fakitermelő dolgozók biztosítása külön problémát jelent.

A kitermelt fa nagy részéből fűrészáru lesz. Ennek 4/5 részét az Északi Körzet, az Urál, Szibéria és a Távols-Kelet biztosítja.

Fakitermelés és fűrészárugyártás tekintetében Oroszország (az USA után) a világon a második helyet

foglalja el, de a faanyag felhasználás hatékonysága szempontjából jelentősen lemarad a fejlett ipari országok mögött. Rengeteg az előállítás során keletkező hulladék.

Az erdőkitermelés alapvetően az erdőkben gazdag területeken folyik (az európai ország rész északi részén, Nyugat- és Kelet-Szibériában). A fűrészáru kb. 25%-át viszont az erdőben szegényebb körzetek (a Központi-, a Központi Feketeföld-, az Észak-kaukázusi- és a Volgamenti Körzet) adják. A faanyag gépi megmunkálását végző vállalatok többsége a közlekedési csomópontokban található. A gyufagyártás területi szempontból a rezgőnyárfa erdőkhöz kötődik, a farostlemezek előállítása pedig azokhoz a kevert erdőkhöz, amelyekben jelentős nyírfaállomány van.

A *cellulóz és papírgyártó* vállalatok az Északi és a Volgai-Vjatkai Körzetben, valamint északnyugaton és Kelet-Szibériában működnek. A kiemelkedő kapacitás ellenére Oroszországban nincs elég papír és karton, főleg a minőségi és speciális fajtákból. Emellett több feldolgozó vállalat a nyersanyag-ellátottság terén ütközik nehézségekbe.

A gépipar és a hadiipari komplexum

A gépipar

Oroszországban a gépgyártás területi szempontból a legelterjedtebb iparágakhoz tartozik, és ezzel a legösszetettebb és legdifferenciáltabb iparágaknak számít (több mint 30 ezer vállalat létezik).

Nagy jelentőségük van a helyi gépipari komplexumoknak (klasztereknek), pl. az európai ország rész köz-

ponti területén található autógyártó komplexumnak. A legnagyobb orosz személygépkocsi-gyártó vállalat a Volgai Autógyár (AvtoVAZ Togliattiban), ahol a Zsiguli és a Lada gépkocsikat gyártják. A gyár állapotát kritikusnak tartják. A legnagyobb nehézgépgyártó központok az Urálban találhatóak („Uralmas”), valamint Szibériában, a Központi Feketeföld Gazdasági Körzetben és Szentpéterváron.

Az orosz gépipar még jobban a nehézipar számára szükséges termelőeszközök anyagigényes gyártása irányába torzult. A gyártási kapacitás növelése az energia- és mezőgazdasági gép exportjának, valamint a gépkocsigyártásban bevett összeszerelés fejlesztésének rovására történik. Mindemellett a gyártás csökkenése leginkább a technológiai berendezéseket előállító iparágakat, valamint a szerszámgyártást, az elektronikát és a háztartási készülékgyártást érintette. Számos termék gyártása egyszerűen eltűnt.

Különösen aggasztó a szerszámgyártás és a technológiai berendezések gyártásának folytatódó stagnálása. A szerszámgépek behozatala jelenleg meghaladja a hazai gyártás mértékét. Oroszország gépipari komplexuma jelentős termelési kapacitással rendelkezik, de nagy szükség lenne a modernizációjára, a termékminőség javítására és a termékek kutatás-igényességének emelésére.

A hadiipari komplexum

Az orosz hadiipari komplexum kialakulása 1919-ben kezdődött (bár létrehozása I. Péter korához kötődik), és az 1970-es évek második felében, az 1980-as évek elején zárult le. A hadiipari komplexum roppant jelentős sze-

repet tölt be az ország gazdaságában. Az 1980-as években kísérletet tettek a komplexum megreformálására. Az átalakítás azonban spontán jellegű volt, nem volt igazán átgondolva és a megfelelő anyagi források sem álltak rendelkezésre. Céljait így nem érte el. A Szovjetunió szétesése, az állami finanszírozás erőteljes csökkenése, az átgondolatlan privatizáció a haditermelés mértékének jelentős eséséhez és sok technológiai jellegű kapcsolat megszűnéséhez vezetett. Számos vállalat a túlélésért harcolt. A katonai termékek gyártása csökkentésének széleskörű negatív társadalmi-gazdasági következményei voltak mind az egyes régiókra és településekre nézve, mind pedig globális értelemben az ország gazdaságára nézve.

1999-től a hadiipari komplexumban fellendülés észlelhető, ami az orosz fegyverzet és haditechnika exportjával, valamint az államvédelmi megrendelések számának emelkedésével függ össze. A külföldi piacokon az orosz katonai termékek (tankok, kézi- és tüzérségi fegyverek, stb.) számítanak a legversenyképesebbeknek. Piacvezető pozícióban van a légijármű-ipar, valamint a rakéta- és űripar.

Méreteivel, valamint tudományos és technikai potenciáljával kiemelkedik az Energia NPO orosz holdingvállalat (a Moszkvai Területen lévő Koroljov, Szamara és a Leningrádi Területen lévő Primorszk) és a moszkvai Hrunyicsev Állami Űrkutatási és Termelési Központ. Ezen kívül Bajkonurt, a szovjet időkben létrehozott űrközpontot Oroszország kénytelen Kazahsztántól bérelni. Az Oroszország területén, Pleszeckben, található űrrepülőteret csak pilóta nélküli szerkezetek (műholdak) felbocsátására használják.

Oroszországnak reális esélyei voltak-vannak 2010-re 7–8, majd 2015-re 12–16 perspektivikus makrotechnológia irányítására. Sok hadiipari vállalat az innovációk inkubátorává válhat, a volt katonai zárt városok pedig világszínvonalú technopoliszokká nőhetik ki magukat. Ezeknek a céloknak az elérése érdekében át kell hidalni a hadiipar és más iparágak közötti technológiai szakadékot és meg kell oldani a hadiipari komplexum számos más problémáját is. Többek között elengedhetetlenek a kutatás-fejlesztést szolgáló nagyberuházások, valamint a védelmi iparágak műszaki bázisának felújítása.

Az építőipari komplexum

Az építőanyag-ipar

Oroszországban az építőanyag-iparnak 15 alágazata (25 termelési típusa) van, amelyek 9 ezer vállalatot ölelnek fel. Az építőanyag előállítás mint ipari ágazat a szovjet időkben jött létre az óriási lendülettel folyó építkezési munkálatok kapcsán.

Az építőanyagok nagy részét az európai országrészen (a Központi- és a Központi Feketeföld Gazdasági Körzetben, valamint az Urálban) található üzemek bocsátják ki. A Szibériai és a Távolszeleleti Körzetbe jelentős mennyiségű építőipari termék érkezik. A termelés ilyen területi megszervezése megduplázza egyfelől a természetes nyersanyagforrások elosztását és az újrahaznosítható ipari hulladékok felhalmozásának helyeit, másfelől pedig a beruházási építkezések területi elhelyezését. Ez elsősorban az ásvány- és építőanyagok nagy térfogatsúlyával és rendkívül kedvezőtlen szál-

líthatóságával magyarázható. Ezért mész-, gipsz- és falazóanyag termelés több körzetben is folyik.

Az orosz cementiparban kb. 50 üzem működik kb. 70 millió tonna tervezett kapacitással. Az össztermelésből a több mint egymillió tonna évi kapacitással működő vállalatok kb. fele arányban részesednek. Az orosz nagyüzemek többsége holdingok része lett, elsősorban a Jevrocement csoport (15 üzem) és a Szibirszkij cement (4 üzem) tagja.

Bár az építőanyag-iparban jelenleg fellendülés tapasztalható, az 1980-as évek színvonala még nagyon messze van. Ugyanakkor több lett az olyan termék, amely minőségben felveszi a versenyt külföldi megfelelőjével.

Az építőipar

A szovjet időszakban az építkezés elsősorban állami beruházások keretében, valamint vállalati forrásokból folyt. A reformok időszakában ezek a befektetési források gyakorlatilag eltűntek.

A legfőbb befektetők ma már magántársaságok. 2006-ban az állami építkezések 6%-ot tettek ki, az Észak-kaukázusi Régióban viszont a lakások 100%-át az állampolgárok anyagi forrásaiból építették. Az építkezési szervezetek felügyeletét sem állami intézmények végzik. Az építőipar alapvető módszerei (vállalkozói és gazdasági módszer) azonban nem változtak és megőrizték az iparág regionális rendező elvét is. Ugyanakkor a beruházási jellegű építkezések területi koncentrációja megnőtt (elsősorban Moszkvára jellemző).

Az új építkezéseknek azt mértékét, amekkorára az

országnak szüksége lenne az igények kielégítéséhez, még nem sikerült elérni. Ezen kívül, az omladozó és veszélyes állapotban lévő házak száma igen jelentős. Felújításuk problémáját még nem sikerült megoldani.

Az országban kezd elterjedté válni az építkezés jelzáloghitelből történő finanszírozása. A lakás még mindig nagyon drága, mivel a magas inflációra való tekintettel a magánlakás-építés a pénzmeztakarítás egyik módja lett. Oroszországban a lakások megvásárlására helyeződik a hangsúly. Emellett gyakorlatilag teljesen hiányzik a szociális, a non-profit és az üzleti alapú bérleti rendszer; az építkezés finanszírozásának tőkefedezeti rendszere pedig alulfejlett.

Az építkezési üzletág kiszélesedését számos körülmény akadályozza: a lakosság pénzügyi forrásainak hiánya, az építkezés elfogadható finanszírozási rendszerének hiánya, az orosz építőipar tárgyi eszközeinek jelentős fizikai elhasználtsága, a szakképzett építőipari dolgozók hiánya, különös tekintettel a fizikai munkásokra, a gyenge versenyhelyzet, a korrupció és fekete-gazdaság terjedése, az iparág állami szabályzásának alacsony hatékonysága.

Az építkezési vállalkozók jelentős adminisztratív korlátokba ütköznek az építési telkek megszerzésekor, és sok, a műszaki infrastruktúra biztosításával kapcsolatos nehézségeket is le kell küzdeniük. Elengedhetetlen lenne a munkavédelmi előírások betartására vonatkozó állami ellenőrzés tökéletesítése és a területi tervezés visszaállítása a régiókban és általában véve az országban.

3.3. A mezőgazdasági komplexum és a lakossági termékek gyártása

Mezőgazdaság

Az orosz mezőgazdaságban az elmúlt évszázadok során övezeti elrendezés alakult ki. 1980-ban 120 millió hektár (ha) megművelt terület volt, 2008-ban már csak 58 ha.

Jelenleg az országban 15 ezer nagy és közepes mezőgazdasági szervezet van, valamint több mint 250 ezer farmergazdaság. A földhasználat szerkezetében a különböző tulajdonformájú mezőgazdasági szervezetek részesedése kb. 138 millió ha (79%), a farmergazdaságoké pedig meghaladja a 19 millió ha-t (11%). A háztáji gazdaságokra több mint 18 millió ha (10%) esik. A farmerek az ország mezőgazdasági termelésének mindössze kb. 6%-át adják. Több mint 40% jut a mezőgazdasági szervezetekre, többek között a gabona, a cukorrépa, a napraforgó és a len nagy része. A mezőgazdasági termelés több mint 50%-át a háztáji gazdaságok biztosítják, pl. a burgonya (92%), a zöldségek (80%) és a gyümölcsök nagy részét, és más, állattenyésztésből származó termékek egy részét.

A 1990-es években a mezőgazdasági termékek előállítás csökkenett. Nagy méreteket öltött az agrárszektortól történő munkaerő kiáramlás, romlott az anyagi- és műszaki-, valamint az energiabázis. Mindenfajta haszonállat állománya csökkent, különösen a szarvasmarha-állomány.

Az 1990-as évek végétől a 2000-es évek elejéig a mezőgazdaságban egyenlőtlen fejlődés vette kezdetét. Új,

integrált struktúrák jelentek meg: agráripari egyesülések, társulások, agrárkombinátók, agroholdingok stb. 2005–2007 között a 300 legjobb orosz mezőgazdasági vállalatra (Agro-300 Klub) esik a mezőgazdasági össztermék több mint a 30%-a, a nyereség több mint 50%-a (a foglalkoztatottak 12%-a, a megművelt terület 5%-a és a szarvasmarha-állomány 4%-a mellett).

Napjainkban Oroszország a világon a második helyet foglalja el burgonyatermelésben, harmadik a tejtermelésben, ötödik a gabonatermelésben és a baromfiteenyésztésben, hatodik a marhahústermelésben és kilencedik a sertés hústermelésben. A növénytermesztés, elsősorban a gabonatermesztés, továbbá a baromfiteenyésztés és a sertésenyésztés jobb helyzetben van, mint más állattenyésztési ágazatok, különösen mint a hús- és tejtermelés. Oroszország először beszüntette a gabonaimportot, az utóbbi években pedig már exportálni is tud belőle. A hústermelés viszont a fejenkénti 68 kg-ról (1976-os szint) 46 kg-ra esett, a tejtermelés pedig a fejenként 376 kg-ról (1966-os szint) 289 kg-ra. Az ország élelmiszer-tartalékainak képzésében növekedett a behozatal hányada, vonatkozik ez elsősorban a húusra és húsipari termékekre (a teljes import 19%-a), a tejre és tejipari termékekre (a teljes import 10%-a), zöldségre és gyümölcsre (a teljes import 9%-a).

Az ország agrárszektorában még mindig sok probléma van. Egyebek közt alacsonyan fejlett a mezőgazdasági nyersanyag elsődleges feldolgozása, az előállított termékek nem mindig felelnek meg a feldolgozó vállalatok követelményeinek és a nemzetközi standardoknak sem. A kisgazdaságoknak nincs megfelelő értékesítési infrastruktúrájuk, az orosz gyártóknak a kereske-

delmi hálózatokba való bejutása igen nehézkes, nem egyszerű a hitelfelvétel, stb. A mezőgazdasági növények átlagos terméshozama és az állatállomány szaporulata továbbra is alacsony. De a legfőbb gond az, hogy túl nagy a szakadék a falusi és a városi életkörülmények között. A mai Oroszország agrárszektorában az „emberi” tényező a legjelentéktelenebb.

Élelmiszeripar

Az orosz élelmiszeripart több mint 20 ágazat és számos szakosított termelési ág alkotja, amelyek közös jellemzője a kibocsátott áru (élelmiszer) rendeltetése. Az élelmiszeripar öleli fel a legtöbb orosz vállalatot (több mint 50 ezret), amelyek között több kisebb is van. A nagyvállalatok (kombinátok) jelenléte jellemző a cukor-, a malom-, az (étkezési) olajfeldolgozó-, a hús- és halfeldolgozó iparban.

Az orosz élelmiszeripar sok ágazatára jellemző a szezonális termelés, ami csak részben szűnik meg annak következtében, hogy többfajta nyersanyagot is képesek feldolgozni.

Ami a nyersanyag bázis sajátosságait illeti, a halfeldolgozó ipar nem csak helyhez kötött termelést, hanem mozgó haltermelést is folytat (közvetlenül a tengeren). A szovjet időszakban a nyílt tengeri halászat hegemoniájának eredményeként hatalmas halászflootta jött létre. Ezen kívül elég jelentékeny az ágazat tengerparti anyagi és műszaki bázisa: szakosodott halkikötők, feldolgozó üzemek (hűtőraktárak, konzervgyárak, stb.), hajójavítás, stb. A haltermelés legelterjedtebb formája a halkonzerv-előállítás.

Halászat tekintetében Oroszországban az első helyet a Távols-keleti Gazdasági Körzet (több mint 20%) foglalja el, amelyet a Nyugati- (kb. 10%) és a Kaszpi-medence követ. Az 1990-es évek elejétől a haltermelés és egyéb tenger gyümölcseinek halászata többségében az Oroszországhoz tartozó 200 mérföldes zónában folyt. A fogás nagysága csökken, és ezzel párhuzamosan fokozódik az orvhalászat mértéke. A szeszesital-előállítás mellett a halászat az egyik leginkább kriminalizálódott gazdasági tevékenység Oroszországban.

Az 1998-as összeomlás után megnyílt kedvező lehetőségeket leginkább az élelmiszeripar használta ki. Egyes orosz vállalatok, pl. sörfőző- és cukrászüzemek, dohánygyárak, stb. megerősítették pozíciójukat a hazai piacon. Hatalmas holdingok jöttek létre. A külföldi befektetők számára is igen vonzó vállalatok jelentek meg.

Mindemellett – a mezőgazdaság problémáinak folyamányaként – az ágazat nyersanyaghiánnyal küzd, amely hangsúlyozottan jelentkezik a hús- és tejipari termékek előállításával kapcsolatban. Jelentősen romlott a tengeri halászflootta állapota, melynek egy részét a privatizációt követően eladták külföldre. Oroszországnak új, modernebb hajókra van szüksége, valamint modernebb tengerparti halfeldolgozókra. Felújítást igényel a többi alágazat üzemeinek többsége is.

Fogyasztási cikkek gyártása

A fogyasztási cikkek kibocsátására irányuló iparágak köre Oroszországban meglehetősen széles. Köztük a legfontosabb a **könnyűipar**, amely a lakosság számára

textíliát, ruházatot, lábbelit és más fogyasztási cikket biztosító számos alágazatot foglal magába.

Termelési volumen és a foglalkoztatottak száma tekintetében a legnagyobb könnyűipari ágazat a textilipar, amely magában foglalja a textilgyártás összes típusát, a kötöttáru, kender-, juta-, filc- és más szálás anyagokból készült termékek előállítását. Az orosz textilipar egyik fontos jellemzője a magas szintű termelési kombináció, főként a selyemiparban, ahol a fonó-, szövő- és az összeállító üzemek az össztermelés 4/5 részét adják.

A szövetgyártás volt a forradalom előtti Oroszország legfejlettebb iparága. A Központi terület és Szentpétervár állította elő a textilipari össztermék kb. 9/10 részét. Az iparosítás éveiben a textilipari körzeteket gyökeresen átalakították. Új textilipari központok is létesültek, elsősorban Szibériában (Krasznojarszk, Barnaul, Bijszk, stb.). A szövetgyártásban a főszerepet azonban még most is a Központi Terület játssza, ahol a behozott nyersanyagra alapozva a világ egyik legnagyobb textilipari központja jött létre (Ivanovo, Moszkva, Orehovo-Zujevo, Tver, Kosztroma, stb.).

A *ruhaiipari* vállalatok az ország minden gazdasági körzetében megtalálhatók. A ruhaiipari termékek össztermelésének kb. 4/5 része (érték szerint) az európai országrészen összpontosul.

A *bőr- és cipőgyártás* Oroszország központi területén (Osztakov, Kimri) és északnyugaton (Szentpétervár) kezdődött. Ma már a nyersbőr kb. 75%-át szerzik be és kb. 85%-át dolgozzák fel az európai országrészen, az összes lábbelinek pedig a 4/5 részét gyártják itt. A cipőipar legnagyobb központjai Moszkva, Szentpétervár, valamint Rosztov (Észak-Kaukázusban). Az oroszor-

szági viszonyok között mindig is nagy jelentősége volt a szőrmegyártásnak. Az ország a világ egyik legnagyobb szőrmegyártója és exportőre, de a szőrmeipari termékek gyártási volumenjét tekintve, főleg azok minősége tekintetében erősen lemarad.

A könnyűipar az orosz gazdaság azon ágazatai közé tartozik, amelyeknek az új körülményekhez történő alkalmazkodási folyamata a legfájdalmasabb. A vállalatok nyersanyag-ellátási és finanszírozási nehézségei, valamint az olcsóbb (sokszor nem szervezett) import konkurenciája a gyártási volumen erőteljes eséséhez vezetett. Különösen aggasztó a helyzet a textiliparban. A főként női munkaerőt foglalkoztató gyárak munkakörülményei továbbra is nehezek, a fizetés pedig a legalacsonyabb az iparban. A krízisjelenségek azokban a körzetekben jelentkeznek legerősebben, ahol nagy a textilipar koncentrációja (Ivanovói és Vlagyimiri Terület). Az iparág stagnálásának leküzdése a gyárak pénzügyi nehézségeinek megoldásától, azok átszervezésétől, a termelési folyamatok korszerűsítésétől és a hatékonyság növelésétől függ.

3.4. A szolgáltató- és a szociális szféra helyzete

Az orosz gazdaság reformfolyamatában a szolgáltató szektor aránya összességében nézve megnőtt. Jelenleg a GDP kb. 50%-át és a munkahelyek több mint 50%-át biztosítja. A leggyorsabban a pénzügyi műveletekhez, áru-és pénzforgalomhoz kötődő szolgáltatások, a kereskedelem, ill. a mobilkommunikációs szolgáltatások

fejlődnek. Ugyanakkor a tudomány és a tudományos szolgáltatások, az oktatás, az egészségügy, a közlekedés, a lakás- és kommunális gazdálkodás továbbra is kritikus állapotban van.

Szállítás

Oroszország viszonylatában a fő szállítási mód a vasút.

A vasútvonalak teljes hosszúsága 127 ezer km, amelyből 85 ezer km közösségi használatban van. Folytatódik az Arktikus vasútvonal (Labitnangi – Bovanenkovszkaja) építése a Jamal gázlelőhelyei feltárásának biztosítása érdekében, valamint az Amur-Jakutföld vasútvonal építése (Berkakit-Tommot-Jakutszk). A vasúthálózat eloszlása Oroszország területén roppant egyenlőtlen. A legterheltebb a Transzszibériai vasútvonal Omszk-Novoszibirszk közötti szakasza (1 km-re 100 millió tonna jut) a kuznyecki szén szállítása miatt. A legjelentősebb vasúti csomópontok Moszkva, Szentpétervár és Novoszibirszk.

Oroszországban dinamikusan fejlődik a gépjármű közlekedés. Nő a gépjármű park, de a közúti balesetek száma magas. A közúthálózat teljes hossza 933 ezer km.

A tengeri szállítás elsősorban külföldi, export-import áru fuvarozásra irányul. Fontos szerepet tölt be a tengerparti (országon belüli) fuvarozásban is, amely az északi és keleti tengerparti országrészeket célozza (északi hajóút).

Teljes szállítókapacitás tekintetében az orosz kereskedelmi flotta a világon a 13. helyet foglalja el, de szállítókapacitása egyre csökken. Az orosz hajók több mint

60%-át (holtteher alapján számítva) külföldön regisztrálták. Számos nagy kikötő más államok fennhatósága alá került, mindez pedig oda vezetett, hogy az orosz tengeri kikötők kapacitása a saját igényeiknek mindössze 4/5 részét képes kielégíteni. Jelenleg meglehetősen aktivitással folyik az új kikötők építése és a régiók felújítása.

Belvízi (folyami) szállítás. A hajózható belvízi utak hossza Oroszországban 101 ezer km. A vízi közlekedési rendszer tengelyét Oroszország európai részének egységes mélyvízi rendszere alkotja, amelynek teljes hosszúsága 6,3 ezer km. Nagy a jelentősége a Léna folyónak (Oszetrovo kikötő), az Ob és Jenyiszej folyóknak, valamint azok mellékágainak.

A teljes teherforgalomhoz mérten a folyami áru fuvarozás aránya egyre csökken, mivel nem tud versenyezni a többi szállítási móddal és gyakorlatilag egyfajta speciális haszonjármű-lehetőség lett belőle.

Az orosz légi közlekedés alapvetően közepes- és nagy távolságra történő utas szállításra irányul, noha nagy jelentőséggel bír számos értékes, gyorsan romló és sürgős teherszállítmány (pl. posta) fuvarozásában. A légi fuvarozásnak kiemelt szerepe van Szibéria és a Távolság Kelet gyengén fejlett területein. Oroszország legnagyobb légiközlekedési csomópontja Moszkva (4 repülőtér).

A polgári légiközlekedés gépparkjának alapját a hazai gyártású repülőgépek alkotják, amelyeket a 60–70-es években terveztek és mind erkölcsi mind fizikai értelemben elavultak (a repülőgépek 62%-a 15–30 éve használatban van).

Az 1990-es években a szállítás mértéke csökkent,

mivel az energiahordozók árának felszabadításával a tarifák ugrásszerűen megnőttek. A szállítási tarifák továbbra is növekednek még ma is, ami negatív hatással van az egész gazdaságra, különösen Szibériának és a Távol-Keletnek az európai országrésszel való összeköttetésére.

A közlekedés mostani állapota súlyosan lassítja Oroszország társadalmi-gazdasági fejlődését. A kialakult helyzet javításához elengedhetetlen a közlekedési összeköttetések kapacitásának jelentős növelése, egy modern autóút-hálózat létrehozása. Új vasútépítésre van szükség a Központ – Észak-Kaukázus valamint az európai országrész – Szibéria viszonylatában. Fel kell újítani a vasúti, polgári repülőgép-, és tengerjáró hajóparkot. Súlyos kérdés a repülőterek felújítása és a kisgépes repülés fejlesztése.

A távközlés és információs technológiák

Ezeknek az ágazatoknak a fejlesztése Oroszországban nagyon egyenlőtlen módon történik – az ország modern távközlési formákkal való ellátottsági szintje más országokétól erősen elmarad. Az 1990-es években 100 emberre átlagosan 21 vezetékes telefon jutott, több mint 50 ezer településre egyáltalán nem volt bevezetve a telefon. A távbeszélő hálózat bővítése ma már egyre növekvő ütemben zajlik. A fejlett országok szintjének eléréséhez azonban jelentős beruházásokra van szükség: új telefonközpontok létesítésére, sok kilométernyi kábel telepítésére, az elavult analóg berendezések digitális rendszerekkel való felcserélésére.

Az 1990-es években privatizálták az állami távköz-

lési vállalatok nagy részét. Ezzel párhuzamosan új vállalatokat hoztak létre. Ennek következtében száznál is több részvénytársaság jött létre, állami kézben három regionális üzemeltető maradt és a Koszmicsecszkaja Szvjaz nevű vállalat. A távközlés ma már az orosz gazdaság egyik leggyorsabban fejlődő és legjövedelmezőbb ágazata, amely sok külföldi befektetőt vonz. Különösen dinamikusan fejlődik a mobiltávközlés (az aktív előfizetők száma 2001-ben 3 millió, 2008-ban 96 millió volt). A mobiltávközlés legnagyobb üzemeltetői az MTSz, a Vimpelkom és a Megafon. 2004-ben a mobiltelefon-előfizetők számának tekintetében az együttes részesedésük 70% volt.

A postaszolgáltatások Oroszországban a természetes monopóliumok szférájához tartoznak. A kapcsolat-tartás e formájának gazdasági szerepe egyre csökken.

Az ország gazdasági fejlesztése stratégiai fontosságú irányzatának tartják az információs- és kommunikációs technológiák elmélyítését („információs társadalom” koncepció). 2003-ban Oroszországban 13 millió számítógép működött, az Internet-felhasználók száma 2004-ben 14 millió fő volt, 2008-ban ezek a számok 40, ill. 50 millióra ugrottak (100 emberre 28 számítógép jut). Az informatizáltság szintje Moszkvában és Szentpéterváron a legnagyobb.

Oroszországban kezd beindulni az e-business. A 1990-es évek végétől kezdve dinamikusan fejlődik az off-shore programozás, amelyhez az országban jelentős szellemi kapacitás áll rendelkezésre.

Lakáskezelési- és kommunális szolgáltató szféra

A lakáskezelési- és kommunális szolgáltató szféra termelési struktúrája több mint 30 tevékenységtípust foglal magában. Oroszországban a kommunális szolgáltatásoknak hatalmas köre létezik.

A szovjet időszakban a lakáskezelési- és kommunális szolgáltatások a lakosság számára gyakorlatilag ingyenesek voltak (a tényleges költség kb. 4%-a volt térítésköteles). A piacgazdaságra való áttérés során megkezdődött a szféra reformja, a vállalatok privatizációja és a költségtérítéses szolgáltatási rendszerre történő áttérés.

A lakáskezelési- és kommunális szolgáltatások tarifáinak emelkedése a lakosságot meglehetősen fájdalmasan érinti. Annál is inkább, mert a szolgáltatások minősége rendkívül lassan javul. A kommunális szolgáltatók monopolhelyzetbe kerültek a helyi piacokon, de pénzügyi helyzetük továbbra is rossz. A lakáskezelési- és kommunális szolgáltatások szférájának a legnagyobb a vesztesége a többi ágazathoz képest, a szolgáltatók pedig továbbra is hatalmas állami dotációban részesülnek.

A lakáskezelési- és kommunális szolgáltató szféra reformjai folyamatban vannak, kezdenek kifejlődni a versenyviszonyok. Ezzel egyidejűleg csiszolódik a lakosság szociális védelmi rendszere. Perspektivikus a kommunális szolgáltatásokhoz szükséges termékek gyártása, pl. víz- és gázórák, egyedi fűtési rendszerek, önálló csatornarendszerek, stb. gyártása és beszerelése.

Közoktatás és kutatásfejlesztés

Közoktatás. 1917 után Oroszországban bevezették a kötelező ingyenes oktatást (először a hétévest, majd a 10–11 évest), valamint végrehajtottak egy, az analfabétizmus megszüntetésére irányuló kampányt (minden felnőtt korú ember, 50 éves korig, köteles volt elsajátítani az írás-olvasás alapjait). Néhány, írásbeliséggel nem rendelkező népcsoport számára ábécét, szótárakat és tankönyveket állítottak össze. Az 1950-es évek elejére Oroszország területén a 49 évesnél nem idősebb lakosság körében az analfabétizmus gyakorlatilag megszűnt.

A piaczgazdaságra történő áttérés során az orosz oktatási rendszerben is változások kezdődtek el. Megjelentek a magán oktatási intézmények. Csökkentek viszont az oktatásra fordított állami kiadások. Az oktatási szférában az utóbbi években az életfogytig tartó tanulás többszintű rendszerének létrehozására irányuló reformok zajlanak. Egyebek közt bevezetésre került az egységes érettségi rendszer (oroszul JeGE) és a kétszintű felsőoktatási képzés.

Oroszország, a lakosság iskolai végzettségét tekintve, jelenleg a világelsőik között van. Egyrészt, növekszik a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma (2003-ban 1000 emberből 64 hallgató volt), másrészt a 2002-es népszámlálás adatai szerint 277 ezer 7–15 év közötti gyermek (1,6%) nem vesz részt a közoktatásban. A lakosság iskolai végzettségi szintje észrevehetően magasabb a később iparosodott területeken, (a falvakhoz képest) a városokban és a nagyvárosokban.

Annak ellenére, hogy az új feltételekhez való alkalmazkodás gyors ütemben zajlik, a közoktatási szféra helyzete az országban nagy aggodalmat kelt. Az oktatás finanszírozása továbbra sem kielégítő, ami a minőség romlását vonja maga után. Nőnek a belső piac igényei és a szakemberképzés rendszere, a szakemberek képzettsége közötti aránytalanságok.

Kutatás-fejlesztés. Az orosz kutatási komplexum az egyik leghatalmasabb a világon. A kutatás-fejlesztés sajátos szerkezete történelmileg úgy alakult, hogy az akadémiai szektor és az alapkutatások dominálnak benne. Az alkalmazott kutatásokat a szovjet időszakban számos hatósági kutatási egység végezte. Óriási szakadék tátongott a tudományos kutatások és azok gyakorlatba ültetésének szintje között.

Az 1990-es években erőteljesen csökkent a kutatások állami finanszírozása. A tudományos-kutatóintézetek egy részét bezárták, nagyobb részét privatizálták. Ezzel egyidejűleg megjelentek új, nem állami tudományos szervezetek. Emellett folyt az orosz kutatók külföldre áramlása (az agyelszívás az utóbbi 20 évben félmillió embert érintett). Ennek eredményeképpen csökkent a kutatás területén foglalkoztatottak száma az országban (1990-ben – 1,9 millió fő, 2003-ban – 0,85 millió fő), a tudósok fizetése továbbra is alacsony, a tudományos szakma lassan előregszik.

Oroszországban jelenleg több mint 4 ezer tudományos-kutatóintézet működik. Kb. 40 ezer független innovatív vállalat végez fejlesztéseket a világpiacon legkeresettebb technológiai trendek teljes spektrumában. Fejlődik a kutatási és innovatív tevékenységek törvényi

háttére, fokozódik az állami támogatás mértéke. De ez a hatalmas kutatási és innovációs potenciál egyelőre nem realizálódik megfelelő mértékben. Az orosz innovációs folyamat alacsony hatékonyságának rengeteg oka van. Az ország azonban továbbra is képes az innovációs áttérésre. Ám ennek megvalósításához mindenekelőtt szükség volna az állam, a tudományos és az üzleti szféra közötti kölcsönösen előnyös kapcsolatok kiépítésére. Oroszországnak ugyan még van elég tartaléka a „felzárkózáshoz”, azonban a napirenden már a technológiai határ elérésének problémái vannak.

Egészségügyi rendszer

A szovjet időszakban alakult ki az a kiterjedt, ingyenes orvosi ellátási rendszer, mely elég sikeresen megküzdött a feladataival, megszokottá vált mind a lakosság, mind az egészségügyi dolgozók számára. Az objektív feltételek megváltozásának eredményeként azonban már nem volt hatékony és reformálásra szorult.

Az 1990-es években megjelentek a költségtérítéssel szolgáltatásokat nyújtó egészségügyi intézmények. Ezzel párhuzamosan megszűnt az állami egészségügy finanszírozása. Megkezdődött a finanszírozás költségvetési és biztosítási modelljére történő átmenet, elkezdtek fejlődni a kötelező és önkéntes egészségügyi biztosítási rendszerek, végrehajtás alatt van a kiemelt nemzeti projekt stb.

Mindeddig az orosz egészségügyben a nagyobb hangsúlyt a helyhez kötött egészségügyi létesítmények kapták, miközben a rendelőintézeti járóbeteg kezelés

lehetőségei nincsenek eléggé kihasználva. Az egészségügyi szolgáltatás elsősegély jellegű lett, ma már komoly probléma a lakosságnak gyógyszerkészítményekkel történő ellátása. Még nincs szabályozva az állam és a magán egészségügyi intézmények viszonya, az orvos-páciens- és az orvos-kórház viszony.

Komoly problémát jelent a megbetegedések késői diagnosztizálása, hogy a kisvárosok, a falvak és az északi területek lakosai számára nem hozzáférhető a hatékony orvosi segítség. A legfőbb feladat az, hogy az orosz egészségügy vívmányait a lakosság többsége számára elérhetővé tegyék.

Az orosz egészségügyi rendszer fejlődését nagyban meghatározza az egészségügyi biztosítás rendszerének tökéletesítése, az ágazat finanszírozásának és normatív ellátásának javítása. De a lakosság egészség megőrzési rendszerét elvben csak az egészségügyi ágazat keretein belül lehet kiépíteni, ehhez pedig ennek megfelelő nemzeti politikát kell folytatni.

Egyéb szolgáltatástípusok

Az egyéb szolgáltatástípusok között feltétlenül meg kell említeni a gyorsan fejlődő kereskedelmet, valamint a közétkeztetést és a turisztikai szolgáltatásokat.

A szovjet időszakhoz képest észrevehetően megnőtt a kereskedelmi vállalatok száma, formájuk és kinézetük is megváltozott. Az áruválaszték kiszélesedett, a lakosság fizetőképes kereslete kielégíthető. Az utóbbi időben az országban terjednek a kereskedelmi hálózatok.

Oroszországban a turisztikai üzletág bővülésének

lehetőségei hatalmasak, megvalósításukat azonban korlátozza az utak és a szállodák hiánya. Jelentős még az éttermi és más közétkeztetési szolgáltatások iránti kielégítetlen kereslet.

A lakosság életszínvonala és életminősége

A XXI. század elején az orosz lakosság táplálkozása a szovjet időszakhoz képest kevésbé racionális (csökkent a hús-, a hal-, a tej-, a gyümölcsfogyasztás, viszont nőtt a pékáru és a burgonya fogyasztása). Alacsonyabb lett az étkezés kalóriatartalma, a fehérjehiány 30–40%-os, a vitaminhiány pedig 50–60%-os. Fokozódott viszont a szeszesital- és dohányáru készítmények fogyasztása.

Oroszországban a lakásprivatizáció ingyenes volt (a lakások 69%-át magánosították). Lakásellátottság tekintetében 2007-ben átlagosan 21,5 m²-nyi lakóterület jutott egy főre, de az egyes régiók között jelentős eltérések vannak. A mai Oroszországban a lakáskereslet jóval meghaladja a kínálatot. A lakásprobléma egyike az ország legsúlyosabb gondjainak, mivel nehezíti a lakosság munkaerő-migrációját, negatív hatással van a demográfiai helyzetre, stb.

2007-ben az átlagos havi kereset Oroszországban 13,5 ezer rubel volt, a minimálbér pedig 3,8 ezer rubel (2009. január 1-jén a minimálbért 4,33 ezer rubelre emelték). A RoszSztat kutatásai szerint a dolgozók 70%-a 20 ezer rubelnél kevesebbet keres havonta (ebből 50% az átlagosnál kevesebbet), 10% pedig havi 60 ezer rubelnél többet. A szociális különbségek minimális becslése (a jövedelem szintje alapján) – 1:14–15.

Az átlagos létminimum mértéke 2007-ben 3,8 ezer rubel volt (az Evenki Autonóm Körzetben 9,8 ezer rubel, Észak-Oszétiában 3,0 ezer rubel). A RoszSztat által meghatározott létminimumot csökkentették, ráadásul hatalmasak a regionális különbségek. Az ország mostani megoldandó feladata a nyugdíjak létminimum szintjéig történő emelése (2007-ben a nyugdíjak átlagos mértéke 3,1 ezer rubel volt).

A lakosság egészségügyi állapota az utóbbi években romlott. A várható élettartam a szovjet időkkel összehasonlítva csökkent: a férfiaknál 61,4 évre, a nőknél 73,9 évre. Az oroszországi lakosság és a világ fejlett országai lakosságának életszínvonala és életminősége közti különbség növekedett, bár van némi haladás. Ezen kívül, az országban megjelentek a gazdag és kiemelkedően gazdag emberek.

3.5. A jelenlegi helyzet sajátosságai

Oroszország a pénzügyi világválságot nagy állami tartalékokkal és gyenge pénzügyi- és hitelrendszerrel fogadta. A nemzeti pénzügyi rendszer nem állt készen a 2007–2008-as világrengető sokkra, és Oroszország is végigjárta a fejlettebb országok útját – a pénzügyi válságon keresztül az ipari hanyatlás felé.

2008 őszén a legnagyobb orosz pénzügyi csoportok beleragadtak a külföldi rövidlejáratú hitelekbe, amelyeket saját, gyorsan elértéktelenedő részvényeik biztosítékként való felmutatásával vettek fel. Az ország vezetése kénytelen volt pénzt elkülöníteni a magánszektor

megmentésére. Ennek a fázisnak a végeredménye nem egyértelmű, de a bankrendszer talpon maradt és megőrizte működőképességét.

2009 elején az orosz gazdaságban is kezdetét vette az ipari recesszió, amelyet a rubel elértéktelenedése, a munkanélküliség növekedése és a beruházási projektek felfüggesztése kísért.

A mai orosz gazdasági helyzetet olyan jelenségként kell elképzelni, amely négy önálló, de egymással összefüggő válságot egyesít magában. A négyből kettő – eredetét tekintve – globális (külső), a másik kettő pedig belső. A globális válságokhoz tartozik a világ gazdaságának összeomlása, és ennek következményeként a nyersanyagárak zuhanása, azaz az orosz gazdaság fő jövedelemforrásának csökkenése, és a globális hitelválság, amely megfosztotta Oroszországot a külföldről beáramló tőkétől. A „hazai” (belső) alapvető válságok az alábbiak: 1) az orosz gazdaság továbbra is erősen centralizált jellegű a kitermelő iparágak fejlesztésének preferenciájával és a tulajdon kisszámú tulajdonos kezében való összpontosításával; 2) megjelenik az „irányítási válság”, amelynek alapja a gyenge intézményi és jogi háttér.

Bár a válság „első hulláma” már lecsengett, a helyzet még mindig bizonytalan és ellentmondásos. Egyfelől, a válság elleni intézkedéseknek köszönhetően a kormánynak sikerült elérnie némi stabilitást. Másfelől, a legfontosabb gazdasági mutatók romlottak. Az ipari termékkibocsátás csökkent, különösen a feldolgozó iparágakban. Csak az autóiiparban 2009 első negyedévében 55,9%-kal esett a termelés.

A munkaerőpiaci helyzet bizonytalan, bár még nem kritikus, mivel az üzemek nem sietik el a munkások elbocsátását. Ez azzal kapcsolatos, hogy 2005–2007 között nagyon súlyos gondjaik voltak a dolgozók felvételével, így most félnek elveszíteni ezt a potenciált. Ezen kívül, a közvélemény-kutatások szerint, a vállalatvezetők még mindig úgy vélik, hogy alacsony bért fizetnek a dolgozóiknak.

Oroszország pénzügyi szektorában két alapvető probléma van: 1) behajthatatlan adósságok és 2) az orosz cégek és bankok nagy külső adóssága. Különböző becslések szerint, a nem-pénzügyi szervezetek kifizetetlen adósságának teljes nagysága a kötelezettségeik összegéből számítva min. 7,75%-ot, max. 15–20% tesz ki, ami már veszélyezteti az ország pénzügyi stabilitását. Az orosz cégek és bankok külső kötelezettségei az utóbbi három év alatt 175-ről 500 milliárd dollárra nőttek. 2009-ben az adósság kifizetés elérte a 152 milliárd dollárt. Mindazonáltal, a bankok sem igyekeznek az államtól kapott pénzt a gazdaság reálszektorába forгатni.

Oroszország válságkezelő kormányzati politikája. Kezdetben a szabályzó intézkedéseket spontán módon, „tűzoltásszerűen” hozták. 2008. december végétől és főként 2009 januárjában megkezdődött a szabályozó intézkedések konszolidációja (szisztematizálása és rendszerezése). 2009 júniusában elfogadták a válságkezelő programot. A válságkezelő intézkedéscsomag hatalmas pénzeknek (kb. 2,51 milliárd dollárnak) a gazdaságba való injektálásáról rendelkezik: pl. az autógyárak, a mezőgazdaság és az építőipar támogatása

érdekében. A gazdaságnak a likviditás által történő felendítését célzó általános intézkedéseket egyedi válságkezelő segélycsomag-osztás formájában valósították meg. A tervezett szabályzó intézkedések listája meglehetősen hosszú. Konkrétabb a „kiadások teljes mértékének nem csökkentéséről” szóló rendelkezés. Mindemellett az állami beruházásoknak 2009-ben a GDP 4%-a körüli szinten stabilizálódniuk kell.

A kormány tevékenységét erős kritika éri úgy külföldi, mint a hazai szakértők részéről. Olyan körülmények között, amikor a vállalatok nem vehetnek fel magánhitelt, a külföldi befektetések beáramlása jelentéktelen, csak az orosz államnak vannak meg az eszközei a kereslet fenntartására és a szerkezeti változtatások végrehajtására. Emellett ezek a források gyakran túlzott mértékűek: jelenleg a kormány a legjelentősebb bankár, befektető, részvényes, bróker és ország menedzser, nem is beszélve a szabályozó funkcióiról. 2008 elejére az állam a saját kezében összpontosította az orosz társaságok részvényeinek legalább 40–45%-át. A szakértők becslése szerint, a válságkezelő program végrehajtása során ez a részesedés akár 9–10%-kal növekedhet.

Oroszország számára most a legfőbb kihívás az intézményi reform befejezése. Az országnak független és meghatalmazott szabályozó testületekre van szüksége, amelyek képesek lennének visszaállítani a piacok tőkeegyensúlyát. Továbbá független igazságszolgáltató rendszer is szükséges, amelyek eldöntենék a bírósági vitákat és biztosítanák a vagyon kisajátítás lehetetlenségét. Végül pedig, elengedhetetlen a kormány kompetenciája.

Nemzeti forrásainak csökkentésével az ország elve-

szíti a gazdaság új, minőségi teljesítménynöveléséhez szükséges időt. A probléma gyökere, hogy a válságkezelő intézkedések, azzal együtt, hogy nyilvánvaló kockázatot hordoznak, nem közömbösek a fejlődés perspektívája iránt. Ha a mai helyzetet Kondratyev elméletének szemszögéből nézzük, akkor nyilvánvaló, hogy az ötödik ciklus lecsengő hullámain létre kell hozni a fejlődés alapját a következő (hatodik), progresszívebb technológiai rendszerű ciklus számára. Ráadásul, rövid időn belül várható, hogy elavul a gépi berendezések nagy része, amelyeket még az 1970–1980-as években helyeztek üzembe (és a harmadik-negyedik technológiai rendszerhez tartoznak). A munkaképes lakosság számának csökkenését számításba véve, erőteljesen fokozni kell a gazdaság modernizációját. Az 1920-as vagy az 1980-as évektől eltérően ma Oroszországban van tőke. A legfontosabb, hogy biztosítsuk annak beruházásokba történő bevonását.

Kiegészítő irodalom

- Латов Ю. В. Влияние нефтегазового комплекса на национальную экономическую безопасность России // Экономический вестник Ростовского государственного университета (Тергаеconomics). Ростов, 2009, Т. 7. № 1. С. 91–104. Режим доступа: <http://www.ecsomen.edu.ru/evjur/msg/328968.html>
- Олейник О. С. Информатизация процессов управления развитием региона: Общество, статистика, власть / Волгогр. гос. ун-т. Волгоград, 2008. 423 с.
- Парасочка В. Т. и др. Экономические реформы в

- России. М.: Национальный институт бизнеса, 2005. 232 с.
- Собственность на землю в России: История и современность / Под ред. Д.Ф.Аяцкого. М.: РОССПЭН, 2002. 521 с.
- Экономические и социальные проблемы России. Сб. научн. тр. РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отдел экономики; Ред. кол.: Макашева Н. А., гл. ред., и др. М., ИНИОН, 2007. № 1: Инвестиционные процессы в российской экономике: Региональный аспект / Ред.-сост. вып. М. А. Положихина. 168 с.
- Экономические и социальные проблемы России. Сб. научн. тр. РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отдел экономики; Ред. кол.: Макашева Н. А., гл. ред., и др. М.: ИНИОН, 2008. № 2: Приоритетные национальные проекты: Проблемы и пути реализации / Ред.-сост. вып. Ивановский Б.Г. 152 с.
- Экономические итоги 2008 года / Институт современного развития // Экономический анализ. 2009.07.04. Режим доступа: <http://institutions.com/general/1195-ekonomicheskie-itogi-2008-goda.html>
- Экономический кризис в России: Экспертный взгляд / Институт современного развития // Экономический анализ. 2009.07.04. Режим доступа: <http://institutions.com/general/1196-ekonomicheskij-krizis-v-rossii.html>.
- Ясин Е. Г. Структура российской экономики и структурная политика: Вызовы глобализации и модернизации. Докл. к IX Междунар. науч. конф. «Модернизация экономики и глобализация», 1–3 апр. 2008 г., Москва / Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. М., 2008. 200 с.

-
- Greene S. Domesticating Russia's economic crisis // International economic bulletin. – 2009, June. P. 1–3. Mode of access: <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view@id=23287>
- Zaostrovtssev A. Russia's economic crisis today // Open democracy news analyses. 2009, June, 16. Mode of access: <http://www.opendemocracy.net/article/email/russias-economic-crisis-today>.

4. Oroszország régiói

4.1. Regionális különbségek

Oroszország régiói társadalmi-gazdasági fejlettség szempontjából jelentős mértékben különböznek egymástól. A regionális különbségek, az 1990-es évektől kezdve csak növekszenek. 2000-ben az egy főre jutó ipari termelés tekintetében a leginkább és a legkevésbé prosperáló szubjektum közötti különbség 64-szeres volt, 2006-ban viszont 281-szeres, költségvetési ellátottság tekintetében 50, ill. 194-szeres, a beruházások aránya tekintetében 30, ill. 44-szeres, a munkanélküliség aránya tekintetében 29, ill. 33-szoros. Az egy főre jutó regionális GDP tekintetében a leggazdagabb (Moszkva) és a legszegényebb régió (Csecsenföld) közti különbség 33-szoros [Иванов: 337, 343]. A regionális különbségek növekedésének ütemét a krízis felgyorsítja, a viszonylagos gazdasági stabilizáció és fejlődés pedig fékezi.

Oroszországban regionális klaszterképződés zajlik, más szóval a föderáció néhány szubjektumának kiszakadása az ország testéből. Emellett az „erősebb” régiók száma csökken, a „gyengéke” pedig, ennek megfelelően, növekszik. Mindössze két régió van (Moszkva és a Tyumenyi Terület és a hozzá tartozó körzetek), amelyek folyamatosan duzzasztják piaci részesedésüket.

Fokozódik a szubjektumokon belüli polarizáció, a gazdasági aktivitás mindinkább a nagyvárosok felé tolódik. Felerősödtek a „központ-periféria” ellentétek, amelyek több szinten is kezdenek megjelenni. A nagy regionális centrumok, a magas jövedelmű vagy a magas értelmiségi koncentrációval rendelkező városok (az exportvárosok, ill. a tudományos kutatóvárosok egy része), valamint a hatalmas agglomerációjú városok elválnak az ország többi részétől. A különböző tényezők többszörös hatásainak eredményeképpen a régiók és a települések állapotának társadalmi- gazdasági képe roppant mozaikszerű lett.

A regionális differenciálódás erősödésével párhuzamosan növekszik az ország gazdasági potenciáljának regionális koncentrációja. Oroszország gazdasága egyre szűkebb térre „húzódik össze”. Egyes számítások szerint, a föderáció szubjektumainak fővárosai és még számos nagyváros, ahol átlagosan a népesség 30%-a összpontosul, saját régiójuk GDP-jének 40–70%-át, a beruházások 40–80%-át adják, 10–30%-kal felülmúlják a régió többi részének gazdasági növekedési ütemét [Uo.: 338].

A területi különbségek erősödésének fő forrása Oroszországban az árak dinamikája a különböző ágazatokban. A vezető régiók a nyereségesebb gazdasági struktúrának köszönhetően jobban fenn tudják tartani és meg tudják szilárdítani helyzetüket, mint az outsider régiók. Az árkomponens bizonyos előny biztosítását teszi lehetővé úgy a válsághelyzetben, mint a gazdasági fellendülés időszakában.

Belátható időn belül aligha sikerül észrevehető módon enyhíteni a nagyvárosok, a megapoliszok és az

ország többi települései közti szociális aránytalanságon. De a periférikus területeken is megkezdődött az átmenethez való alkalmazkodás, bár az adaptációs formák között a legsikeresebbek a túlélés patriarchális modelljei.

Az egyes társadalmi változások nagyban eltérnek egymástól nemcsak sebességüket, hanem tendenciáikat, formáikat és térbeli határaikat tekintve is. Ezért a regionális fejlődés polarizációjának mindent felölelő folyamatként való értelmezése nem teljesen pontos. Csökkennek a különbségek az ország régiói lakosságának közművesített lakásellátottsága és telefon hozzáférése tekintetében. Még a legproblematisabb vidéki térségekben is történt javulás egyes szolgáltatástípusok biztosítása szempontjából. Majdnem általánosnak tekinthető a gyermekágyi halál számának és a csecsemőhalandóságnak csökkenése (a szovjet időszakhoz képest), a felsőoktatási hallgatók száma az ország egész történelme során most a legmagasabb. Összességében nézve a régiók szociális fejlődése további polarizációjának veszélye fennáll, de számos „összetartó” tényezőnek köszönhetően nem fatálisan súlyos. Ilyen „összetartó” tényező pl. az egyes társadalmi paraméterek és a szociális összetevők kiegyensúlyozatlanságának eltérő területi mutatói a régiókban, valamint a szociális innovációk diffúziós folyamatának hierarchikus jellege. A patriarchális alkalmazkodási stratégiák megőrzése egyes helyi (mindenekelőtt az etnikai és a dél-orosz) közösségekben csökkenti a valószínűségét annak, hogy az ország területeinek szociális degradációja tovább folytatódik.

De ahhoz, hogy a kontrasztok ne erősödjenek, tár-

sadalmi modernizációt célzó, átgondolt politikára van szükség. Oroszországban mindezt a hatalmas távolságok, a gazdaságilag fejlődőképes városok alacsony száma és a gazdasági válságból való kilábalás lassú üteme akadályozza. A régiók gazdasági helyzetének kiegyenlítése a központi politika egyik prioritást élvező feladata. A területi kiegyenlítés azonban nem lehetséges országos méretű gazdasági növekedés nélkül, bár a fejlődés önmagában véve még nem simítja el a regionális aránytalanságokat.

4.2. Költségvetésközi kapcsolatok és a regionális politika

A szovjet időszakban határozott regionális politikát folytattak (az ipar keletre tolása, az északi területek kiaknázása, stb.). Az 1990-es évek reformjaitól kezdődően a központi hatalmi szerveknek a régiók gazdasági fejlesztésére irányuló tervszerű hatásgyakorlása gyakorlatilag megszűnt. Egészen mostanáig a legfőbb figyelmet a költségvetési kapcsolatok tökéletesítése kapja, amelyek alapvetően a régiók közti különbségek csökkentését és működési költségeik finanszírozását szolgálják, a területek gazdasági fejlettségi arányán azonban nem változtatnak.

A mai Oroszország még az előző közigazgatási felosztás keretei között kapott föderációs státuszt. A régi felosztás egyáltalán nem szolgálta a régiók pénzügyi önellátásának megoldását. A közigazgatási határok megváltoztatása lassan megy, ez elég bonyolult folyamat. Ennek eredményeképpen komoly problémák

merülnek fel a különböző szintű hatalmi szervek kompetenciájának érvényesítésekor és mindenképpen szükség van jelentős pénzügyi források területi átcsoportosítására is.

A ténylegesen egységes államszervezetből a föderatív rendszerbe való átmenet során a költségvetési kapcsolatok erőteljesen megváltoztak. A módosítások bonyolult feltételek között és több szakaszban mentek végbe: az 1990-es évek decentralizált költségvetési rendszerétől és a spontán egyéni szerződéses költségvetési kapcsolatoktól kiindulva azok későbbi, rendszeres szabályozásáig.

A mai orosz költségvetési rendszer sajátossága abban áll, hogy a regionális jövedelmek jelentős része a szövetségi adókból történő levonás és központi pénzügyi segítség útján jön létre, az önkormányzati költségvetések kiadásait viszont szövetségi megbízatások terhelik. A helyi költségvetések többsége számára a megbízatásaik finanszírozási igénye meghaladja az összes jövedelmüket, beleértve az állami segítséget is. Az önkormányzati költségvetések túlzott mértékben függenek a szövetségi szint szabályaitól. A vertikális egyensúly hiánya az alábbi következményekkel jár: precíz és stabil szabályok helyett informális pénzügyi együttműködési megállapodás kötések történnek a különböző hatalmi szintek között, a regionális és helyi hatóságok nem érdekeltek a hosszú távú fejlődésben, és a felsőbb hatóságokkal való alkudozásra orientálódnak, továbbá minden felelősség a szövetségi központra hárul át.

A hatékony föderalizmus a régiók önfinanszírozását

jelenti. Az utóbbi években azonban a központi költségvetés egyre jelentősebb szerepet játszik a költségvetési források felhalmozásában és a régióknak történő szövetségi segélyek folyósításában. A régiók költségvetési ellátottságának kiegyenlítése transzfer-mechanismusok alapján megy végbe.

Az utóbbi évek során a szövetségi költségvetés által a régióknak nyújtott segély mértékének megállapításához különböző sémákat és algoritmusokat használtak. De az alkalmazandó transzfer-mechanizmus állandóan válsághelyzetben van. Az elmaradott régiók számára a szövetségi költségvetésből elkülönített források lehetővé teszik, hogy költségvetési ellátottság szempontjából minden egyes évben többé-kevésbé megközelítsék a vezető régiókat. Azonban a befektetett erőfeszítések és pénzügyi források ellenére, a vezető (*leader*) és a periférikus (*outsider*) régiók között növekszik a különbség.

Az elmaradott régiók segítésének a gazdasági hatékonyságon kell alapulnia, a társadalmi igazságosság elvének figyelembevételével. A regionális differenciálódás mérséklődése csak az összes régió saját erőből történő gazdasági fejlődésével lehetséges. A kiegyenlítődség azon mechanizmusa, amely a források gazdag régióktól a szegények felé történő állandó áramoltatásán alapul, mindkettőt korrumpálja.

A költségvetések közötti kiegyenlítés mellett a területek fejlődésének ösztönzése szövetségi célprogramok útján (*fegyeralnaja celevaja programma*, rövidítve: FCP) és különleges, ún. szabad gazdasági övezetek (*szvobodnaja ekonomicseszka zona*, rövidítve SzEZ) kiala-

kításával történik. Jelenleg négy ilyen program működik (pl. a Kalinyingrádi Terület, Dél-Oroszország és Szocsi számára).

Az 1990-es években Oroszországban több mint 20 szabad gazdasági övezetet hoztak létre külön jogszabályok (leggyakrabban kormányrendeletek és elnöki utasítások) alapján. Általában a szabad gazdasági övezet felölelte az egyes szubjektumok teljes területét, amelyet továbbfejlesztési egyszerűen már nem lehetett. Ezért a szabad gazdasági övezetek működése nem volt hatékony, lényegében off-shore zónákká alakultak át. A 2000-es években a különleges gazdasági zóna (*oszobaja ekonomicseszkaja zona*, rövidítve: OEZ) létesítésének és irányításának folyamata már szervezettebben folyt. Oroszországban jelenleg 2 ipari-termelő különleges gazdasági zóna, 4 műszaki-innovációs zóna és 7 turisztikai-rekreációs zóna működik. Létrehozták a különleges gazdasági zónákat irányító szervezetet. Azonban ezen a téren is sok még a probléma, de sok a lehetőség is.

Elméletileg (a kumulatív növekedés-elméletnek megfelelően) a területek gazdasági fejlettségi szintje közötti különbségek csökkentése a központi hatalom beavatkozása nélkül lehetetlen. A problémás területek gazdasági fejlődésének átfogó szabályozása azonban óriási ráfordításokat követel, amelyek hatékonysága (az elmélet szerint) rendkívül alacsony. A regionális gazdaságpolitikában két komponenst pontosan ki kell jelölni: a régiók gazdasági fejlettsége közötti különbségek csökkentését olyan mértékben, amely a válsághelyzet megoldásához elengedhetetlen, továbbá azon régiók gazdasági fejlődésének ösztönzését, ahol magas

a növekedési potenciál, kivéve a legprosperálóbb területeket.

A regionális gazdaságpolitika tekintetében nincs egyértelmű megítélés a világban. Rendszerint, a gazdasági fejlődés szintjén állami szabályozó intézkedésekkel nem sikerül a régiók közötti különbségeket jelentős mértékben elsimítani, az aránytalanságok nem kívánt növekedését megakadályozni viszont lehetséges. Ezért az országok túlnyomó többsége körzetek speciális hálóját hozza létre, amely lehetővé teszi számukra, hogy pontosabban értékeljék a fennálló területi aránytalanságokat, kisebb-nagyobb mértékben a „növekedési pólusok” koncepciójára támaszkodva. Ezeknek a pólusoknak a helyes kiválasztása nagyon fontos. Ezen kívül, a szegénység elleni harcra irányuló programok sokkalta hatékonyabbak, ha figyelembe veszik a régiók és a különböző településtípusok sajátosságait.

A központi hatóságok gazdaságpolitikája szemmel láthatóan módosíthatja a régiókban zajló folyamatokat. Ezért azoknak az intézkedéseknek is jelentőségük van, amelyek nem igényelnek nagy befektetéseket. Például, a regionális és helyi hatóságok számára történő műszaki segítségnyújtás a hatékony beruházási jogszabályok, és azok bevezetésére irányuló mechanizmusok kidolgozásához, a terület befektetésbarát politikájára vonatkozó „befektetők információs rendszerének” kiépítése a potenciális befektetők számára, stb.

A stabil gazdasági növekedés biztosításának érdekében elengedhetetlen a különböző szintű hatalmi szervek együttes erőfeszítése. Az üzleti fejlődésre erőteljes hatással van a regionális és helyi hatóságok poli-

tikája. Oroszország egyes régióinak hatalmi szervei meglehetősen aktívan dolgoznak a kedvező vállalkozói feltételek megteremtésén.

4.3. Oroszország régióinak befektetési vonzereje és beruházási aktivitása

Az Orosz Föderáció szubjektumai jelentős mértékben különböznek egymástól a befektetések mértéke és dinamikája tekintetében. A beruházási források minden típusa a fővárosok régióiban és az üzemanyag- és energiaforrásokkal rendelkező körzetekben koncentrálódik, a külföldi beruházások pedig a fentiekén kívül még a tengerparti körzetekben is megjelentek. Prioritást élvező körzet a Tyumenyi Terület és a hozzá tartozó körzetek, valamint Moszkva.

A befektetőknak a gazdálkodó rendszerbe (az államba, régióba, iparágba, területbe) történő tőkeinvestálási készsége az aktuális befektetési klímától függ. A közgazdasági szakirodalomban a befektetési klíma fogalmának többféle meghatározásával találkozhatunk, de általánosságban azt értjük alatta, hogy egy bizonyos gazdálkodási rendszerben létrejött helyzet mennyire kedvez a potenciális befektetéseknek. Mivel Oroszország befektetési területe heterogén jellegű, célszerű kiértékelni a befektetési klímát nemcsak országos szinten, hanem az egyes régiók, ill. szubjektumok szintjén is.

A szövetségi szubjektum befektetési klímáját a befektetési vonzerő és a beruházási aktivitás jellemzi. A befektetési vonzerő fogalmának többféle meghatáro-

zása is létezik, de az egyik megközelítés szerint a befektetési vonzerő több tényező (feltétel, korlátozás) kombinációja a befektetések régióba vonzása érdekében. A befektetési vonzerő definíciójának egy másik megközelítése a beruházási projektek megvalósításának összes non-profit (befektetési) kockázatainak becslésén alapul.

Egy terület befektetési vonzerejének és a befektetési kockázatainak becslésére több módszer is létezik. De az összes kutatási adat arról tanúskodik, hogy Oroszországban kialakult a vezető régiók egy kis csoportja, amelynek befektetési vonzereje többszörösen is meghaladja a periférikus (*outsider*) régiók befektetési vonzerejének becsült értékét. Magas befektetési vonzerővel rendelkezik Moszkva és a Moszkvai Terület, Szentpétervár és a Leningrádi Terület, a Szverdlovszki Terület, a Permi Határterület, Tatárföld, a Nyizsegorodi, a Volgográdi és a Szamarai Terület, Baskíria, a Belgorodi Terület, a Krasznojarszki Határterület és a Rosztovi Terület. A Föderáció szubjektumainak nagy részét alacsony befektetési vonzerő jellemzi.

2003-tól 2006-ig Oroszországban nem voltak alacsony kockázatú régiók, az átlagos régiós kockázat növekedése a különböző kockázatoknak régiók közötti nagyfokú differenciálódásával párosul. A legalacsonyabb befektetési kockázatot Moszkvában, a Moszkvai Területen, Szentpéterváron, a Szverdlovszki Területen, a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben, Tatárföldön és a Belgorodi Területen mutatták ki.

A régiók befektetési vonzereje és a befektetési kockázat értékének viszonylagos stabilitása mellett Oroszországban koncentrációs folyamat zajlik – a befektetési

potenciál néhány régióra összpontosul, ugyanakkor viszont a többi régió aránya fokozatosan csökken. 1995-ben Oroszországban 37 olyan régió volt, amely a teljes befektetési potenciál tekintetében meghaladta az 1%-ot, 2005-ben viszont már csak 25 ilyen maradt. A 3 (vezető) régió (Moszkva, Szentpétervár és a Moszkvai Terület) aránya magasabb, mint az ország teljes beruházási potenciáljának egynegyede. Emellett Moszkva aránya továbbra is növekszik, a 2006–2007-es adatok szerint a 17%-ot is elérte. Ezzel párhuzamosan fokozódik a beruházásokért folyó régiók közötti verseny, ennek érdekében igyekeznek minél kedvezőbb befektetési klímát teremteni.

A befektetési klíma befektetési vonzerón keresztül történő értékelése meglehetősen szubjektív, mivel az értékelés alá eső tényezők kiválasztása, ill. azok súlyának megállapítása alapvetően szakértők által történik. Egy terület befektetési klímájának objektívabb jellemzését nyújtja a beruházási aktivitás, amely a régióban zajló beruházási tevékenység intenzitását tükrözi, értékmutatója pedig a befektetésvonzások ütemének és volumenének összege.

A befektetéseket leginkább vonzó első 10 régiónak (Moszkva, Hanti-Manysi és Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet, Moszkvai Terület, Szentpétervár, Krasznodarszki Határterület, Tatárföld, Baskíria, Szverdlovszki és Szamarai Terület) 1999–2004 között a teljes tőkebefektetés tekintetében 51%-os volt a részesedése, a többi 79 régiónak csak 49%-os. A közvetlen külföldi beruházások még ennél is nagyobb mértékben összpontosulnak a vezető régiókban. Az első tízes csoport magához ragadta a közvetlen külföldi beruházások 83%-át,

amelyből 23% a Szahalinszki Terület (pontosabban az Ohotszki-tenger) aránya.

Orosz kutatók (I. Rojzman és mások) felállítottak egy tézist az egyes területek befektetési vonzereje és az ott megfigyelhető befektetési aktivitás közötti ok-okozati összefüggésekről. A következő regressziós egyenlettel írják le ezt az összefüggést:

$$y = 0,6632 + 0,3979 x^2, \text{ amelyben}$$

y – a régió beruházási aktivitásának mutatója, x – a régió befektetési vonzerejének mutatója.

A terület befektetési klímájának értékelése a regionális politika hatékony eszközeként szolgálhat úgy szövetségi szinten, mint az egyes területek szintjén, a régiókban zajló beruházási folyamatok aktivizálására irányuló különböző módszerek kidolgozása érdekében, középtávú fejlesztési programok kidolgozása és a szövetségi befektetési politika kidolgozása és végrehajtása mellett. A régiók befektetési vonzerő alapján történő csoportosítása lehetővé teszi, hogy megalapozottabban fogalmazhassuk meg a „polarizált fejlődés” vagy „versenyföderalizmus” regionális politikájának alapelveit, valamint, hogy a regionális hatóságokat a befektetési klíma javítását elősegítő energikusabb tettekre sarkalljuk.

Hatáskörüknek megfelelően a regionális hatóságoknak vannak bizonyos eszközeik területük befektetési klímájának befolyásolására. Mindenekelőtt a fennálló befektetési kockázatok csökkentésének irányában. A legegyszerűbb út – a jogszabályok módosítása. A helyi hatalmi szervek részvételével megalkotott, az egyes ré-

giók területén érvényes befektetési jogviszonyokat szabályozó alaptörvények – a befektetési tevékenységről szóló törvények. A 2000-es évek elején Oroszország 69 régiójának voltak saját jogszabályai a beruházások támogatására vonatkozóan. A regionális befektetési törvényhozás szférájához tartozik az olyan regionális beruházási programok kidolgozása, amelyek a régió társadalmi-gazdasági fejlődésének stratégiáján alapulnak. Nagyobb gondot okoz a már meglévő befektetési potenciál felhasználási hatékonyságának növelése, többek között a területek átláthatóságának növelésével és a piaci résztvevők információs ellátottságának javításával, valamint az adminisztratív procedúrák lerövidítésével. A legmunkaigényesebb, de legperspektivikusabb irány a régió befektetési potenciájának növelése, és elsősorban ez utóbbi innovációs komponensének fejlesztése.

A regionális adminisztráció saját szabályozó befolyását az irányítás adminisztratív módszerein keresztül és olyan gazdasági módszerekkel valósíthatja meg, amelyekkel a gazdálkodó szubjektumok pénzügyi, adózási és hitelezési szempontból ösztönzőleg hatnak a gazdálkodó alanyokra.

Kiegészítő irodalom

- Зубаревич Н. В. Социальное развитие регионов России: Проблемы и тенденции переходного периода. 4-е изд. М.: ЛИБРОКОМ, 2009. 261 с.
- Иванов И. Д. Внешнеэкономический комплекс России: Взгляд изнутри. М.: Олимп, 2009. 415 с.

-
- Кузнецова О. В. Экономическое развитие регионов: Теоретические и практические аспекты государственного регулирования. 5-е изд. М.: ЛИБРОКОМ, 2009. 302 с.
- Лавровский Б. Л. Экономический рост и региональная асимметрия: (Эмпирический анализ) / Ин-т экономики и орг. пром. пр-ва СО РАН. Новосибирск.: Сиб. науч. изд-во, 2005. 216 с.
- Экономические и социальные проблемы России. Сб. научн. тр. РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отдел экономики; Ред. кол.: Макашева Н. А., гл. ред., и др. М.: ИНИОН, 2007. № 1: Инвестиционные процессы в российской экономике: Региональный аспект / Ред.-сост. вып. М. А. Положихина. 168 с.

5. A vállalatok és a vállalkozói szféra

Oroszország egységes állami cégjegyzékében (*Jegyiniy goszudarsztvoennij rejesztr jurigyicseszkih lic*, rövidítve: OGRH) a 2005. január 1-jei állapot szerint 2,68 millió regisztrált jogi személy szerepelt. Ebből 2,0 millió kereskedelmi szervezet (ezek közül 1,67 millió korlátolt, ill. korlátlan felelősségű társaság), 0,18 millió (9,2%) részvénytársaság, 522 közkereseti társaság, 742 vallási alapú társaság, 26,2 ezer termelőszövetkezet (1,3%), 547,2 ezer non-profit szervezet. A vállalatok és szervezetek egységes állami cégjegyzékében (*Jegyiniy goszudarsztvoennij rejesztr predprinyimatyelszto i organyizacij*, rövidítve EGRPO) 2004. október 1-jén 4,34 millió kereskedelmi és non-profit szervezet, fiókszervezet, képviselő, és egyéb jogi személy különálló részlege szerepel. Az egységes állami cégjegyzéket egy speciális állami szerv vezeti, amely rögzíti a jogi személyeket (azok lét-rejöttét, átalakulását és megszűnését). Nem tartalmazza viszont a magánvállalkozókat és a farmergazdaságokat (erre létezik egy másik jegyzék, az OGRNIP). Az EGRPO-t a statisztikai szervek vezetik. A cégjegyzékek adatai közti különbségek a nyilvántartás sajátosságaival függenek össze. Becslések szerint Oroszországban jelenleg több mint 8 millió gazdálkodó szubjektum létezik.

5.1. Adórendszer

Azoknak a feltételeknek és tényezőknek az összességét, melyek a vállalkozás fejlődésére hatással vannak, a vállalkozás társadalmi-gazdasági környezetének nevezük. Az üzleti környezet külső és belső környezetre osztható. A belső üzleti környezet legfontosabb része az adórendszer.

Az orosz adórendszer reformja 1992-ben kezdődött. A rákövetkező években többször is történtek változtatások, de a legfontosabb változás az Adókódex elfogadása volt (1998-tól 2005-ig részenként). Az adórendszer tökéletesítése ma is folyik. Az azonban nem változik, hogy mindig is a fiskális funkciók megvalósítására, azaz az állami költségvetés igényeinek kielégítésére fog irányulni.

2005-től az Adókódex 15 adónemből álló zárt listát rögzít, amelyből 10 adónem szövetségi szinten, 3 regionális szinten és 2 helyi szinten érvényes. Napjainkban az ország adórendszerének alapját a közvetett adónevek adják: általános forgalmi adó, jövedéki adó, nyereségadó és a személyi jövedelemadó. Az ÁFA mértékét 18%-ban határozták meg, de némely termékcsoporthoz viszonyítva az ÁFA lehet 10% és 0% is. Az ÁFA-ból és a jövedéki adóból származik az ország állami költségvetésének több mint 40%-a.

Oroszországban speciális adórendszerek is léteznek. Ide tartozik a mezőgazdasági termelők adózási rendszere (egységes mezőgazdasági adó), a kisvállalkozók egyszerűsített adózási rendszere, egyes tevékenységű iparokból származó implicit jövedelemre vonatkozó egységes adó, termelés megosztási megállapodások tel-

jesítésére vonatkozó adózási rendszer. 2009-ben megváltozott a szerencsejáték-tevékenységre vonatkozó politika.

2001-től Oroszországban egysávos személyi jövedelem adórendszer van, az adó minimális mértéke egységesen 13%. Az egységes szociális járulék a munkáltatók költségvetésén kívül eső szociális alapokba (nyugdíjalapba, kötelező egészségügyi és társadalombiztosítási alapba) történő befizetéseit egyesíti. Ennek az adónak a maximális együttes mértéke 26 %, de kifizetését számos kedvezmény könnyíti. 2010-től az egységes szociális járulék megszűnt, helyette a munkáltatók közvetlenül a megfelelő alapokba fizetik be az egyes hozzájárulás-típusokat. Az osztalékból származó jövedelmeket 9%-os adó terheli, az állami és önkormányzati értékpapírok kamatai pedig 15%-os adó alá esnek. A jövedelmek újraelosztási rendszerének tökéletlensége és az alacsony jövedelmi szint csökkenti az emberek munkamorálját és fékezi a belső kereslet növekedését, valamint a belső piacok fejlődését.

A legfontosabb adónemek adókulcsainak mértéke szempontjából Oroszország jelenleg a legalacsonyabb adóterhelésű országok közé tartozik. Emellett a kormány adócsökkentő politikát folytat, a gazdaság adóterhelése is csökkenő tendenciát mutat. Oroszország adórendszerének legfőbb problémája strukturális deformáltságában, az adózási mechanizmusok összefüggésének torzultságában rejlik. A rengeteg közvetett adó ellehetetleníti a közép vállalkozásokat és a fogyasztókat, valamint inflációs folyamatokat gerjeszt. Az ország gazdasági fellendülése érdekében elengedhetetlen az adórendszer szabályozó funkciójának erősítése, az adóter-

hek egyenletesebb és igazságosabb elosztása, a termelői és befektetési tevékenység ösztönzését jobban elősegítő rendszer kidolgozása. [Национальная экономика: 539]. Mindazonáltal a hatalom és az üzleti szféra kapcsolatának egyik központi kérdése továbbra is az adójogszabályok alkalmazása és általánosságban véve a jogalkalmazási gyakorlat. Egyelőre a nem hivatalos kapcsolatok dominálnak a törvény felett.

Az orosz vállalkozói szféra másik égető problémája a csőd eljárás fejletlen gyakorlata és az erőszakos felvásárlás (a sikeres vállalatok külsőleg legális bekebelezése). Jelentősek az adminisztratív akadályok, a korrupció elképesztő méreteket és formákat ölt. Megállapítható, hogy az országban formálisan megteremtődtek a hatékony vállalkozói tevékenység jogi előfeltételei, igaz, nem végleges formában és ellentmondásos módon [Шкаратан: 330-336]. A vállalkozás jogi hátterén, ill. a jogi normák alkalmazási gyakorlatán még sok a javítanivaló, de erre számos lehetőség nyílik. Az állam és az üzleti szféra közötti együttműködés biztosítására egyre gyakrabban használják a köz- és magán-együttműködés formáját.

5.2. A koncentráció problémái

Eredetüket tekintve, a mai orosz vállalatok 70%-a a privatizáció eredményeképpen jött létre, 13%-uk pedig összeolvadás, abszorpció és átszervezés útján [Иванов: 351].

Még mindig tartja magát az a tézis, amely szerint a szovjet gazdaság egyfajta, magas szinten monopolizált

gazdaság volt. Mindez a termelés magas koncentrációjára vonatkozó adatokon alapult. Ezen kívül, összemosódik a „termelés koncentrációjának” és a „piac koncentrációjának” fogalma. Az előbbi nem kötődik közvetlenül a versenyhez, hanem inkább a technológiai jellemzőkhöz. A piac az áruforgalom, és nem az árutermelés szférája. Ugyanez vonatkozik a munkaerőpiacra és a szolgáltatói piacra is. A piac résztvevői a szállítók és a vásárlók, és nem a termelők és a fogyasztók. A szovjet gazdaság monopolizáltságának szintjét nem helyes a termelés koncentrációja szempontjából értékelni, hiszen a termelés koncentrációja a világ más (fejlett) országaiban is magas.

Az állami és önkormányzati tulajdon privatizációját a gazdaság demonopolizációjára és a verseny ösztönzésére irányuló intézkedések kísérték. E célból jött létre egy speciális állami szerv (mai nevén Szövetségi Versenyhivatal, *Fegyeralnaja antimonopolnaja szluzsba*), elfogadásra került a Versenytörvény és egy speciális állami program, amelynek egyik alapelve a vállalatoknak önállóan működni képes részekre történő feldarabolása, majd privatizálása volt. De az igazi verseny Oroszországban a külkereskedelem és a kisvállalkozások fejlődésének liberalizációja következtében alakult ki (bár nem az összes szektorban és területen). A feldarabolt vállalatok (önálló NyRt-k, stb.) a későbbiekben integrálódni kezdtek.

A banki és ipari tőke együttműködésével pénzügyi-ipari csoportok (*finanszovo-promislennaja gruppá*, rövidítve: FPG) jöttek létre. 1993-tól 1999-ig csak a hivatalos adatok szerint is 80 pénzügyi-ipari csoport létezett,

amely több mint 1500 vállalatot és szervezetet, valamint majdnem 100 pénzügyi hitelszervezetet foglalt magában [Попов: 128-138]. A 200 legnagyobb orosz társaság közül 130 lett valamelyik hivatalosan bejegyzett pénzügyi-ipari csoport tagja. A 100 legnagyobb bank közül 48 lépett be valamelyik csoportba vagy ők maguk hoztak létre ilyen csoportot. Mivel a privatizáció során hatékony tulajdonosokat teremteni nem sikerült, így inkább a tulajdon újraelosztása zajlik. Erősödik a termelési- és a tőkekoncentráció, ill. azok központosításának folyamata is: vállalatbővítés (bekebelezés és összeolvasztás). A felsőbb üzleti szféra uralkodó formája a holding lesz.

A 2000-es évek elejétől kezdve javul a vállalatirányítás, egymás után jönnek létre az integrált üzleti struktúrák (egyesületek, konzorciumok, konszernek), az orosz cégek kilépnek a nemzetközi piacra. Az orosz vállalkozói réteg szerkezete még mindig torz és labilis: a kis- és középvállalkozói réteg gyengén fejlett, inkább a nagy- és a megavállalkozók (*oligarchák*) a dominánsak, akik az üzemanyag- és nyersanyagipar területén fejtik ki tevékenységüket, ezen kívül inkább a külföldi, mint a belföldi piacon vannak jelen.

Egészében nézve, Oroszországban 1992–2005 között a termelés koncentrációja tekintetében nem történtek észrevehető változások, viszont végbement a termelés- és a tőke koncentrációjának szétválasztása [Ясин: 31-35]. A kis- és középvállalkozásokra eső GDP enyhén meghaladja a 13%-ot. Az ágazatok többségében a verseny meglehetősen gyenge. Az 1990-es évek végén kevesebb mint húsz nagyvállalat és óriásbank irányította

a gazdaság kb. 70%-át, 2003-ban viszont a GDP 80%-át 1200 társaság biztosította, 2007-ben pedig mindössze 500 [Иванов: 356].

A fő probléma – az energiaszektor és a vasúti közlekedés területének monopolizáltsága. Törvény alapján a természetes monopólium szférájához tartozik a gerincvezetékeken történő olaj, olajszármazékok és földgáz szállítása, a vasúti teherszállítás, a közlekedési terminálok, kikötők és repülőterek szolgáltatásai, valamint a belső vízi utak infrastruktúrájának használata: a hő- és elektromos energia átadásával kapcsolatos szolgáltatások, az operatív forgalomirányítás biztosítása az elektroenergetikában, a nyilvános távközlési és postaszolgáltatások. A *Monopolvállalatok Jegyzéke* több árupiacon érvényben van. Oroszországban nincsenek betiltva a monopóliumok, a monopolhelyzettel való visszaélés viszont tilos. A hatalmas tulajdon egy kézben történő koncentrációja azonban akadályozza a civilizált piacgazdaság kialakulását.

Oroszországban a kisvállalkozások közé a 100-nál kevesebb alkalmazottal rendelkező vállalatokat soroljuk, ide tartoznak a maximum 15 főt foglalkoztató mikro- és vállalkozások is. A középvállalkozásokhoz a 101–250 alkalmazottal foglalkoztató vállalatok tartoznak. 2007. január 1-jei adatok szerint az Orosz Föderáció területén összesen 1131 kisvállalkozás volt [Шкаратан: 326]. A kisvállalkozások fejlődése 1997-től jelentős növekedést mutat (1997–2007 között a növekedés mértéke 34%). A munkahelyek több mint 50%-át Oroszországban a nagyvállalkozások biztosítják. Ebben a tekintetben a középvállalkozásokra kicsivel több, mint 20% jut, a kisvállalkozásokra pedig kevesebb mint 15%.

A kisvállalkozói szférában erős a versenyhelyzet. A kisvállalkozások közti erőteljes verseny azonban nem befolyásolja a nagyvállalatok helyzetét, mivel különböző piaci (ágazati és területi) szegmensekben fejtik ki tevékenységüket. A kisvállalkozások fő tevékenységi köre a kereskedelem (80%) és a közétkeztetés. A kisvállalkozások tekintetében a termelői és építési szektor aránya 13%, a magán egészségügyi ellátás és a tudományigényes ágazatok aránya pedig kevesebb mint 4%. A kisvállalkozók azonban egyre inkább kiszorulnak az építőipar, a kutatásfejlesztés és a tudományos szolgáltatások területéről. A kisvállalkozások szorosan összefonódtak a feketegazdasággal, ami őket is és az egész nemzetgazdaságot is akadályozza a fejlődésben. Bár a feketegazdaság aránya a kisvállalkozások esetében egyre csökken: a 2003-as 70%-ról 2007-re 50%-ra esett. [Uo.: 327].

Az együttműködés egyelőre mind a kisvállalkozások körében, mind a kis- és nagyvállalkozások között gyengén fejlett. Az állam segíti a kisvállalkozásokat (pl. országos szinten már több száz üzleti inkubátor jelent meg), de nem elégséges mértékben. A kis- és középvállalkozások fő problémája továbbra is a kezdő és forgótőke hiánya, ill. a hitelfelvétellel kapcsolatos nehézségek. Ugyanakkor Oroszországban a kisvállalkozásoknak óriási fejlődési lehetőségeik vannak.

Általánosságban véve az orosz vállalkozásokat nagyfokú inhomogenitás jellemzi. Továbbra is problémák terhelik a különböző szintű hatóságokkal, ill. a tulajdonosokkal való kapcsolataikat. A tulajdonforma megváltozása eddig nem sok hatással volt a tevékenység viszonylagos hatékonyságára. Döntő tényező a vál-

lalkozás mérete, szakosodása és elhelyezkedése, valamint az, hogy foglalkozik-e exporttal [Иванов: 352]. 2005-ben a veszteséges vállalatok az ipari vállalatok teljes számának 42,3%-át tették ki. A veszteségesen működő vállalkozások különösen fajsúlyosak azokban az ágazatokban, amelyek főként a belső piacra termelnek: szénbányászat, könnyű-, fa- és papíripar, elektroenergetika. A vállalati szektor egyik legutóbbi tendenciája az állami felügyelet alá eső vállalatok (egyesületek) számának növekedése egyes ágazatokban, úgy a tudományigényes, mint a lemaradt, de stratégiaileg az állam számára fontos ágazatokban.

5.3. Az orosz vállalatok versenyképessége

A 2000-es évek elejének szemmel látható gazdasági növekedése ellenére az orosz gazdaság egyik legkomolyabb problémája továbbra is az alacsony versenyképesség. A Világgazdasági Fórum adatai alapján versenyképességi szint tekintetében Oroszország 2007-ben (131 országból) az 58. helyet foglalta el a világon, amely az üzleti szféra alacsony versenyképességére utal. A legnagyobb orosz vállalatok még mindig jelentős mértékben le vannak maradva a nyugati vállalatokhoz, valamint a fejlődő országok számos vezető vállalatához képest.

Például, a LUKOIL olajtársaság eladási volumen tekintetében az amerikai Ecsen Mobile mögött hétszeresen marad le, a Petrobras vezető brazil olajtársaság mögött pedig másfélszeresen. A Szeversztal a luxemburgi ArcelorMittal-lal szemben nyolcszorosan, a brazil Vale-val

szemben kétszeres lemaradással küzd. Az Uralkalij a német BASF mögött 100-szorosan, a szaudi Saudi Basic Industries mögött pedig 27-szeresen marad le. Az orosz Szberbank teljesítményét a kínai ICBC 2,5-szeresen haladja meg [Кондратьев].

Az orosz vállalatok alacsony versenyképességét elsősorban a munkatermelékenység növekedési ütemének és szintjének elmaradottsága idézi elő, mivel a termelési és beruházási aktivitás koncentrációja a viszonylag alacsonyan képzett munkaerőt hasznosító, közepes és alacsony technológiai fejlettségű szektorokban figyelhető meg.

A Gazprom NyRt. több mint 10-szeresen marad le a norvég Statoil Hydro olaj- és gázkitermelő vállalat mögött, mert sokkal nagyobb számú alkalmazottat foglalkoztat. A LUKOIL-nál egy alkalmazottra vetítve négyszer kevesebb munkateljesítmény esik, mint a Petrobras, állami brazil olajkitermelő társaságnál. A Szeversztal termelési volumen tekintetében 4-szeresen marad le a kínai Shanghai Baosteel Group Corporation mögött, 7-szeresen a brazil Gerdau S. A. mögött, és majdnem 20-szorosan a japán Nippon Steel mögött. Az Uralkalij 30-szor kevésbé termelékeny, mint a szaudi SABIC vállalat. Az Avtovaz termelékenységét majdnem 10-szer meghaladja az indiai Mahindra & Mahindra gépkocsigyártó vállalat. A Szberbank NyRt-nél 2,5-szeresen hatékonyabb a kínai Bank of China, és majdnem 10-szer a brazil Banco do Brasil.

Munkatermelés tekintetében továbbra is fennáll a már a szovjet időszakban kialakult szakadék Oroszország és a fejlett országok között (a munkatermelékenység éves átlagos növekedése 2003–2006 között Orosz-

országban 6,4%-os volt, az egy alkalmazottra jutó hozzáadott érték 2006-ban 1%-os volt, azaz a vásárlóerő paritás tekintetében 27,1 ezer dollár). Oroszország több európai posztszovjet országhoz és más hasonló fejlettségi szintű államhoz képest is (1,2–1,5-szeresen) lemaradt. Ezen kívül a munkatermelékenység szempontjából hatalmas (akár 25-szörös) különbségek vannak az egyes iparágakon belül is. A termelékenység tekintetében és meghatározott stagnáló réteg létrehozása szempontjából a vállalatok között nagy a szóródás, aminek az oka a területi elhelyezkedésben keresendő. Rendszerint a távoli területeken és a kisebb településeken lévő vállalatok maradnak le. [Ясин: 123–125, 130–135].

A fejlődő országok transznacionális listáján az orosz vállalatok eddig gyengén képviseltették magukat. A LUKOIL olajipari vállalat a 8 milliárd dolláros külföldi eszköz volumenjével csak a 7. helyet foglalja el a világon, többszörösen lemaradva a malajziai Petronas állami olajvállalat mögött (26 milliárd dolláryi külföldi eszköz). A Forbes-listában az orosz vállalatokat alapvetően az olaj- és földgázkitermelő-, ill. kohászati szektor (10, ill. 7 vállalat) képviseli, miközben Brazíliának hét infrastruktúra vállalata, Indiának hat telekommunikációs vállalata, Kínának kilenc közlekedési és még hat kereskedelmi, építési és beruházási javakat gyártó vállalata is benne van. Még a legjelentősebb orosz nagyvállalat a Gazprom NyRt. is csak a 64. helyet foglalja el a listán, lemaradva a kínai Sinopec (20. helyezett) és a brazil Petrobras (55. helyezett) mögött.

Az orosz vállalatoknak rendszerint alacsony hatékonyságúak a külföldi eszközeik. Így pl. a LUKOIL eszközhatékonysági mutatója mindössze 0,6, miközben a

malajziai Petronasé 6,4, az indiai Oil and Natural Gas Corporation vállalaté 1,3. A Norilszkij Nikkel NyRt. külföldi aktíváinak hatékonysági mutatója 0,8, a brazil Companhia Vale de Rio Doce bányászvállalatnak viszont 1,9. Az orosz OMZ gépgyártó vállalat és a Mecsel kohászati vállalat ezen mutatója roppant alacsony, majdnem nulla. A Szeversztal megszerzett számos amerikai gyárat (az Esmark-ot 1,24 milliárd dollárért, a WCI Steel-t 140 millió dollárért), amelyeket hatalmas adósság terhel és szinte egyáltalán nem termelnek nyereséget. Ez azt jelenti, hogy a veszteséges amerikai aktívákat az orosz nyereséges vállalatok rovására fogják dotálni azért, hogy a teljes holdingot a felszínen tudják tartani. Analóg helyzetek más olyan orosz vállalatoknál is előfordulnak, amik hatékonyság szempontjából kétéseges aktívákat szereznek külföldön [Кондратьев, Кузнецов].

Oroszország számára még égetőbb probléma az új high-tech ágazatokban tevékenykedő, növekvő, perspektivikus vállalatok hiánya. Az innovatív vállalatok aránya az ipari és a szolgáltató szférában 11% körül ingadozik. Ráadásul a közeljövőben és középtávon nem várható új magán high-tech vállalatok megjelenése. A high-tech szektor fejlődése egyelőre kizárólag az állami vállalatok által kidolgozott állami programok függvénye.

Így, az egyik legfontosabb feladat a teljes értékű vállalkozói szektor megteremtésének befejezése a gazdaság minden szegmensében, valamint a világ vezető termelőivel szemben versenyképes vállalatok létrehozása. E célok elérése érdekében elengedhetetlen a regionális közép- és nagyvállalkozásoknak nyújtott állami támogatás,

hogy azokból „országos bajnok” válhassék. Feltétlenül szükséges továbbá a kisvállalkozók innovációs fejlődését célzó intézkedések meghozatala.

Kiegészítő irodalom

- Иванов И. Д. Внешнеэкономический комплекс России: Взгляд изнутри. М.: Олимп, 2009. 415 с.
- Кондратьев В. Конкурентоспособность российских корпораций на глобальных мировых рынках // Перспектива. Фонд исторической перспективы. Экономические обозрения. 2008.09.26. Режим доступа: http://www.perspektivy.info/rus/gos/konkurentosposobnost_rossiiskih_korporacij_na_globalnyh_runkah_2008_09_26htm
- Кузнецов А. Зарубежные инвестиции российских компаний в условиях кризиса: Что дальше? // Перспектива. Фонд исторической перспективы. Экономические обозрения. 2009.03.27. Режим доступа: http://www.perspektivy.info/rus/ekob/sarubeshnye_investicii_rossiiskih_kompanii_v_usloviyah_krizica_что_далее_2009_2_27_44_45htm.
- Суслов И. Ф. Малое предпринимательство в экономике России: Научно-популярный очерк. М.: Изд-во РАГС, 2009. 180 с.
- Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России. М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. 560 с.
- Эволюция государственной политики в области дерегулирования и де бюрократизации экономики, устранения административных ограничений в предприни-

мательстве / Шеховцев А. О. и др.; НИСИПП. М., 2005. Режим доступа: http://www.nisse.ru/bussiness/article/article_392.html?effort.

Ясин Е. Г. Структура российской экономики и структурная политика: Вызовы глобализации и модернизации. Докл. к IX Междунар. науч. конф. «Модернизация экономики и глобализация», 1-3 апр. 2008 г., Москва / Гос. ун-т - Высш. шк. экономики. М., 2008. 200 с

6. Oroszország a világ gazdasági rendszerében

6.1. A tőkemozgás

Oroszország csak az 1990-es évektől kezdődően lépett be a nemzetközi tőkemozgás folyamatába. 2000–2007 között a külföldi befektetések mértéke 11-szeresére növekedett. A 2008. szeptemberi állapot szerint a felhalmozott külföldi tőkebefektetések mértéke 251,3 milliárd dollár. A felhalmozott külföldi tőke legfajsúlyosabb része a visszaforgatott tőke aránya (50,7%). A közvetlen befektetések aránya (vegyes vállalatok) 46,9% és a portfólió befektetések aránya 2,4%.

A külföldi befektetők számára a legvonzóbb a nagy- és kiskereskedelem, az élelmiszer- és vegyipar, valamint a kohászat és a bányászat. A külföldi befektetéseknek ilyen típusú szerkezete csak kis mértékben ösztönzi az orosz gazdaság korszerűsítését. Emellett a multinacionális vállalatok többségének befektetései alapvetően a már létező vállalatok megszerzésére irányulnak, ami az orosz termékek külföldi márkával ellátott termékekkel történő pótlását jelenti. A külföldi befektetők elsősorban a saját jövedelmük biztosítása érdekli, nem igazán veszik figyelembe a fogadó fél reális igényeit és körülményeit, pl. a munkaügyi- és a környezetvédelmi jogszabályok előírásait. A külföldi vállalatok Oroszországban szerzett jövedelmei alapvetően az

exportőr-országok költségvetését egészítik ki és nem kerülnek újra befektetésre.

Az utóbbi években egyre nagyobb mértékben áramlik az országba a spekulatív tőke rövid távú portfólió befektetések és banki hitelek formájában, valamint visszatért az a tőke, amit korábban kivittek külföldre.

A piaci reformok megkezdése óta eltelt években Oroszország nettó tőkeexportőrként lépett (és lép) fel, tagja a világ első 15, tőkeexport tekintetében vezető országának. Csak 2008-ban a tőkeáramlás mértéke 130 milliárd dollár volt, 2008-ban a januártól szeptemberig tartó időszakban a külföldön realizált közvetlen és portfólió befektetések mértéke még 91,3 milliárd dollár volt (ugyanebben az időszakban az országba 75,8 milliárd dollár áramlott be). A hivatalos adatok szerint a külföldön felhalmozott orosz befektetések több mint 50 milliárd dollárt tesznek ki. A külföldön felhalmozott orosz befektetések teljes összegéből Ciprus 27,4%-ban, Hollandia 23,4%-ban, a Brit Virgin-szigetek pedig 11%-ban részesedik. Más adatok szerint, 2008 elejére a külföldön felhalmozott orosz közvetlen befektetések mértéke 370,2 milliárd dollár volt. Néhány tucat orosz vállalat hosszú távú külföldi aktíváinak teljes mértéke elérte a 70 milliárd dollárt.

A tőkeáramlás jelentős része azoknak a legnagyobb orosz vállalatoknak a politikájával függ össze, amelyek fő részvényesei más országok vagy off-shore zónák lakosai. Az orosz üzletemberek is előszeretettel fektetik be eszközeiket otthon off-shore vállalatokon keresztül. Ennek következtében állt elő az a helyzet, hogy az országban van tőke, de nincsenek befektetések.

6.2. Az export és az import struktúrája

Oroszországban a szovjet időszakban a külkereskedelem állami monopólium alá tartozott, a vállalatok tulajdonképpen el voltak zárva a külföldi piacoktól. Emellett a gazdaság jelentős mértékben önellátó jellegű volt. A piaci reformok évei alatt Oroszország nyílt gazdaságú országgá alakult.

Oroszország külkereskedelmi forgalma ebben az időszakban jelentősen gyorsabban növekedett, mint a GDP-je és az ipari termelése: az 1995–2007 közötti időszakban a növekedési ráta 2,6 volt (a világon összesen 1,5). Az orosz export 4,5-szeresére nőtt, az import 4,3-szorosára, az ország világkereskedelemből való részesedése 1,5–2,6% között volt. Az export a GDP 20%-át teszi ki, a külkereskedelmi tevékenységből származó jövedelmek az állami költségvetés jövedelmének 30%-át teszik ki, ami arról tanúskodik, hogy a gazdaság jelentős mértékben függ a külgazdasági kapcsolatoktól.

A 2000-ig terjedő időszakban az export gyorsabb növekedését a gazdasági rendszer válsága és a belső kereslet erős szorítása idézte elő. A túlélés érdekében, a vállalatok termékeik értékesítése során kénytelenek voltak növelni az export arányát. A XXI. század fordulóján külföldi piacokra irányult a hazai szénkitermelés 20%-a, a gázkitermelés 30%-a, az olajipari termékek 35%-a, a kölcsönbérletek 43%-a, az olaj 47%-a, a faipari termékek 53%-a, a farostlemezek 65%-a, a papír 67%-a, a műtrágya 80%-a és a cellulóz 84%-a. A vaskohászat-hoz szükséges nyersanyagoknak csupán 25%-át dolgozták fel belföldön, a színesfémkohászat esetén ez az arányszám 20%. Az autóipar termékeinek legalább

10%-át exportálta. Jelentős a fegyverexport is, a hadiipari komplexum az ország gépgyártásának több mint felét biztosítja.

Az import ezzel szemben lassabban növekedett és nagymértékben feloldotta az ország belső piacán megfigyelhető aszimmetriát a kereslet és a kínálat között. 2000-ben az élelmiszerfogyasztás 27,2%-át adta, az autóiipari termékek 51,6%-át, a könnyűipari termékek 53,6%-át és a vegyipari termékek fogyasztásának 65,2%-át fedte le. Megemlítendő, hogy ezek a szervezett import hivatalos adatai, melyek a szürke és a fekete import figyelembe vétele nélkül készültek. [Иванов: 31-33].

A fő probléma az orosz külkereskedelem nem hatékony árustruktúrájában keresendő, az exportban az üzemanyag- és nyersanyag termékek játszanak domináns szerepet, az importban pedig a fogyasztási cikkek és a beruházási javak.

Jelen pillanatban Oroszország gazdaságában egyedi helyzet állt elő. Egyrészt, a növekvő belső piac egyre határozottabban lép fel a hazai nyersanyagforrásokért folytatott küzdelemben (gáz, fém, cement, trágya, gabona, napraforgó, len, stb.). Másrészt, a kedvező külső körülmények hatására kialakult export-túltengés már lényegesen gazdagította az országot. 2000–2007 között az export értéke 1,4-szer gyorsabban növekedett, mint annak fizikai volumene, az egység export érték ez alatt az időszak alatt 1,8-szor gyorsabban emelkedett, mint az egység import érték. Oroszország nemzetközi árucseréből származó teljes árnyeresége 140 milliárd dollár volt. A külkereskedelem biztosította az ország GDP-növekedésének 1/3-félszeres mértékét [Uo.: 34–36]. Most viszont változik a helyzet.

Oroszország gazdasági fejlődésére már nem az exportorientáltság jellemző, hanem inkább a belső kereslet növekedése. Oroszország világpiacon (külső) volumene éves szinten 3–4%-kal növekszik, a belső pedig 6–8%-kal. Nem a teljes orosz gazdaság irányul exportra, hanem alapvetően annak üzemanyag és nyersanyag kitermelő ágazata. Végül pedig, a külkereskedelemben aktívan csak igen korlátozott számú régió vesz részt, ami csak fokozza az ország területi fejlettségének egyenlőtlenségét. Ennek megfelelően, bizonyos mértékben korrigálni fogják (és korrigálják most is) az így kialakult külgazdasági kvótát a GDP-ben (2001-ben 20,1%, 2006-ban 12,8%), a vállalatok forrásaiban, ill. a vállalatok nemzeti vagyona egy részének a nemzetközi csere szférájából a belföldi kereskedelem szférájába történő átírányítására vonatkozó üzleti politikájában.

Az orosz külkereskedelem árustruktúrája (%)*

№	ÁRUCSOPORTOK	EXPORT		IMPORT	
		1995	2007	1995	2007
1.	Ásványi nyersanyag	42,0	64,7	6,4	2,3
2.	Fémek	26,1	16,1	8,4	8,2
3.	Vegyipari termékek	9,9	5,9	10,9	13,8
4.	Gépek és berendezések	9,9	5,6	33,7	51,0
5.	Fa, papír, cellulóz	5,6	3,5	2,4	2,7
6.	Élelmiszer, mezőgazdasági nyersanyag	3,3	2,6	26,8	13,8
7.	Könnyűipari termékek	1,9	0,3	5,9	4,3
8.	Egyéb	1,3	1,3	4,1	3,5

* Иванов И. Д. Внешнеэкономический комплекс России: Взгляд изнутри. М.: Олимп, 2009. с. 327.

Oroszországnak meg kell oldania az import műszaki és beruházási jellegének ösztönzését az importkiváltás ésszerű szintjén, valamint az export industrializálását és intellektualizálását. Erre van lehetőség, igaz, a probléma sem kevés.

A világ számos országában az ilyen feladatok megoldása érdekében határozott vámpolitikát alkalmaznak és a legkülönbözőbb eszközöket használják fel. Oroszországban a külgazdasági tevékenység szabályozásának alapvető módszere a tarifális szabályozás (vámilletékek). A nyersanyag termékekre kivetett magas kiviteli vámok és a fogyasztási cikkekre kivetett magas behozatali vámok miatt az átlagos vámtarifa is egyelőre meglehetősen magas (2007-ben 11,25% volt). Folyamatban van azonban az illetékek csökkentése, bár lassú ütemben és differenciált módon. Mindez nem a kormány hazai termelőkkel kapcsolatos politikáját (állami protekcionizmus) tükrözi, hanem inkább az állami költségvetés jövedelmeit védi (fiskális célok). A vámtételek rendszere bonyolult és nem igazán hatékony, az érvényben lévő preferenciarendszer elavult. A nem tarifális szabályozási módszereket (dömpingellenes, kompenzációs vagy más védelmi intézkedéseket, kvótákat, engedélyeket, tanúsítványokat) nem alkalmaznak gyakran, annak ellenére, hogy léteznek erre vonatkozó jogszabályok. Gondot jelent az ország számára a belső piac intézményes védelmi rendszerének megteremtése, pl. az illegális árubehozatal megszüntetése, a szellemi tulajdon védelme a kutatásfejlesztés területén, stb. Jelentős mértékű a hamisított termékek (dohányipari termékek, audio- és videotermekek) behozatala az országba.

A mai állami külgazdasági tevékenységet szabályozó rendszer, amely Oroszországnak a globális folyamatokba való passzív beágyazódása idején jött létre, nem felel meg a hazai gazdaság igényeinek és az ország világgazdaságban való aktív pozicionálásával összefüggő feladatainak [Иванов: 400-403], ezért elengedhetlenné vált a rendszer korszerűsítése. Az export-import kapcsolatok helyzete kedvezőbbé vált, köszönhetően a kereskedelmi és politikai, valamint diplomáciai támogatásnak, bár itt is vannak problémák. Folyznak a tárgyalások Oroszország belépéséről a Kereskedelmi Világszervezetbe.

6.3. A külgazdasági kapcsolatok földrajzi vonatkozásai

2006-ban Oroszország teljes exportjából a FÁK-tagországok részesedése 14,3%, a fejlett ipari országoké 45,5%, a fejlődő országoké 17,6%, a többi országé (a volt KGST-országoké, Kínáé és Észak-Koreáé) több mint 16% volt. Oroszország legfontosabb export-partnerei Németország, Kína, Olaszország, Nagy-Britannia, Magyarország, Japán, az USA, Franciaország, Csehország, Finnország, Ausztria és Svédország voltak.

2001-ben a teljes behozatalból a FÁK-tagországok 14,9%-ban, a fejlett ipari országok 30,9%-ban, a fejlődő országok 18,9%-ban, az egyéb országok pedig több mint 8%-ban részesedtek. Oroszország viszonylatában a fő importőrök Németország, Kína, Japán, az USA, Franciaország és Olaszország. A külgazdasági kapcsó-

latok földrajzi módosulásának alapvető tendenciája a FÁK-tagországokkal folytatott kereskedelemről a távoli külföld országaival, elsősorban Európa fejlett országai-
val, valamint Kínával, Japánnal és Dél-Koreával folyta-
tott kereskedelemre történő orientációváltás.

A közép- és kelet-európai országok EU-ba való belé-
pése merőben új helyzetet hozott létre azok Oroszor-
szághoz fűződő gazdasági kapcsolatai terén. Ez a válto-
zás pozitív és negatív momentumokat is hozott magá-
val. A kétoldalú kapcsolatok fejlődnek ugyan, de az ez-
zel összefüggő problémák egyre inkább Oroszország és
az Európai Unió közötti kapcsolatok szférájába kerül-
nek át.

Nézzük meg például Oroszország és Magyarország
kapcsolatát. A két ország közötti áruforgalom (a ma-
gyar Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint) 2000–
2006 között 3044 millió dollárról 8717,8 millió dollárra
nőtt. Emellett az Oroszország számára pozitív egyenleg
2133,2 millió dollárról 4179,9 millió dollárra ugrott. Az
egymásnak szállított termékek jegyzéke azonban meg-
lehetősen szegényes. Az orosz export mértékének 80–
90%-át az energiahordozók adják (földgáz, olaj, olaj-
származékok és szén). Ezen kívül, stabilan nagy meny-
nyiségben szállítanak alumíniumot, vasércet, műtrá-
gyát, vas származékokat, cellulózt, faanyagot és vegy-
ipari termékeket.

A magyar gazdaságban felhalmozott orosz befek-
tetések valós mértéke 2007 közepén 850 millió dollár
körül volt. Magyarországon az orosz vállalatok többsé-
ge kisebb cég, amik alapvetően kereskedelmi és közve-
títői tevékenységet folytatnak. Ezen kívül a LUKOIL

NyRt-nek 73 benzinkútja volt Magyarország területén és ezt a hálózatot szándékában állt bővíteni. 2007 elejére a LUKOIL részesedése a magyar piacon, az olajszármazékok nagykereskedelmi eladásából elérte a 6%-ot.

Magyarország az utóbbi években jelentősen aktívizálta beruházási tevékenységét Oroszország területén, de a külgazdasági együttműködést sok területen a feleknek nulláról kell kezdeni. A 2006-os év eredményei szerint az oroszországi gazdaságban a magyar befektetések állománya meghaladta az 500 millió dollárt, amelyből 40 millió dollárt a MOL Rt. ruházott be a Zapadnij Malobalik olajmező kiaknázására, 478 millió dollárt az OTP Bank fektetett be az orosz Investszberbank részvényeinek 96,4%-os részvénycsomagjának megvásárlásakor. 2007-ben az OTP megszerezte a Donszkoy Narodnij Bank részvényeinek 100%-át.

Magyarország számára előnyös az oroszországi gazdasági kapcsolatok fejlesztése, de léteznek problémák is, amelyeknek megoldása elő fogja segíteni a kölcsönös együttműködés kiszélesítését.

A különböző országokkal való kétoldalú kapcsolatok kiépítése mellett, Oroszország tagja számos nemzetközi regionális szervezetnek. Ezek közül a legfontosabbak a FÁK, az Eurázsiai Gazdasági Közösség (*Jevrazijszkoje ekonomicseszkoje szoobscsesztvo*, rövidítve JevrAzESz) és az Egységes Gazdasági Térség (*Jegyinoje ekonomicseszkoje prosztransztvo*, rövidítve: JeEP). Azonban ezeken a szervezeteken belül formálódó kapcsolatok állapota és dinamikája nem egyértelmű.

Határokon átnyúló együttműködés keretében fejlődnek a föderáció szubjektumainak külgazdasági kap-

csolatai is. Számos régió már jókora tapasztalatra tett szert a nemzetközi kapcsolatok terén, kialakították saját profiljukat. Ezeknek a kapcsolatoknak a formája és típusa abszolút eltérő és nagy perspektíva áll előttük.

Kiegészítő irodalom

- Внешнеэкономические связи стран Центральной и Юго-Восточной Европы: Последствия трансформации для России / РАН. Ин-т экономики. Отд-ние междунар. экон. и полит. исслед.; Отв. ред. Куликова Н. В., Фейт Н. В. М., 2008. 376 с.
- Иванов И. Д. Внешнеэкономический комплекс России: Взгляд изнутри. М.: Олимп, 2009. 415 с.
- Парасочка В. Т. и др. Экономические реформы в России. М.: Национальный институт бизнеса, 2005. 232 с.
- Экономические и социальные проблемы России. Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отдел экономики; Ред. кол.: Макашева Н. А., гл. ред., и др. М.: ИНИОН, 2009. № 1: Экономический рост в России: Глобальный контекст / Ред.-сост. вып. Семeko Г. В. 156 с.

AJÁNLOTT IRODALOM

I. Tankönyvek és segédletek

- Кистанов В. В., Копылов Н. В. Региональная экономика России: Учебник. М.: Финансы и статистика, 2009. 580 с.
- Национальная экономика: Учебник для студентов вузов / Абалкин Л. И., Абрамова М. А., Алексеев А. И. и др.; Под ред. Савченко П. В.; Ин-т экономики РАН, МГУ им. М. В. Ломоносова. М.: Экономистъ, 2005. 811 с.
- Попов А. А., Комаров В.В., Зимин В.А. Правовое обеспечение экономики: Учеб. пособие / Под общ. ред. Зимина В. А. Самара, 2008. 423 с.
- Попов А. И. Хозяйственная система России: Теория становления. Институциональное устройство. Экономическая безопасность: Учеб. пособие / С.-Петербург. гос. ун-т экономики и финансов. Каф. общей эконом. теории. СПб., 2004. 322 с.
- Экономическая и социальная география России: Учеб. для вузов / Алексеев А. И., Бабурин В. Г., Гладкевич Г. И. и др.; Под ред. Хрущева А. Т. 4-е изд., испр. М.: Дрофа, 2009. 607 с.

II. Statisztikai adatok*

- Социальное положение и уровень жизни населения России: Стат. сб. М.: Росстат, 2000–2008.
- Регионы России: Основные социально-экономические показатели городов. 2007: Стат. сб. / Росстат. М.: ОАО «Тип. «Новости», 2007. 381 с.
- Регионы России: Основные характеристики субъектов Российской Федерации. 2007.: Стат. сб. / Росстат М.: ОАО «Тип. «Новости», 2007. 685 с.
- Регионы России: Социально-экономические показатели. 2007: Стат. сб. / Росстат М.: ОАО «Тип. «Новости», 2007. 991 с.
- Российский статистический ежегодник. 2004, 2005, 2006, 2007, 2008: Стат. сб. / Росстат М.: ОАО «Тип. «Новости», 2005–2009.
- Россия и страны-члены Европейского союза. 2007: Стат. сб. / Росстат. М.: ФГУП «Произв.-издат. комбината ВИНТИ», 2007. 252 с.
- Россия и страны мира. 2006: Стат. сб. / Росстат. М.: ФГУП «Произв.-издат. комбинат ВИНТИ», 2006. 366 с.

III. Alapvető fontosságú rendeletek és jogi dokumentumok**

Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993, с последующими поп-

* Részben elérhetőek a RoszSztat honlapján: <http://www.gks.ru>.

** Elérhetőek a „KonszultantPljusz” jogi információs rendszer honlapján: <http://www.consultant.ru>.

равками) // Собрание законодательства РФ. М., 2009. № 4, ст. 445.

1. FEJEZET

1.1. Az államigazgatás felépítése

- Декларация СНГ РСФСР от 12.06.1990 № 22-1 «О государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Республики» // Ведомости СНГ и ВС РСФСР. М., 1990. № 2, ст. 22.
- Постановление ВС РСФСР от 12.12.1991 № 2014-1 «О ратификации Соглашения о создании Содружества Независимых Государств» // Ведомости СНГ и ВС РСФСР. М., 1991. № 51, ст.1798.
- Федеральный конституционный закон от 31.12.1996 № 1-ФКЗ (с послед. ред.) «О судебной системе Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1997. № 1, ст. 1.
- Федеральный конституционный закон от 17.12.1997 № 2-ФЗ «О Правительстве Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1997, №51, ст. 5712.
- Федеральный закон от 20.07.1995 № 115-ФЗ (с послед. ред.) «О государственном прогнозировании и программах социально-экономического развития Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1995. № 30, ст. 2871.
- Федеральный закон от 06.10.1999 № 184-ФЗ (с послед. ред.) «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской

Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 42, ст. 5005.

Указ Президента РФ от 09.03.2004 № 314 (с послед. ред.) «О системе и структуре федеральных органов исполнительной власти» // Собрание законодательства РФ. М., 2004. № 11, ст. 945.

Указ Президента РФ от 13.05.2000 № 849 (с последующими редакциями) «О полномочном представителе Президента Российской Федерации в федеральном округе» // Собрание законодательства РФ. М., 2000. № 20, ст. 2112.

1.2. Természeti adottságok és erőforrások

Водный кодекс Российской Федерации от 03.06.2006 № 74-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 23, ст. 2381.

Лесной кодекс Российской Федерации от 04.12.2006 № 200-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 50, ст. 5278.

Закон РФ от 21.02.1992 № 2395-1 (с послед. ред.) «О недрах» // Собрание законодательства РФ. М., 1995. № 10, ст. 823.

Федеральный закон от 23.11.1995 № 174-ФЗ (с послед. ред.) «Об экологической экспертизе» // Собрание законодательства РФ. М., 1995. № 48, ст. 4556.

Федеральный закон от 04.05.1999 № 96-ФЗ (с послед. ред.) «Об охране атмосферного воздуха» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 18, ст. 2222.

Федеральный закон от 14.03.1995 № 33-ФЗ (с послед. ред.) «Об особо охраняемых природных территориях»

// Собрание законодательства РФ. М., 1995. № 12, ст. 1024.

Федеральный закон от 10.01.2002 № 7-ФЗ (с послед. ред.) «Об охране окружающей среды» // Собрание законодательства РФ. М., 2002. № 2, ст. 133.

Постановление Правительства РФ от 10.11.2008 № 843 «Об утверждении Положения о государственном контроле в области охраны, воспроизводства и использования объектов животного мира и среды их обитания» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 46, ст. 5358.

1.3. A lakosság és a munkaerő-források

Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2002. № 1 (ч.1), ст. 3.

Федеральный закон от 29.12.2006 № 256-ФЗ (с послед. ред.) «О дополнительных мерах государственной поддержке семей, имеющих детей» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. №1 (ч.1), ст. 19.

Указ Президента РФ от 09.10.2007 № 1351 «Об утверждении Концепции демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 42, ст. 5009.

2. FEJEZET

Закон СССР от 19.11.1986 «Об индивидуальной трудовой деятельности» (введен в действие Постановлением ВС СССР от 19.11.1986 № 6051-XI) // Ведомости ВС СССР. М., 1986. № 47, ст. 964 (не действ.).

- Закон СССР от 26.05.1988 № 8998-ХІ (с послед. ред.) «О кооперации в СССР» // Ведомости ВС СССР. М., 1988. № 22, ст. 355.
- Закон РСФСР от 25.12.1990 № 445-1 (с послед. ред.) «О предприятиях и предпринимательской деятельности» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1990. № 30, ст. 418 (не действ.).
- Закон РСФСР от 03.07.1991 № 1531-1 (с послед. ред.) «О приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1991. № 27, ст. 927 (не действ.).
- Постановление СНД РСФСР от 01.11.1991 № 1831-1 «О правовом обеспечении экономической реформы» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1991. № 44, ст. 1456.
- Федеральный закон от 21.07.1997 № 123-ФЗ (с послед. ред.) «О приватизации государственного имущества и об основах приватизации муниципального имущества в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ, 1997. № 30, ст. 3595 (не действ.).
- Федеральный закон от 21.12.2001 № 178-ФЗ (с послед. ред.) «О приватизации государственного и муниципального имущества» // Собрание законодательства РФ, 2002. № 4, ст. 251.
- Федеральный закон от 26.03.1998 № 42-ФЗ (с послед. ред.) «О Федеральном бюджете на 1998 год» // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 13, ст. 1464.
- Указ Президента РФ от 03.12.1991 № 297 (с послед. ред.) «О мерах по либерализации цен» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1991. № 52, ст. 1878.
- Указ Президента РФ от 29.01.1992 № 66 (с послед. ред.) «Об ускорении приватизации государственных и

- муниципальных предприятий» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1992. № 7, ст. 312.
- Указ Президента РФ от 01.06.1992 № 721 «Об организационных мерах по преобразованию государственных предприятий, добровольных объединений государственных предприятий в акционерные общества» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1992. № 28, ст. 1657.
- Указ Президента РФ от 14.10.1992 № 1229 «О развитии системы приватизационных чеков в Российской Федерации» // Собрание актов Президента и Правительства РФ. М., 1992. № 16, ст. 1236.
- Указ Президента РФ от 16.11.1992 № 1392 «О мерах по реализации промышленной политики при приватизации государственных предприятий» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1992. № 28, ст. 1657.
- Указ Президента РФ от 24.12.1993 № 2284 (с послед. ред.) «О Государственной программе приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации» // Собрание актов Президента и Правительства РФ. М., 1994. № 1, ст. 2.
- Указ Президента РФ от 28.06.1994 № 1374 «О мерах по защите интересов граждан на этапе перехода от чековой к денежной приватизации» // Собрание законодательства РФ. М., 1994. № 10, ст. 1115.
- Указ Президента РФ от 22.07.1994 № 1535 (с послед. ред.) «Об основных положениях Государственной программы приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации после 1 июля 1994 года» // Собрание законодательства РФ. М., 1994. № 13, ст. 1478.
- Постановление ВС РСФСР от 27.12.1991 № 3020-1 (с

послед. ред.) «О разграничении государственной собственности в Российской Федерации на федеральную собственность, государственную собственность республик в составе Российской Федерации, краев, областей, автономной области, автономных округов, городов Москвы и Санкт-Петербурга и муниципальную собственность» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1992. № 3, ст. 89.

Постановление ВС РСФСР от 11.06.1992 № 2980-1 (с послед. ред.) «О введении в действие Государственной программы приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации на 1992 год» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. - М., 1992. № 28, ст. 1617.

Постановление ВС РСФСР от 09.10.92 № 3608-1 (с послед. ред.) «О ходе реализации Государственной программы приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации на 1992 год» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1992. № 43, ст. 2409.

Письмо Высшего арбитражного суда (ВАС) РФ от 29.03.1993 № СЗ-19 «Справка по законодательству о вопросах приватизации государственных и муниципальных предприятий» // Вестник ВАС РФ. М., 1993. № 4.

Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 06.03.1997 «Порядок во власти - порядок в стране (о положении в стране и основных направлениях политики Российской Федерации)» // Российская газета. М., 1997.03.07. № 47.

Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 17.02.1998 «Общими силами - к подъему России (о

- положении в стране и основных направлениях политики Российской Федерации)» // Российская газета. М., 1998. 02.24. № 36.
- Постановление Правительства РФ от 28.04.1995 № 439 «О Программе Правительства Российской Федерации «Реформы и развитие российской экономики в 1995–1997 годах» // Собрание законодательства РФ. М., 1995. № 21, ст. 1966.
- Постановление Правительства РФ от 26.02.1997 № 222 (с послед. ред.) «О программе социальных реформ в Российской Федерации на период 1996–2000 годов» // Собрание законодательства РФ. М., 1997. №10, ст. 1173.
- Постановление Правительства РФ от 30.04.1997 № 495 (с послед. ред.) «Об утверждении Комплексного плана действий Правительства Российской Федерации по реализации в 1997 году Послания Президента Российской Федерации Федеральному Собранию «Порядок во власти – порядок в стране (о положении в стране и основных направлениях политики Российской Федерации)» и Программы Правительства Российской Федерации «Структурная перестройка и экономический рост в 1997–2000 годах» // Собрание законодательства РФ. М., 1997. № 18, ст. 2154.
- Заявление Правительства РФ, ЦБ РФ от 11.04.1998 «Об экономической и социальной политике на 1998 год» // Российская газета (Ведомственное приложение). М., 1998. 16.05. № 93.
- Постановление Правительства РФ от 10.07.1998 № 762 «О мерах по стабилизации социально-экономического положения в стране» // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 29, ст. 3564.

2.4. Gazdasági fellendülés a 2000-es évek elején

- Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07.1998 № 145-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 31, ст. 3823.
- Федеральный закон от 23.12.2003 № 184-ФЗ «О внесении дополнений в Бюджетный кодекс Российской Федерации в части создания Стабилизационного фонда Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 52 (ч.1), ст. 5036. (не действ.).
- Федеральный закон от 17.05.2007 № 82-ФЗ «О Банке развития» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 22, ст. 2562.
- Федеральный закон от 19.07.2007 №139-ФЗ (с послед. ред.) «О Российской корпорации нанотехнологий» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 30, ст. 3753.
- Федеральный закон от 03.12.2008 № 228-ФЗ «Об исполнении Федерального бюджета за 2007 год» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 49, ст. 5726; прил.
- Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 30.03.1999 «Россия на рубеже эпох (о положении в стране и основных направлениях политики Российской Федерации)» // Российская газета. М., 1999. 03. 31. № 60.
- Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 25.04.2005 // Российская газета. М., 2005. 26. 04. № 86.
- Указ Президента РФ от 21.10.2005 № 1226 (с послед. ред.) «О Совете при Президенте РФ по реализации приоритетных национальных проектов и демогра-

- фической политике» // Собрание законодательства РФ. М., 2005. № 43, ст. 4374.
- Бюджетное послание Президента РФ Федеральному Собранию от 09.03.2007 «О бюджетной политике в 2008–2010 годах» // Финансовый вестник. Финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет. М., апрель 2007. № 7.
- Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 05.11.2008 // Российская газета. М., 2008. 06.11. № 230.
- Указ Президента РФ от 12.05.2009 № 537 «О стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года» // Российская газета. М., 2009. 05.19. № 88.
- Постановление Правительства РФ от 02.08.2007 № 498 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе «Развитие инфраструктуры наноиндустрии в Российской Федерации на 2008–2010 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. №33, ст. 4205.
- Постановление Правительства РФ от 17.12.2007 № 892 (с послед. ред.) «О проведении расчетов и перечислении средств в связи с формированием и использованием нефтегазовых доходов федерального бюджет, нефтегазового трансферта, средств Резервного фонда и Фонда национального благосостояния» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 52, ст. 6476.
- Постановление Правительства РФ от 29.12.2007 № 955 (с послед. ред.) «О порядке управления средствами Резервного фонда» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 1, ст. 13.
- Распоряжение Правительства РФ от 26.07.2000 № 1072-р (с послед. ред.) «Об утверждении плана действий Правительства Российской Федерации в области со-

циальной политики и модернизации экономики на 2000–2001 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2000. № 33, ст. 3414.

Распоряжение Правительства РФ от 10.07.2001 № 910-р (с послед. ред.) «О Программе социально-экономического развития Российской Федерации на среднесрочную перспективу (2002–2004 годы)» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 31, ст. 3295.

Распоряжение Правительства РФ от 25.10.2005 № 1789-р (с послед. ред.) «О Концепции Административной реформы в Российской Федерации в 2006–2010 годах» // Собрание законодательства РФ. М., 2005. № 46, ст. 4720.

Распоряжение Правительства РФ от 19.01.2006 № 38-р «О Программе социально-экономического развития Российской Федерации на среднесрочную перспективу (2006–2008 годы)» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 5, ст. 589.

Национальный план противодействия коррупции (утв. Президентом РФ от 31.07.2008 № Пр-1568) // Российская газета М., 2008, 05.08. № 164.

Распоряжение Правительства РФ от 17.11.2008 № 162-р «О Концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 47, ст. 5489.

Распоряжение Правительства РФ от 17.11.2008 № 163-р «Об утверждении основных направлений деятельности Правительства РФ на период до 2012 года и перечня объектов по их реализации» // Собрание законодательства РФ. – М., 2008. № 48, ст. 5639.

3. FEJEZET

3.1. *A pénzügyi intézmények sajátosságai Oroszországban*

- Федеральный закон от 02.12.1990 № 395-1 (с послед. ред.) «О банках и банковской деятельности» // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 6, ст. 492.
- Закон РФ от 27.11.1992 № 4015-1 (с послед. ред.) «Об организации страхового дела в Российской Федерации» // Ведомости СНД и ВС РФ. М., 1993. № 2, ст. 56.
- Федеральный закон от 22.04.1996 № 39-ФЗ (с послед. ред.) «О рынке ценных бумаг» // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 17, ст. 1918.
- Федеральный закон от 07.05.1998 № 75-ФЗ (с послед. ред.) «О негосударственных пенсионных фондах» // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 19, ст. 2071.
- Федеральный закон от 25.02.1999 № 40-ФЗ (с послед. ред.) «О несостоятельности (банкротстве) кредитных организаций» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 9, ст. 1097.
- Федеральный закон от 29.11.2001 № 156-ФЗ (с послед. ред.) «Об инвестиционных фондах» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 49, ст. 4562.
- Федеральный закон от 15.12.2001 № 10-ФЗ (с послед. ред.) «Об обязательном пенсионном страховании в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 51, ст. 4832.
- Федеральный закон от 29.01.2002 № 10-ФЗ «О финансовой аренде (лизинге)» // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 44, ст. 5394.

Заявление Правительства РФ № 983п-П13, ЦБ РФ № 01-01/1617 от 05.04.2005 «О стратегии развития банковской системы Российской Федерации на период до 2008 года» // Вестник Банка России. М., 13.04.2005. № 19.

Постановление Правительства РФ от 14.07.2006 № 432 «О лицензировании отдельных видов деятельности на финансовых рынках» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 30, ст. 3397.

3.2. Az ipar szerkezete és helyzete Az üzemanyag- és energiakomplexum

Федеральный закон от 20.06.1996 № 81-ФЗ (с послед. ред.) «О государственном регулировании в области добычи и использования угля, об особенностях социальной защиты работников организаций угольной промышленности» // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 26, ст. 3033.

Федеральный закон от 26.03.2003 № 35-ФЗ (с послед. ред.) «Об электроэнергетике» // Собрание законодательства. М., 2003. № 13, ст. 1177.

Указ Президента РФ от 17.11.1992 № 1403 (с послед. ред.) «Об особенностях приватизации и преобразования в акционерные общества государственных предприятий, производственных и научно-производственных объединений нефтяной, нефтеперерабатывающей промышленности и нефтепродуктообеспечения» // Ведомости СНД и ВС РФ. М., 1992. № 39, ст. 2926.

Указ Президента РФ от 30.12.1992 № 1702 (с послед. ред.) «О преобразовании в акционерные общества и приватизации объединений, предприятий и орга-

- низаций угольной промышленности» // Собрание актов Президента и Правительства РФ. М., 1993. № 2, ст. 100.
- Указ Президента РФ от 28.04.1997 № 426 (с послед. ред.) «Об основных положениях структурной реформы в сферах естественных монополий» // Собрание законодательства РФ. М., 1997. № 18, ст. 2132.
- Постановление Правительства РФ от 14.07.1997 № 858 «Об обеспечении доступа независимых организаций к газотранспортной системе открытого акционерного общества «Газпром» // Собрание законодательства РФ. М., 1997. № 29, ст. 3525.
- Постановление Правительства РФ от 20.11.1997 № 1462 (с послед. ред.) «О совершенствовании управлением угольной промышленностью» // Собрание законодательства РФ. М., 1997. № 47, ст. 5420.
- Постановление Правительства РФ от 11.07.2001 № 526 «О реформировании электроэнергетики РФ» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 29, ст. 3032.
- Постановление Правительства РФ от 24.12.2004 № 840 (с послед. ред.) «О перечне мероприятий по реконструкции угольной промышленности и порядке их финансирования» // Собрание законодательства РФ. М., 2004. № 52 (ч. 2), ст. 5504.
- Постановление Правительства РФ от 06.10.2006 № 605 «О Федеральной целевой программе «Развитие атомного энергопромышленного комплекса России на 2007–2010 годы и на перспективу до 2015 г.» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 42, ст. 4380.
- Распоряжение Правительства РФ от 28.08.2003 № 1234-р «Об Энергетической стратегии России на период до

2020 года» // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 36, ст. 3531.

Az építőanyag komplexum

1. Постановление Правительства РФ от 18.12.2007 № 895 «О Совете по развитию лесопромышленного комплекса при Правительстве РФ» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 52, ст. 6479.
2. Стратегия развития металлургической промышленности Российской Федерации на период до 2015 г. (утв. 04.07.2007). Режим доступа: <http://www.minprom.gov.ru/activity/metal/strateg/2>.

A gépipar és a hadiipari komplexum

- Федеральный закон от 13.04.1998 № 60-ФЗ (с послед. ред.) «О конверсии оборонной промышленности в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 16, ст. 1795 (не действ.).
- Постановление Правительства РФ от 02.02.1998 № 143 «О порядке финансирования инвестиционных программ конверсии и оборонной промышленности за счет средств федерального бюджета и условия их конкурсного отбора» // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 6, ст. 762.
- Постановление Правительства РФ от 08.11.2001 № 779 (с послед. ред.) «Об утверждении Федеральной целевой программы «Национальная технологическая база на 2002–2006 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 48, ст. 4514.
- Постановление Правительства РФ от 29.01.2007 № 54 «О

Федеральной целевой программе «Национальная технологическая база на 2007–2011 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 7, ст. 883.

Комплексная программа научно-технического развития и технологической модернизации экономики Российской Федерации до 2015 г. Режим доступа: <http://www.mon.gov.ru/work/nti/dok/str/ntr.pdf>

Постановление Правительства РФ от 21.02.2008 № 103 «О Федеральной целевой программе «Развитие гражданской морской техники на 2009–2016 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 11 (ч. 1), ст. 1021.

Az építőipari komplexum

Федеральный закон от 25.02.1999 № 39-ФЗ (с послед. ред.) «Об инвестиционной деятельности в Российской Федерации, осуществляемой в форме капитальных вложений» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 9, ст. 1096.

Постановление Правительства РФ от 17.09.2001 № 675 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе «Жилище» на 2002–2010 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 39, ст. 3770.

Направления, основные мероприятия и параметры приоритетного национального проекта «Доступное и комфортное жилье – гражданам России» на 2007 г. (протокол № 16 от 21.01.2007 заседания Президиума Совета при Президенте РФ по реализации приоритетных национальных проектов и демографической политике) Режим доступа: [http://www.rost.ru/projects/habitation_doc_1_2007\[1\]](http://www.rost.ru/projects/habitation_doc_1_2007[1]).

3.3. A mezőgazdasági komplexum és a lakossági termékek gyártása

- Земельный кодекс Российской Федерации от 25.10.2001 № 136-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 44, ст. 4147.
- Федеральный закон от 11.06.2003 № 74-ФЗ (с послед. ред.) «О крестьянском (фермерском) хозяйстве» // Собрание законодательства РФ, 2003. № 24, ст. 2249.
- Постановление Правительства РФ от 03.12.2002 № 858 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе «Социальное развитие села до 2012 года» // Собрание законодательства РФ. М., 2002. № 49, ст. 4887.
- Направления, основные мероприятия и параметры приоритетного национального проекта «Развитие агропромышленного комплекса» на 2007 г. (протокол № 16 от 21.01.2007 заседания Президиума Совета при Президенте РФ по реализации приоритетных национальных проектов и демографической политике) Режим доступа: [http://www.rost.ru/projects/agriculture_doc_1_2007\[1\]](http://www.rost.ru/projects/agriculture_doc_1_2007[1]).
- Постановление Правительства РФ от 14.07.2007 № 446 «О Государственной программе развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008-2012 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 31, ст. 4080.
- Постановление Правительства РФ от 12.08.2008 № 606 «О Федеральной целевой программе «Повышение эффективности использования и развития ресурсного потенциала рыбохозяйственного комплекса в

2009–2013 годах» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 34, ст. 3917.

3.4. A szolgáltató- és szociális szféra helyzete Szállítás

Федеральный закон от 10.01.2003 № 17-ФЗ (с послед. ред.) «О железнодорожном транспорте в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 2, ст. 169.

Постановление Правительства РФ от 18.05.2001 № 384 (с послед. ред.) «О программе структурных реформ на железнодорожном транспорте» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 23, ст. 2366.

Постановление Правительства РФ от 05.12.2001 № 848 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе «Модернизация транспортной системы России (2002–2010 годы)» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 51, ст. 4895.

Распоряжение Правительства РФ от 22.11.2008 № 1734-р «О транспортной стратегии Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 50, ст. 5977; № 52 (ч.2) (поправки).

A távközlés és információs technológiák

Федеральный закон от 17.07.1999 № 176-ФЗ «О почтовой связи» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 29, ст. 3697.

Федеральный закон от 07.07.2003 № 126-ФЗ (с послед. ред.) «О связи» // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 28, ст. 2895.

Федеральный закон от 27.07.2006 № 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 31 (ч. 1), ст. 3448.

Постановление Правительства РФ от 28.01.2002 № 65 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе «Электронная Россия (2002–2010 годы)» // Собрание законодательства РФ. М., 2002. № 5, ст. 531.

Постановление Правительства РФ от 09.08.2006 № 476 «О создании открытого акционерного общества «Российский инвестиционный фонд информационно-коммуникационных технологий» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 33, ст. 3636.

Lakáskezelési- és kommunális szolgáltató szféra

Жилищный кодекс Российской Федерации от 29.12.2004 № 188-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2005. № 1 (ч.1), ст. 14.

Закон РФ от 04.07.1991 № 1541-1 (с послед. ред.) «О приватизации жилищного фонда в Российской Федерации» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1991. № 28, ст. 959.

Közoktatás és kutatásfejlesztés

Федеральный закон от 23.08.1996 № 127-ФЗ (с послед. ред.) «О науке и государственной научно-технической политике» // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 35, ст. 4137.

Федеральный закон от 25.12.2008 № 284-ФЗ «О передаче

- прав на единые технологии» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 52 (ч. 1), ст. 6239.
- Федеральный закон от 30.12.2008 № 316-ФЗ «О патентных поверенных» // Собрание законодательства РФ. М., 2009. № 1, ст. 24.
- Основы политики Российской Федерации в области развития науки и технологии на период до 2010 г. и дальнейшую перспективу (утв. Президентом РФ 03.30.2002 № Пр-576). Режим доступа: <http://www.xrumer.nanonewsnet.ru/news/2002>.
- Постановление Правительства РФ от 22.04.2009 № 340 «Об утверждении правил формирования, корректировки и реализации приоритетных направлений развития науки, технологии и техники в Российской Федерации и перечня критических технологий Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2009. № 18 (ч. 2), ст. 2241.
- Постановление Правительства РФ от 23.12.2005 № 803 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе развития образования на 2006–2010 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 2, ст. 186.
- Направления, основные мероприятия и параметры приоритетного национального проекта «Качественное образование» на 2007 г. (протокол № 16 от 21.01.2007 заседания Президиума Совета при Президенте РФ по реализации приоритетных национальных проектов и демографической политике) Режим доступа: [http://www.rost.ru/projects/education_doc_1_2007\[1\]](http://www.rost.ru/projects/education_doc_1_2007[1]).

Egészségügyi rendszer

1. Закон РФ от 28.06.1991 № 1499-1 (с послед. ред.) «О медицинском страховании граждан в Российской Федерации» // Вестник СНД и ВС РСФСР. М., 1991. № 27, ст. 920.
2. Основы законодательства РФ об охране здоровья граждан (утв. ВС РСФСР 22.07.1993 № 5487-1, с послед. ред.) // Ведомости СНД и ВС РФ. М., 1993. № 33, ст. 1318.
3. Направления, основные мероприятия и параметры приоритетного национального проекта «Здоровье» на 2007 г. (протокол № 16 от 21.01.2007 заседания Президиума Совета при Президенте РФ по реализации приоритетных национальных проектов и демографической политике) – Режим доступа: [http://www.rost.ru/projects/health_doc_1_2007\[1\]](http://www.rost.ru/projects/health_doc_1_2007[1]).

3.5. A jelenlegi helyzet sajátosságai

- Федеральный закон от 24.07.2007 № 198-ФЗ (с послед. ред.) «О Федеральном бюджете на 2008 год и на плановый период 2009 и 2010 годов» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 31, ст. 3995, прил. 1–2.
- Бюджетное послание Президента РФ Федеральному Собранию от 23.06.2008 «О бюджетной политике в 2009–2011 годах» - Режим доступа: http://www.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_139636.
- Программа антикризисных мер Правительства Российской Федерации на 2009 год // Российская газета. М., 2009. № 48.
- Письмо Минэкономразвития РФ от 18.12.2008 № 19933-

АД/Д03 «Основные параметры уточненного прогноза социально-экономического развития на 2009 год»
Режим доступа: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_14831.

4. FEJEZET

- Федеральный закон от 31.05.1999 № 104-ФЗ (с послед. ред.) «Об особой экономической зоне в Магаданской области» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 23, ст. 2807.
- Федеральный закон от 06.10.2003 № 131-ФЗ (с послед. ред.) «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 40, ст. 3822.
- Федеральный закон от 22.07.2005 № 116-ФЗ (с после. ред.) «Об особых экономических зонах в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2005. № 30 (ч. 2), ст. 3127.
- Федеральный закон от 10.01.2006 № 16-ФЗ (с после. ред.) «Об особой экономической зоне в Калининградской области и о внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 3, ст. 280.
- Указ Президента РСФСР от 12.12.1991 № 269 (с послед. ред.) «О едином экономическом пространстве РФ» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. М., 1991. № 51, ст. 1830.
- Указ Президента РФ от 03.06.1996 № 803 «Об основных положениях региональной политики в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 23, ст. 2756.
- Указ Президента РФ от 15.10.1999 № 1370 «Об

утверждении основных положений государственной политики в области развития местного самоуправления в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 42, ст. 5011.

Указ Президента РФ от 22.07.2005 № 855 (с послед. ред.) «О Федеральном агентстве по управлению особыми экономическими зонами» // Собрание законодательства РФ. М., 2005. № 30 (ч. 2), ст. 3136.

Указ Президента РФ от 28.04.2008 № 607 «Об оценке эффективности деятельности органов местного самоуправления городских округов и муниципальных районов» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 18, ст. 2003.

Постановление Правительства РФ от 07.12.2001 № 866 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе развития Калининградской области на период до 2014 года» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 52 (ч.2), ст. 4974.

Постановление Правительства РФ от 14.01.2008 № 10 (с послед. ред.) «О Федеральной целевой программе «Юг России» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 4, ст. 264.

Постановление Правительства РФ от 26.05.2008 № 392 (с послед. ред.) «О формировании, предоставлении и распределении субсидий из федерального бюджета бюджетам субъектов Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 22, ст. 2573.

Распоряжение Правительства РФ от 03.04.2006 № 467-р «О Концепции повышения эффективности межбюджетных отношений и качества управления государственными и муниципальными финансами в 2006–2008 годах и Плана мероприятий по ее реали-

зации» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 15, ст. 1640.

5. FEJEZET

5.1. Az adórendszer

Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994 № 51-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 1994. № 32, ст. 3301.

Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26.01.1996 № 14-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 5, ст. 410.

Гражданский кодекс Российской Федерации (часть четвертая) от 18.12.2006 № 230-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 52 (ч.1), ст. 5496.

Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2002. № 1 (ч. 1), ст. 1.

Налоговый кодекс Российской Федерации (часть первая) от 31.07.1998 № 146-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 31, ст. 3824.

Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 05.08.2000 № 117-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2000. № 32, ст. 3340.

Федеральный закон от 26.12.1995 № 208-ФЗ (с послед. ред.) «Об акционерных обществах» // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 1, ст.1.

Федеральный закон от 08.08.2001 № 129-ФЗ (с послед. ред.) «О государственной регистрации юридических

- лиц и индивидуальных предпринимателей» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 33 (ч. 1), ст. 3431.
- Федеральный закон от 26.10.2002 № 127-ФЗ (с послед. ред.) «О несостоятельности (банкротстве)» // Собрание законодательства РФ. М., 2002. № 43, ст. 4190.
- Федеральный закон от 29.12.2006 № 244-ФЗ (с послед. ред.) «О государственном регулировании деятельности по организации и проведению азартных игр и о внесении изменений в некоторые законодательные акты РФ» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 1 (ч. 1), ст. 7.
- Федеральный закон от 01.12.2007 № 315-ФЗ (с послед. ред.) «О саморегулируемых организациях» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 49, ст. 6076.
- Федеральный закон от 26.12.2008 № 294-ФЗ (с послед. ред.) «О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля» // Собрание законодательства РФ. М., 2008. № 52 (ч.1), ст. 6249.

5.2. A koncentráció problémái

- Федеральный закон от 17.08.1995 № 147-ФЗ (с послед. ред.) «О естественных монополиях» // Собрание законодательства РФ. М., 1995. № 34, ст. 3426.
- Федеральный закон от 30.11.1995 № 190-ФЗ «О финансово-промышленных группах» // Собрание законодательства РФ. М., 1995. № 49, ст. 4697 (не действ.)
- Федеральный закон от 08.08.2001 № 128-ФЗ (с послед. ред.) «О лицензировании отдельных видов деятель-

- ности» // Собрание законодательства РФ. М., 2001. № 33 (ч. 1), ст. 3430.
- Федеральный закон от 26.07.2006 № 135-ФЗ (с послед. ред.) «О защите конкуренции» // Собрание законодательства РФ. М., 2006. № 31 (ч.1), ст. 3434.
- Федеральный закон от 24.07.2007 № 209-ФЗ (с послед. ред.) «О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 2007. № 31, ст. 4006.
- Постановление Правительства РФ от 09.03.1994 № 191 «О Государственной программе демонополизации экономики и развития конкуренции на рынках Российской Федерации» // Собрание актов Президента и Правительства РФ. М., 1994. № 14, с. 1052.
- Постановление Правительства РФ от 03.07.1998 № 697 «О Федеральной программе государственной поддержке малого предпринимательства в Российской Федерации на 1998-1999 годы» // Собрание законодательства РФ. М., 1998. № 28, ст. 3355.

6. FEJEZET

- Таможенный кодекс Российской Федерации от 28.05.2003 № 61-ФЗ (с послед. ред.) // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 22, ст. 2066.
- Федеральный закон от 30.12.1995 № 225-ФЗ (с послед. ред.) «О Соглашении о разделе продукции» // Собрание законодательства РФ. М., 1996. № 1, ст. 18.
- Федеральный закон от 09.07.1999 № 160-ФЗ (с послед. ред.) «Об иностранных инвестициях в Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 28, ст. 3493.

- Федеральный закон от 18.07.1999 № 183-ФЗ (с послед. ред.) «Об экспортном контроле» // Собрание законодательства РФ. М., 1999. № 30, ст. 3774.
- Федеральный закон от 08.12.2003 № 164-ФЗ (с послед. ред.) «Об основах регулирования внешнеэкономической деятельности» // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 50, ст. 4850.
- Федеральный закон от 08.12.2003 № 165-ФЗ (с послед. ред.) «О специальных защитных, антидемпинговых и компенсационных мерах при импорте товаров» // Собрание законодательства РФ. М., 2003. № 50, ст. 4851.
- Концепция внешней политики Российской Федерации (утв. 12.07.2008 № Пр-1440) // Российская газета. М., 2008.07.12.

Megjelent:

NYINA FILIPPOVA–SZERGEJ AKOPOV
Az orosz világ a 20. században

ALEKSZANDR KAMENSZKIJ
Az orosz térség

FILIPPOV SZERGEJ
Az „orosz eszme” alakváltozásai

IGOR KONDAKOV
Az orosz kultúra nagy korszakai

IGOR KONDAKOV
Klasszikus orosz kultúra

MARIJA POLOZSIHINA
Oroszország gazdasága

Előkészületben:

NYINA KVLIVIDZE
Az orosz ikonfestészet

*Készült a Russzkij Mir Alapítvány
támogatásával*

ФОНД РУССКИЙ МИР

*A borítón Györki Tamás
Ruszsztika mesterszakos hallgató fotója látható*

ISSN 2063-7179
ISBN 978-963-7730-85-6

Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke
és az ELTE BTK Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ
vezetője

<http://russtudies.hu>

A fordítást az eredetivel egybevetette: Bótor Tímea

Tervezés, tördelés: Typo D'Apo Bt.

Nyomdai kivitelezés:
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető:
Kovács Jánosné ügyvezető igazgató